

**Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta
Katedra dějin a didaktiky dějepisu**

**Disertační práce
Libor Hruška**

**Pivovarnictví 1869–1914.
Žízeň, nebo vlastenectví?**

(The Brewing Industry 1869–1914)

Praha 2013

vedoucí práce: prof. PhDr. Jiří Pokorný, CSc.

Poděkování:

Rád bych vyslovil poděkování vedoucímu této práce a také pracovníkům archivů a knihoven, kteří mi byli nápomocni.

Prohlašuji, že jsem svou práci vypracoval samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

V Praze dne

Libor Hruška

Anotace

Disertační práce se zabývá srovnáním pivovarského průmyslu ve třech českých regionech v letech 1869 až 1914. Těmito místy jsou Plzeň, České Budějovice a Praha a její tehdejší předměstí. Práce ukazuje, jak pivovary objevovaly nové marketingové nástroje a jak tehdejší konzumenti na tato nová pokušení reagovali. Samostatný oddíl je věnován vývoji plzeňského, budějovického i pražského pivovarnictví a pивního trhu, jednotlivé kapitoly se pak zabývají proměnami výrobku, reklamní symbolikou, specifickými pivovarskými festivitali, účastí pivovarů na výstavách a reprezentačními restauracemi.

Annotation

The thesis aims to compare the development of the brewing industry in three regions of Bohemia between 1869 and 1914. These regions are Plzeň (Pilsen), Budějovice (Budweis) and Prague and its suburbs. The thesis shows new marketing tools and asks how the consumers were receiving these new temptations. The first part is dedicated to the description of the changes of the industry and of the market. The next chapters analyze the changes of the product, the advertising symbolism, the celebrations linked with the breweries, the participation of the companies in exhibitions and the topic of representative restaurants.

Obsah

1. Úvod	7
2. Prameny a literatura	10
3. Pivovarnictví 1869-1914. Plzeň, Praha, Budějovice	14
3.1. ROK 1869 A ZRUŠENÍ PROPINAČNÍHO PRÁVA	14
3.1.1. Nová legislativa	14
3.1.2. Plzeň. Měšťanský pivovar a dva noví konkurenti	15
3.1.3. Budějovice. Uprostřed „schwarzenberského království“	21
3.1.4. Praha a předměstí.	24
3.1.4.1. Vnitřní Praha. Třetí největší český pivovar a technické inovace	24
3.1.4.1. Pražská předměstí. Libeň a dva smíchovské pivovary	27
3.2. 70. LÉTA 19. STOLETÍ A ZÁPAS O PŘEŽITÍ	30
3.2.1. Hospodářská krize 1873	30
3.2.2. Plzeň. První plzeňský akciový pivovar před krachem	31
3.2.3. Praha a předměstí	33
3.2.3.1. Třetí smíchovský závod a zánik pražských pivovarů	33
3.2.3.2. Nový pivovar uvnitř Prahy	36
4.3. 80. LÉTA 19. STOLETÍ. PIVO A POLITIKA	38
3.3.1. Pivovar jako politická zbraň	38
3.3.2. Budějovice. Z měšťanského piva pivo německé	39
3.3.3. Plzeň. Národní divadlo a první německé bojkoty	41
3.3.3. Praha a předměstí. Německé a „anglické“ pivo ve slovanské Praze	44
3.4. 90. LÉTA 19. STOLETÍ. DRUHÁ VLNA ZAKLADATELSKÉ HOREČKY	52
3.4.1. Hospodářské, politické a legislativní důvody	52
3.4.2. Nerealizované projekty	53
3.4.2.1. Praha a předměstí. Pivo žižkovské nebo karlínské?	53
3.4.2.1. Plzeň. Padesátileté jubileum a Urbanův projekt	56
3.4.2.2. Budějovice. Český pivovar, první neúspěšný pokus o založení	60
3.4.3. Realizované projekty	65
3.4.3.1. Měšťanský pivovar na Královských Vinohradech	65
3.4.3.2. První pražský měšťanský pivovar	66
3.4.3.3. Akciový pivovar v Nuslích. Antisemitské útoky a transformace	68
3.4.3.4. Pivovar pražských sládků v Bráníku	71
3.4.3.5. Plzeňský společenský pivovar v Plzni	71
3.4.3.6. Český akciový pivovar	73
3.5. 1900–1914. PIVOVARSKÝ PRŮMYSL A NÁSLEDKY „HOREČKY“ 90. LET	77
3.5.1. Úvod	77
3.5.2. Praha a předměstí	78
3.5.2.1. Dělnické bojkoty a kartelizace pivovarského průmyslu	78
3.5.2.2. Branický pivovar, symbol moderní české reklamy	82
3.5.3. Budějovice. Německý rozkol a pokračující válka dvou pivovarů	86
3.5.4. Plzeň. Český plzeňský pivovar Světovar	90
4. Výrobek a jeho proměny 1869–1914	94
4.1. ČESKÝ KONZUMENT A MÓDNÍ VLNY	94
4.2. PŘECHOD ZE SVRCHNÍHO NA SPODNÍ KVAŠENÍ	94
4.3. INVAZE SILNÝCH BAVORSKÝCH PIV	100
4.4. UMĚLE FILTROVANÁ PIVA	103
4.5. NEVYDAŘENÉ EXPERIMENTY	105
5. Ochranné známky, symboly, jména závodů i značek pív	107
5.1. ÚVOD	107

5.2. NÁZVY PIVOVARŮ	108
5.3. NÁZVY PIV	111
5.3.1. <i>Názvy piv od roku 1869 do 90. let 19. století</i>	111
5.3.2. <i>Názvy piv od roku 1869 do 90. let 19. století</i>	113
5.4. OBRAZOVÉ SYMBOLY	119
5.5. ZNÁMKOPRÁVNÍ SPORY	127
6. Pivovary ve slavnostním hávu	130
6.1. TYPY PIVOVARSKÝCH FESTIVIT	130
6.2. DOUŠEK PIVA PRO CÍSAŘE	131
6.3. PRŮVODY A ALEGORICKÉ VOZY	136
6.4. SLAVNOSTI (V) PIVOVARU	138
6.5. SVĚCENÍ PRAPORU	141
6.6. STO LET PIVOVARU.....	143
6.7. JUBILEJNÍ VÁRKY	146
6.8. NOVÉ PIVO, NOVÝ PIVOVAR	146
7. Pivo a pivovarský průmysl na výstavách	150
7.1. ÚVOD	150
7.2. PIVOVARY VE VÍDNI 1873 A DALŠÍCH VÝSTAVNÍCH PODNICÍCH ZA HRANICEMI ČECH	151
7.3. PIVOVARY NA JUBILEJNÍ ZEMSKÉ VÝSTAVĚ 1891	155
7.4. PIVOVARY NA PRAŽSKÉM VÝSTAVIŠTI 1895–1908.....	167
7.5. PIVOVARY NA VÝSTAVĚ NĚMECKÝCH ČECH V LIBERCI 1906	175
8. Reprezentační restaurace pivovarů	176
8.1. TYPY REPREZENTAČNÍCH PODNIKŮ	176
8.2. BUDĚJOVICE.....	178
8.3. PLZEŇ	181
8.4. PRAHA.....	183
8.5. PRAŽSKÁ PŘEDMĚSTÍ	186
9. V samostatném Československu.....	191
9.1. CO S REKLAMNÍMI „ORLÍČKY“ PO 28. ŘÍJNU 1918?	191
9.2. ZŮSTAŇME SVORNÍ!	196
10. Závěr	197
11. Seznam pramenů a literatury.....	201

1. Úvod

„Zdaleka nás vítal nápis: ‚Pilsner bürgerl. Bräuhaus‘ (plzeňský měšťanský pivovar). Očekával jsem arci buď pouze český nápis neb aspoň rovnoprávně český a německý, a měl jsem tedy vlastně české pivnici obrátiti záda, když nad ní byl pouze samospasitelný německý, ale žízeň zvítězila nad vlastenectvím.“¹ Před dilematem podobným tomu, které musel řešit katolický spisovatel Václav Kosmák při návštěvě plzeňské restaurace ve vídeňském Prátru, se koncem 19. století dennodenně ocitaly i tisíce dalších „řadových“ středoevropských pivařů; nejenom Čechů nebo Moravanů, ale i českých Němců nebo obyvatel německých států. Předkládaná disertační práce je pokusem o sondu do uvažování českých pijáků v dobách, kdy o preferenci jednotlivých výrobků někdy více než jejich kvalita rozhodovala jména majitelů pivovarů, přesněji řečeno jejich národnost, politická orientace nebo vztah k sociální otázce. Jak trefně poznamenal Jeremy King ve své knize o vztazích budějovických Čechů a Němců, zanechávala různá piva právě koncem 19. století odlišný politický „*aftertaste*“, tedy, jak bychom krásně česky řekli, „*chuťový ocas*“.²

Předkládaná studie srovnává pivovarnictví tří regionů Českého království v období mezi lety 1869 a 1914, tedy necelých pěti desetiletí od zrušení propinačního práva do začátku první světové války, která byla pro toto odvětví potravinářského průmyslu téměř likvidační, a je zakončena symbolickou tečkou mapující chování jednotlivých výrobců bezprostředně po vyhlášení samostatného Československa v říjnu 1918. Těmito místy jsou západočeská Plzeň, jihočeské Budějovice a oblast Prahy a jejích předměstí. K výběru regionů mě vedly tři základní důvody. Plzeň, Budějovice a Praha si až do dnešních dnů zachovaly status pivovarnických center země a lze říci, že ve stejné pozici byly i ve zkoumaném období. Druhým důvodem byl fakt, že ve všech třech lokalitách došlo ke konfliktu mezi tradičními výrobci a mezi novými dravými podniky založenými až již v první zakladatelské vlně následující bezprostředně po uvolnění poměrů v roce 1869 nebo v druhé vlně let

¹ KOSMÁK, Václav. *Kukátko, čili, Život v obrazech*. Brno, Nákladem Dědictví sv. Cyrilla a Methoděje 1892. s. 14.

² KING, Jeremy Rupert Nicolas. *Budweisers into Czech and Germans: a local history of Bohemian politics 1848–1948*. Princeton, Princeton University Press 2005. s. 111.

devadesátých. V neposlední řadě se jednalo o regiony se smíšenou česko-německou populací a právě schopnost či neschopnost, případně ochota či neochota, oslovit koncové zákazníky obou národností, představuje výraznou rozlišovací charakteristiku v podnikatelských strategiích jednotlivých výrobců.

Práce se však nebude omezovat pouze na zkoumání projevů hospodářského nacionalismu, přestože je vnímám jako důležitou součást spíše instinktivně se rodících marketingových strategií. Zvláštní pozornost bude věnována i akcím a místům, kde se pivovar mohl představit novým zákazníkům a ty stávající utvrdit v sympatiích pro svůj výrobek. Samostatné kapitoly budou proto věnovány festivům nejrozličnějších druhů a také výstavám. Prostor bude věnován také přístupu jednotlivých závodů k moderní reklamě, jejich práci se symboly a ochrannými známkami. V odbytové otázce se pak zaměřím na místní reprezentační hostince a na jejich vnímání samotnými obyvateli jednotlivých měst. Předmětem mého zájmu bude také samotný obsah pivních sklenic, který právě ve zkoumaném období zaznamenal několik převratných proměn. Logicky ovšem musí předcházet také zastřešující kapitola, která představí jednotlivé závody zkoumaných regionů z hlediska jejich vlastnické struktury nebo podnikatelských strategií.

Z výše uvedeného vyplývá, že se primárně nejedná o příspěvek k českým hospodářským dějinám, předkládaná práce se pohybuje na hranici s dějinami sociálními. Objektem mého zájmu není ani tak pivovar samotný, jako jeho zákazníci, pivaři přelomu 19. a 20. století, tedy doby, která je považována za zlatý věk českého pivovarnictví. Jak konzervativní byli ve vztahu k proměnám výrobku samotnému? Jak byli připraveni na dosud neznámé reklamní vějičky, které nová doba přinášela? Jak reagovali na cenové výkyvy? Dokázali ocenit nové originální názvy piv? A jak se toto vnímání lišilo genderově, podle sociálního statusu nebo podle politické příslušnosti a národnosti? Podobně se museli ve své době ptát i majitelé a manažeři zkoumaných pivovarů, pochopení či nepochopení psychologie trhu mohlo mít fatální vliv na hospodářské výsledky jejich závodů.

Nabízí se otázka, proč se podobnou tematikou zabývat právě v souvislosti s pivem a pivovarnictvím. K výběru tohoto průmyslového odvětví vedlo několik důvodů, které se pokusím shrnout v následujících řádcích.

České pivovarnictví mělo v rámci habsburské monarchie výjimečné postavení, což nejlépe dokládá pohled do úředních statistik. Kupříkladu v kampani 1909/10 bylo v Čechách navařeno 47% veškeré předlitavského piva. Následovaly Dolní Rakousy se 17% a třetí Morava s objemem výroby představujícím necelých 9%. Ještě výraznější byla ve stejné době dominance Českého království v exportu piva. Především zásluhou plzeňských pivovarů tvořil vývoz z Čech téměř 90% veškerého vývozu z Předlitavska. Nejvýznamnějším odbytištěm byly Prusko, Sasko a další německé státy, stále zajímavějším se ale stával i americký trh. Kromě tří a později čtyř plzeňských pivovarů se za oceánem prosadily i oba budějovické závody a pivovary plzeňský, ústecký, litoměřický měšťanský a měcholupský. O oblibě piv z Čech svědčí i fakt, jak často si zahraniční závody „vypůjčovaly“ názvy českých měst k pojmenování svých výrobků. Jména Pilsen, Pilsner, Budweiser nebo Michelob (podle německého pojmenování severočeských Měcholup) se natrvalo usadila na etiketách piv z celého světa.

I jistá zemská hrdost na hospodářské úspěchy vybraných podniků pak mohla přispívat k doslova citovému poutu, které vznikalo mezi koncovými zákazníky a příslušným výrobkem. Pivo bylo pro Čechy i Němce něčím víc, než pouhým spotřebním zbožím, různé podoby tohoto mnohvrstevnatého vztahu popsali již autoři sborníku *Hospody a pivo v české společnosti*. Zároveň bylo pivo pro některé sociální skupiny nenahraditelnou součástí jídelníčku, a tak každé cenové výkyvy nebo krátkodobé zhoršení kvality budilo celospolečenské vášně, které mnohdy vedly k návratu do původního stavu. Domnívám se, že právě v potravinářském průmyslu byl vztah mezi výrobcí a konzumenty užší než v jiných oblastech a také časté spotřebitelské bojkoty mohly být relativně úspěšnými akcemi. Na producenty výrobku s nedlouhou dobou trvanlivosti mohly mít vliv i krátké, dobře cílené, bojkoty. Dělnické protesty proti zvýšení cen nebo proti špatnému zacházení se zaměstnanci pivovaru i nacionalistické akce pod hesly „*Svůj k svému!*“ a „*Deutsche kauft bei Deutschen!*“ představovaly pro pivovarníky skutečnou hrozbu, o čemž svědčí i reklamní protikampaně financované z rozpočtů napadených závodů. V případě piva také neplatil častý argument proti spotřebitelským bojkotům a to, že určitý, většinou luxusní, výrobek zkrátka nelze pořídit z jiného zdroje. Naopak,

nebyl problém ihned nahradit jeden výrobek jiným, a tak se například protiplzeňské bojkoty na německém trhu odehrávaly za aktivní podpory tamních pivovarů.

Konzumenti mohli v případě pivovarnictví na výrobce působit hromadně a ne jen individuálně. Přes vzrůstající oblibu lahvového piva se ve zkoumaném období naprostá většina výrobku prodala v hostincích. Pokud byl bojkot vůči určité značce vyhlášen, bylo lehké sledovat, kdo ho porušuje, a na „hříšníky“ upozorňovat například v denním tisku. Hostinský pak odmítavý postoj veřejnosti pocítil ihned a snažil se nastalou situaci řešit se svým dodavatelem. Hostince byly v 19. a na počátku 20. století rovněž často navštěvovány hromadně. Přesun konání politických schůzí nebo zasedání spolků do konkurenčního hostince, kde čepovali „tu správnou“ značku piva, mohl být pro hostince rovněž likvidačním.

Jak uvedená specifika ovlivnila marketingové nástroje používané ve vybraném průmyslovém odvětví? Existovaly paralely mezi jednotlivými regiony? Do jaké míry chování výrobců i zákazníků ovlivňovala lokální i „velká“ politika a její proměny v průběhu zkoumaného období? Takové jsou tři základní otázky předkládané studie.

2. Prameny a literatura

Primární prameny k historii českého pivovarnictví jsou velice nevyváženým zdrojem informací. Na jedné straně je tu Ústřední archiv akciové společnosti Plzeňský Prazdroj, který schraňuje archiválie nejenom o závodě plzeňských právovárečnicků, ale i o dalších třech plzeňských pivovarech založených ve zkoumaném období, Prvním plzeňským akciovým pivovaru, Plzeňským společenským pivovaru v Plzni a Českém plzeňským pivovaru. Archiválie zde uložené pak nejsou pouze nudným souhrnem výročních zpráv, obchodní korespondence a účetních knih, ale v plzeňském podnikovém archivu se dochovaly kupříkladu i materiály týkající se hospodářských výstav a ochranných známek nebo výstřižky mapující pivní bojkoty plzeňských piv na německém trhu. Část archiválií byla sice zničena při spojeneckém bombardování Plzně, ale tuto mezeru například u akciového pivovaru pokrývá práce tehdejšího ředitele Karla Přikryla sepsaná během druhé světové války, zachovaná v podnikovém archivu ve formě strojopisu.

Archiválie uložené v plzeňském podnikovém archivu tedy poskytují velice komplexní náhled na plzeňské pivovarnictví. Zcela opačná je bohužel situace v případě Prahy a jejích předměstí. Fondy bývalých podnikových archivů byly přesunuty do Státního oblastního archivu v Praze, zachoval se však pouze jejich zlomek. Nejvíce primárních pramenů lze využít při zkoumání historie Akcionářského pivovaru na Smíchově. Také zde najdeme materiály objasňující účast pivovaru na výstavách nebo velice bohatý materiál k tématu ochranných známek a známkoprávních sporů. Částečně zachovaný je kupříkladu také fond nuselského pivovaru, bohužel až od roku 1897, kdy byl proměněn na akciovou společnost. Materiály pro dřívější dobu, kdy byl největším českým soukromým pivovarem, pak schází. Ještě hůře je na tom badatel zabývající se dějinami pivovarů vnitřní Prahy nebo závodů branického, holešovického a vinohradského. V těchto případech primární prameny scházejí téměř kompletně. Část úředních dokumentů týkajících se těchto závodů lze studovat v Státním oblastním archivu v Praze ve fondu Krajského soudu obchodního Praha. V případě akciových společností lze využít alespoň zápisy z valných hromad nebo seznamy akcionářů, v případě čistě soukromých firem ale byla komunikace s úřady minimální. Podrobnější materiály o některých pivovarech lze objevit také ve stavebních archivech jednotlivých městských částí. Jedná se však o prameny, které v naprosté většině zabývají pouze stavebně-historickým vývojem objektů.

Skutečně „nedobytnou tvrzí“ se v průběhu práce ukázaly být archivní fondy obou českobudějovických pivovarů, které jsou badatelské veřejnosti uzavřené v souvislosti se známkoprávními spory obou pivovarů. Pro budějovické pivovary měšťanský i akciový tedy dnes de facto platí totéž, co například pro závod branický, část dokumentů úředního charakteru lze doplnit v Státním oblastním archivu v Třeboni, ve fondu Krajského soudu České Budějovice. Informace o vzájemné interakci pivovary–město pak skrývá rovněž Státní okresní Archiv České Budějovice, například fond Beseda České Budějovice a další. Politický a společenský život města byl ve zkoumaném období rovněž úzce spojen s rodinou Zátků. Osobní fondy Augusta Zátky a dalších příslušníků rodiny jsou uloženy v Archivu Národního muzea.

K založení Českého plzeňského pivovaru založeného Živnostenskou bankou jsou pak zásadní materiály z Archivu České národní banky, především pak osobní korespondence ředitele banky Jaroslava Preisse. Na drobné zmínky o Prvním pražském měšťanském pivovaru pak lze narazit v protokolech sborů městské správy uložených v Archivu hlavního města Prahy. Ve stejném archivu se nalézají i drobné osobní fondy nebo operáty ze sčítání lidu, které mohou zkoumanou problematiku doplnit.

V předkládané studii jsem pracoval rovněž s fondy Národního archivu. Zdrojem informací o hospodářském nacionalismu nebo snahách tří plzeňských pivovarů o zachování dvojjazyčnosti měst je rozsáhlý fond Národní rady české. Kauzu plzeňského pivovaru, který se snažil o úřední přejmenování města, aby mohl legálně používat označení „plzeňské pivo“, lze studovat ve fondu Českého místopředsednictví Praha.

Z výše uvedeného vyplývá, že na základě takto torzovitých materiálů nelze práci vystavět, a tak neocenitelnou úlohu při vyplňování bílých míst hrají dobová periodika. Pivovarnictví si nejvíce všímaly odborné pivovarnické časopisy Kvas, vycházející již od roku 1873, a mladší Pivovarské listy nebo Sládek, pohled z druhé strany barikády pak nabízely časopisy českých hostinských Hostmimil nebo Hostinské listy. Pivo bylo ale v Čechách skutečným politikem, a tak se informacemi o zakládání nových závodů plnily rovněž stránky celostátních i regionálních deníků nebo humoristických časopisů. Kromě předních stran novin nabízí důležitý zdroj informací i inzertní část. Právě z tisku můžeme nejlépe rekonstruovat formy dobové reklamy a srovnávat tyto informace s obrazovými materiály torzovitě zachovanými v archivních fondech. Periodika jsou důležitým zdrojem informací kupříkladu i pro kapitoly věnované výstavám, reprezentačním místnostem nebo pivovarským festiválům.

Dobový tisk však může být vnímán jako relevantní zdroj informací pouze při dodržení základních pravidel pro práci s ním. Lze říci, že v daném období nezávislý tisk neexistoval a většina titulů byla hláskou troubou nejrozličnějších zájmových skupin, ať už politických stran nebo profesních uskupení. Spíše než nezaujatý rozbor dané problematiky listy přinášely náhledy či přání svých vydavatelů. Mnoho textů se navíc v novinách a časopisech objevovalo jako skrytá

reklama, často jako doplněk reklamy placené v zadní části výtisku. Už Zdenko Šindler ve své knize *Moderní reklama* z roku 1906 upozornil na tzv. entrefilets, tedy krátké zprávy, které jsou upraveny tak, aby čtenář nabyl dojmu, že jsou dílem nějaké třetí osoby odlišné od osoby inzerenta.³ To je i problém oblíbených rubrik „Zasláno“ nebo „Hlasy z obecnstva“, především pak v případě, že jsou anonymní. Jak ale tvrdil v 90. letech 19. století Jan Herben, měli tehdejší čtenáři slušnou mediální gramotnost a dokázali redakční příspěvky od reklamy odlišovat: „*Zkušený čtenář, jenž prohlíží lokální rubriky denních listů, dovede si sám vyhledati takové lokálky, jež jsou doplňkem insertů na zadní části časopisů uveřejněných.*“⁴ Do této skupiny patří i mnoho zpráv o pivech a pivovarech.

Podobné nástrahy jako v dobovém tisku se skrývají i v pozdější literatuře. Autoři prací o pivovarech mnohdy nekriticky citují pochvalné zmínky o výrobku, což je patrné především v textech vydaných přímo pivovarem. Kriticky je tedy třeba přistupovat i k výročním monografiím z konce 19. století představujícím pivovar smíchovský a měšťanské závody budějovický a plzeňský. Na knihu Reinholda Huyera *Geschichte des Bräuwesens in Budweis: ein Festschrift zum hundertjährigen Bestande des Bürgerlichen Bräuhauses* z roku 1895 navázali po stu letech Karel Pletzer a Oldřich Šeda, na pamětní spis Václava Suchého *Měšťanský pivovar v Plzni 1842–1892* pak po padesáti letech ředitel pivovaru Karel Přikryl. František Hejmánek a jeho kniha *Akcionářský pivovar na Smíchově* z roku 1894 na svého pokračovatele stále čekají, příslibem do budoucna může být bakalářská práce věnovaná smíchovského pivovaru od Martina Minaříka. Budějovickému Českému akciovému pivovaru se nejvíce věnuje zaměstnanec závodu Ivo Hajn. Také pivovarnictví vnitřní Prahy se dočkalo třídílné publikace z pera Stanislava Musila až v současné době, v roce 2013 vyšel teprve druhý díl. Encyklopedie pracující s širokým záběrem primárních pramenů překonala nedostačující Polákovy *Pražské pivovary a pivovárky*.

Pivovarům předměstským se pak kromě již zmiňovaného Františka Hejtmánka věnují články uveřejňované v časopisu *Kvasný průmysl*, plzeňským pivovarům pak práce bývalé archivářky plzeňského podnikového archivu Evy

³ ŠINDLER, Zdenko. *Moderní reklama*. Praha, Šimáček 1906.s. 31

⁴ HERBEN, Jan. Náš spor s p. Hlavou. In: *Praha*. 1891, 96 , s. 5–6.

Cironisové věnované hlavně odbytovým otázkám. Problém všech těchto prací spatřuji především v tom, že se zabývají jednotlivými závody a nezasazují jejich vývoj do širšího kontextu, případně nesrovnávají s jinými závody nebo regiony. Výjimkou je diplomová práce Kateřiny Pánkové srovnávající podnikatelské strategie tří českých pivovarů nebo text Radoslava Daňka věnovaný šlechtickému pivovarnictví. V práci budu často využívat také encyklopedie Zbyňka Likovského a další práce.

Vzhledem k zaměření práce na sociální dějiny nelze vynechat ani memoárovou literaturu, či dobové cestopisy a fejetony, například ty od Jana Nerudy. V kapitole věnované výstavním podnikům pak využívá i průvodce po výstavištích a mapy areálů.

3. Pivovarnictví 1869-1914. Plzeň, Praha, Budějovice

3.1. Rok 1869 a zrušení propinačního práva

3.1.1. Nová legislativa

Pro český pivovarnický průmysl nepřišla revoluce v roce 1848, ale o více než dvě desítky let později, v roce 1869. Až zákonem ze 30. dubna 1869 bylo zrušeno propinační právo, které bránilo volnému rozvoji tohoto průmyslového odvětví a trhu s pivem. Propinační právo bylo výhradním právem vařit a prodávat na určitém území pivo nebo kořalku a přesto, že se jednalo o reliktní středověkého práva, jenž udržoval monopol bývalé vrchnosti, přežilo nejen rok 1848, ale i vydání liberálního živnostenského řádu z roku 1859. Vlastníkem práva, neboli propinačním oprávněncem, byl každý majitel statku zapsaného v zemských deskách, města, která v minulosti dostala příslušná privilegia, nebo přímo právovárečníci, tedy majitelé domů v historických centrech měst. V otázce výčepnictví už zásady propinačního práva platily spíše formálně, v mnoha velkých městech měli hostinští svobodnou volbu a i jinde mohly úřady „ve vyšším zájmu“ udělovat hostinské koncese nezavazující jejich držitele k odběru místního piva. Zakládání nových pivovarů bylo naopak stále přísně regulováno. O zrušení propinačního práva se diskutovalo již

delší dobu, poslanci zemského sněmu se na tomto zásadním kroku shodli až v roce 1868.⁵

Propinační právo nakonec nebylo zrušeno bez náhrady, ale byla stanovena ochranná dvacetiletá lhůta, během níž musel každý zájemce o založení nového pivovaru složit 5 000 zl. do takzvaného náhradního fondu propinačního spravovaného Zemským výborem. Po dvaceti letech pak měl být fond rozdělen mezi dřívější propinační oprávněnce poškozené uvolněním trhu.⁶ Výše této kompenzace měla své kritiky, kteří poukazovali mimo jiné i na fakt, že ve dvou desetiletích po roce 1869 kvůli pětistovému počátečnímu poplatku prakticky nelze zakládat malé pivovary. Zákon začal platit od 1. června 1869⁷ a v Čechách propukla pivovarnická horečka. Zakládání nových pivovarů přála i doba, za které se poměry uvolnily. Zrušení propinačního práva přišlo během takzvané gründerké (zakladatelské) horečky, kdy bylo během let 1867 až 1873 v Rakousku uděleno 1 005 koncesí k založení nových akciových společností, především bank, stavebních společností, železničních společností a průmyslových podniků.⁸ Do této statistiky přispělo i uvolnění poměrů v českém pivovarnictví, také naprostá většina nových pivovarských závodů byla zakládána ve formě akciových společností s širokou vlastnickou základnou.

4.1.2. Plzeň. Měšťanský pivovar a dva noví konkurenti

Plzeň konce 60. let 19. století měla přes 25 000 obyvatel a byla velikostí i významem po Praze druhým městem království. Přestože sčítání lidu uskutečněné v roce 1869 se ještě nezabývalo otázkou národnosti dle obcovací řeči, je jasné, že většinu obyvatel tvořili Češi. Důkazem byly i obecní volby konané na přelomu let 1867 a 1868, ve kterých česká kandidátka zvítězila ve třetím i druhém volebním sboru, čímž Češi získali kontrolu nad radnicí. Němečtí kandidáti uspěli pouze v první kurii nejbohatších voličů. Město se v daném období také postupně

⁵ REICHERT, Václav. *Sbírka případů z oboru samosprávy*. Praha, Nákladem kněhtiskárny Jos. Koláře 1872. s. (136)–145.

⁶ *Zákon daný dne 30. dubna 1869 pro království České, o zrušení práva propinačního: (prohlášen pod č. 55. v částce XV. zákonníku zemského království Českého, vydané 17. května 1869)*. Praha, Tiskem a nákladem dra. Ed. Grégra 1870. s. (14)–16.

⁷ HEJTMÁNEK, František. *Akciónářský pivovar na Smíchově*. Smíchov, Nákladem Akc. pivovaru 1894. s. 13.

⁸ URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*. Praha, Svoboda 1982. s. 277.

zbavovalo vnějšího německého „nátěru“, kupříkladu v roce 1862 se na plzeňských nárožích objevily první dvojjazyčné uliční tabulky, které vystřídaly původní čistě německé.

Druhá polovina 19. století byla rovněž dobou, kdy se zcela změnil charakter města. V roce 1856 byl do provozu uveden první válcový mlýn v dnešní Prokopově ulici, v němž se rozběhl i první parní stroj ve městě. A symbolem změn se stal i vysoký tovární komín mlýna, průmyslové podniky začaly kreslit novou siluetu Plzně, které se později dostalo příznačného přívlastku „černá“.⁹ Jednou z továren byla i strojírna hraběte Valdštejna, do níž v roce 1866 nastoupil ve funkci vrchního inženýra syn populárního plzeňského lékaře Emil Škoda. V roce 1869 Škoda továrničku od Valdštejna odkoupil a časem z ní vybudoval jeden z nejvýznamnějších podniků monarchie a jeden ze dvou hlavních průmyslových symbolů města. Tím druhým byl měšťanský pivovar postavený už na počátku 40. let 19. století.¹⁰

Na konci 60. let uplynuly již tři desítky let od chvíle, kdy se plzeňští právovárečníci rozhodli postavit nový společný podnik za řekou Radbuzou v lokalitě zvané na Bubenči. Kult zcela nového typu piva spodně kvašeného piva se začal rodit v listopadu 1842, kdy byly první sudy plzeňského měšťanského naraženy při svatomartinských trzích. Od té doby se zprvu skromný projekt nebyvale rozrostl, bezpochyby i k nemalému překvapení samotných „otců zakladatelů“. Výmluvným je především pohled na stoupající křivku výroby, která už ve výrobním roce 1869/70 překročila magickou hranici 100 000 hl. Jen pro srovnání, až do roku 1849 se objem výroby pohyboval do 10 000 hl, na počátku 60. let to pak bylo málo přes 40 000 hl. V té době byl pivovar na třináctém místě mezi rakouskými závody, v polovině dekády se rychle propracoval už na šestou pozici.¹¹

⁹ Populární přezdívku města si později vypůjčil Český plzeňský pivovar, když ji využil jako slovní hříčku při pojmenování svého tmavého piva Černá Plzeň.

¹⁰ Více k dějinám Plzně v 19. století například: DOUŠA, Jaroslav a kol. *Dějiny Plzně v datech: od prvních stop osídlení až po současnost*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2004; ČEPELÁK, Václav et al. *Dějiny Plzně. II, Od roku 1788 do roku 1918*. Plzeň, Západočeské nakladatelství 1967; HRUŠKA, Martin a KORÁB, Julius, ed. *Kniha pamětní král. krajského města Plzně od roku 775 až 1870*. Plzeň, Nákladem Dědiců Hruškových 1883.

¹¹ SUCHÝ, Václav, ed. *Měšťanský pivovar v Plzni 1842–1892: pamětní spis ke slavnosti 50. ročnice založení Měšťanského pivovaru v Plzni*. Plzeň, Nákladem Měšťanského pivovaru 1892. s. 37–251.

Pozitivní dopad mělo na rozvoj podniku i lepší se dopravní spojení Plzně s okolním světem. V roce 1861 byla slavnostně otevřena nová železniční trať do bavorského Furth im Wald a v následujícím roce pak trať pražská. Ne náhodou právě v roce 1862 poslal plzeňský pivovar první vědra¹² piva do Paříže a uvažoval o účasti na londýnské světové výstavě. Železniční spojení s hlavním městem zároveň znamenalo konec starého světa formanů, kteří začali první pivo vozit do Prahy hned v roce 1842. Jména pionýrů distribuce plzeňského Martina Hory, Antonína Lodera nebo „pinkasovského“ Martina Salzmann¹³ se stala symbolem staré éry. Piva prodaného mimo samotnou Plzeň rychle přibývalo, už v polovině 60. let se ve městě prodalo pouze 19 % z celkového výstavu. Koncem 60. let zavedla správa pivovaru knižní evidenci odběratelů, lze z ní vyčíst, že se pivo dodávalo kupříkladu až do Hamburku nebo Brém a samozřejmě i do saských a bavorských měst, do kterých to z Plzně bylo blíž než do některých zapadlých koutů Čech. Plzeňské znali i ve Vídni, ale skutečný boom dodávek do hlavního města monarchie nastal až na počátku 70. let se zprovozněním další železniční trati, spojující Plzeň s Vídní přes Budějovice.¹⁴

V roce 1869 vyrazili zástupci měšťanského pivovaru do Vídně najít ideální pozemky pro stavbu vlastního velkoskladu piva. Krok nezbytný k expanzi do hlavního města nesouvisel pouze s plánovaným otevřením vídeňské trati, ale rovněž s převratnými změnami, které právě v této době zasáhly české pivovarnictví. Zrušení propinačního práva muselo zákonitě způsobit přiosazení konkurence, a pokud chtěl být pivovar úspěšný i do budoucna, musel preventivně přejít do protiútku. Souvisela s tím i celková modernizace závodu, která ale s ohledem na stoupající objem výroby probíhala spíše kontinuálně. V roce 1857 si právovárečníci pořídili první parní stroj pohánějící šrotovnik sladu a vodní čerpadlo, koncem 60. let

¹² Staré míry se v pivovarství většinou používaly až do konce roku 1875. Vídeňské vědro odpovídalo objemu 56,59 l, tedy 0,566 hl. V předkládané práci jsou pro větší přehlednost objemy výroby i pro starší období uváděny přímo v přepočtu na hektolitry.

¹³ Restaurace U Pinkasů nebyla prvním podnikem, který plzeňské pivo v Praze nabízel, jak se často uvádí. Martin Salzmann dovezl krejčímu Pinkasovi první pivo až roku 1845, už v roce 1842 ale prodával plzeňské svým hostům Karel Knobloch z Liliové ulice. Podrobnosti ze života plzeňských formanů publikoval za první republiky v *Českém deníku* plzeňský novinář, politik a historik Jaroslav Schiebl. Jak sám uváděl, vznikly články na základě „vypravování starých plzeňských formanů“. Srov. SCHIEBL, Jaroslav. Plzeňské pivo na cestě do světa. *Český deník*. 1927, 347, s. 3–4.

¹⁴ CIRONISOVÁ, Eva. *Plzeňský Prazdroj v německých zemích*. In: *Minulosti Západočeského kraje*. 2007, 1, s. 235–276.

už se parního pohonu používalo také k čerpání mladiny na chladicí štok nebo k vytahování sudů ze sklepa. Do některých částí závodu bylo zavedeno plynové osvětlení. Výbor také přikupoval nové pozemky, podařilo se mu mimo jiné získat i veřejnou cestu, která průmyslový areál dlouho rozdělovala, a přeměnit ji na dlouhé nádvoří.¹⁵

V tomto stavu se tedy pivovar nacházel v roce 1869. Podle spodně kvašeného piva zavedeného bavorským sládkem Grollem se mu přezdívalo „*bavorský pivovar*“, ale už brzy se mu mělo dostat nového přívlastku, „*starý*“. Přímo v jeho sousedství se v únoru 1869 začalo hromadit „*množství kamene a cihel*“¹⁶, stavebního materiálu pro nový konkurenční pivovar. Skupina místních podnikatelů začala tedy o založení pozdějšího Prvního plzeňského akciového pivovaru jednat ještě před 30. dubnem 1869, kdy byl zákon o zrušení propinačního práva vydán. První schůzka se konala už koncem ledna a mezi jejími účastníky narazíme kupříkladu i na jméno Emila Škody.¹⁷ Podle plzeňského kronikáře Martina Hrušky žádost o stavební povolení původně zněla na zbudování továrny na líh¹⁸, nebylo ale žádným tajemstvím, že, až to legislativní úprava umožní, bude projekt „překlasifikován“ na pivovar.

Pivo z nového podniku, vystavované od prosince 1870, ale nebylo jediným plzeňským, které výrobku z měšťanského pivovaru konkurovalo. Na břehu Mlýnské strouhy až do konce 70. letech fungoval původní městský pivovar na ruční pohon, který si pronajímali různí plzeňští sládci. Posledním byl sládek s poetickým jménem Servác Bonifác Pankrác, který coby nájemce skončil v roce 1880. Budova pak byla obcí využívána k jiným účelům.¹⁹ Podle Bernatova statistického přehledu bylo roku 1873 v městském pivovaru uvařeno devatenáctkrát méně piva než v pivovaru

¹⁵ SUCHÝ, Václav. *Měšťanský pivovar*. s. 37–251.

¹⁶ Na nový pivovar v Plzni. *Plzeňské noviny*. 1869, 17, s. (2).

¹⁷ PŘIKRYL, Karel. *Plzeňské akciové pivovary*. Plzeň 1943/44. Strojopis uložený v Ústředním archivu a. s. *Plzeňský Prazdroj*. s. 3.

¹⁸ HRUŠKA, Martin a KORÁB, Julius, ed. *Kniha pamětní král. krajského města Plzně od roku 775 až 1870*. Plzeň, Nákladem Dědiců Hruškových, 1883, s. 1074.

¹⁹ Inzerce. *Plzeňské noviny a Český lev*.

měšťanském.²⁰ Vedle oblíbeného Pankráčovského ležáku, který se čepoval mimo jiné i ve sklepech radnice, mohli Plzeňáci koncem 60. let 19. století zajít ještě na další místní pivo. Jednalo se o svrchně kvašené pivo z lokality na Obcizně,²¹ kde nechal měšťanský pivovar zbudovat svůj malý pobočný závod, a pronajímal ho městským sládkům. Ti pak museli hradit poplatek za každou várku.²²

Tabulka č.1: Plzeňské pivovary v roce 1873

Pivovar	Výroba v hl
Měšťanský	215 542
Akciový	116 816
Městský	11 254

Pramen: BERNAT, 1875.

Kromě Prvního plzeňského akciového pivovaru se v první vlně zakladatelské euforie po zrušení propinačního práva zrodil ještě další „plzeňský“ pivovar. Paradoxně to ale nebylo na území Plzně, nýbrž ve Starém Plzenci ležícím vzdušnou čarou téměř 10 km od centra města. Také Plzenečtí se rozhodli parazitovat na zavedené značce Plzeňské pivo a dokonce doufali, že se jim užívání tohoto jména podaří časem legalizovat. Nástrojem, který jim k tomu měl dopomoci, byl historický název obce, tedy Stará Plzeň.

První pivo „o malý rozdíl bledší“²³ začal pivovar vystavovat v roce 1873 a k dávno nepoužívanému jménu Stará Plzeň se přihlásil už v brožurě, kterou rozšiřoval mimo jiné i na světové výstavě ve Vídni. Výmluvný byl už název publikace znějící „*Staroplzenecký akciový pivovar (Plzeň)*“ doplněný navíc o informace, že závod disponuje kanceláří v Plzni, což čtenáře neznalého místních poměrů utvrzovalo v představě, že se skutečně jedná o plzeňský závod. Ve stejném duchu pojal pivovar i svou první ochrannou známku – vedle plzeneckého znaku a dvojjazyčného nápisu „*Staroplzenecký akc. pivovar/Altpilsenetzter Actienbräuhaus*“

²⁰ BERNAT, Josef. *Statistika pivovarství v království českém se zřetelem k jiným zemím; a Schematismus všech pivovarů v Čechách, které v obč. roce 1873 byly činnými*. Praha, Ottomar Beyer 1875.

²¹ Lokalita dnešních Štruncových sadů na soutoku Mže a Radbuzy.

²² SUCHÝ, Václav. *Měšťanský pivovar*. s. 166.

²³ Otevření staroplzenecké pivnice a první výčep staroplzeňského. *Plzeňské noviny*. 1873, 41, s. (2).

nechyběla ani zásadní informace, pochopitelně zdůrazněná s pomocí většího písma, že se jedná o „*PLZEŇSKÉ PIVO/PILSNER-BIER*“.²⁴

Později začal pivovar pro svůj výrobek využívat název Staroplzeňské pivo, čímž dráždil především plzeňské právovárečníky, jejichž výrobku se po založení Prvního plzeňského akciového pivovaru začalo přezdívat „*staré plzeňské*“. „*Měšťanský pivovar v Plzni, založen 1842, dovoluje si tímto za příčinou zhusta se vyskytujících omylů ctěnému obecenstvu oznámiti, že pode jménem Staroplzeňské pivo v prodeji stávající výrobek nikoliv z našeho závodu, nýbrž z pivovaru v Plzenci, který dvě hodiny odtud vzdálen jest, pochází,*“²⁵ hlásal kupříkladu inzerát, který právovárečníci uveřejnili v únoru 1876.

Jak souboj starých a nových piv vnímali tehdejší Plzeňáci? Měšťanský pivovar měl pozici neotřesitelnou, koncem 60. let měl v Plzni 22 významných odběratelů²⁶ a nový akciový pivovar ani neměl ambice soupeřit s ním na dohled od pivovarského komínu. Pití měšťanského plzeňského bylo možno vnímat jako ostentativní projev lokálpatriotismu a soudržnosti plzeňských Čechů a Němců. Silnou pozici mu kromě kvality výrobku zaručovala i podpora nejvlivnějších plzeňských občanů. Pivovar na Bubenči byl společným majetkem majitelů 250²⁷ domů ve vnitřním městě, a tak byl úzce navázán na obecní i okresní samosprávu. Jak se v průběhu práce ještě vícekrát zmíním, snažil se výbor pivovaru vystupovat maximálně korektně jak v politických, tak konfesijních a národnostních otázkách. Čeští právovárečníci tvořili zhruba polovinu všech podílníků, ale přesto se čeština ve vnitřním životě pivovaru prosazovala jen velmi pomalu. V obchodním rejstříku byl zatím zapsán pouze německy jako „*Bürgerliches Bräuhaus in Pilsen*“ a na sudy vypalovali bednáři značku „*Pilsner Bier*“ zaregistrovanou v roce 1859. První plzeňský akciový pivovar pak lze označit za podnik téměř čistě německý, ať již na základě analýzy vlastnické struktury, nebo dle stanov v nichž stálo, že němčina je jediným jednacím jazykem závodu.²⁸

²⁴ *Staroplzenecký akciový pivovar (Plzeň)*. Plzeň, Staroplzenecký akciový pivovar (Plzeň) 1873.

²⁵ Inzerce. *Plzeňské listy*. 1876, 18, s. (4).

²⁶ SUCHÝ, Václav. *Měšťanský pivovar*. s. 255.

²⁷ V době založení nového pivovaru bylo podílů 257, některé nemovitosti ale várečné právo ztratily.

²⁸ Ústřední archiv a. s. Plzeňský Prazdroj (dále PA), fond Plzeňské akciové pivovary, Statuten, 1912.

V tomto kontextu musel mít určité sympatie českých pivařů pivovar Plzeňský. Svědčil by o tom alespoň článek uveřejněný v Plzeňských novinách v květnu 1873 u příležitosti otevření první plzeňské pivnice v Plzni, byť jeho výpovědní hodnotu, tak jako v mnoha jiných případech, snižuje fakt, že zmíněný hostinský v novinách inzeroval. Dejme autorovi přesto slovo. O plzeňském pivovaru hovoří jako o závodu, který „...před oběma druhými doporučuje se již tím, že vyrábitele jeho jsou stejně zdvořilými k Čechu i Němci, kdežto oba druhé neuznaly dosud toho potřebu, aby i českou firmou a rovnoprávností slušnost k českému obcenstvu zachovaly.“²⁹ Už počátkem 70. let se tedy setkáváme s kritikou českých právníků za vlasteneckou „vražnost“ a ustupování jejich německým společníkům, z čehož se čas od času museli veřejnosti zpovídat v průběhu celého zkoumaného období.

3.1.3. Budějovice. Uprostřed „schwarzenberského království“

České Budějovice, tak se jmenuje město na soutoku Vltavy s Malší dnes. V době zrušení propinačního práva však Budějovice nebyly české ani svým jménem ani skladbou obyvatelstva. Češi byli v menšině, ale přesto se podíleli na správě města. Obrat nastal až po obecních volbách v roce 1865, ve kterých česká kandidátka málem dobyla kromě třetího volebního sboru i druhý. Budějovičtí Němci se logicky rozhodli své ohrožené pozice bránit, mimo jiné nepřizvali Čechy do rady a začali pracovat na systematické germanizaci školství.³⁰ V Budějovicích sice ještě nepanovalo ono „dosti nevlídné ovzduší“³¹, které o dvě desítky let odpuzovalo přespolečného gymnazistu Josefa Šustu, ale vzájemných konfliktů začínalo přibývat.

Němci měli kontrolu i nad budějovickým průmyslem, který se rozvíjel především jižně od centra města na Lineckém předměstí. Už v roce 1847 tu vídeňský továrník Carl Hardtmuth začal budovat továrnu na tužky a keramické

²⁹ Otevření staroplzeňské pivnice a první výčep staroplzeňského. *Plzeňské noviny*. 1873, 41, s. (2).

³⁰ STRNAD, Rudolf. *Dr. A. Zátka*. České Budějovice, Odbor Národní Jednoty Pošumavské 1927. s. 94–99.

³¹ ŠUSTA, Josef. *Léta dětství a jinošství: vzpomínky*. Praha, Melantrich 1947.

výrobky, téhož roku tu byla založena také velká sirkárna.³² A pozemek si na Lineckém předměstí vyhlédli i budějovičtí právníci, kteří již nebyli spokojeni s omezenými prostorovými možnostmi svých dvou pivovarů ve městě. Jednalo se o takzvaný Velký a Malý pivovar. První stál u Malše naproti budově dnešního Jihočeského divadla, druhý pak na rohu ulic Karla IV. a Kněžské. O hmotě Malého pivovaru si můžeme udělat představu i dnes, v domě funguje stejnojmenný hotel a restaurace, Velký pivovar byl zbourán a na jeho místě vyrostla nová výstavba.

Po roce 1795, kdy kontrolu nad oběma původně obecními pivovary převzali sami právníci, vařil menší z pivovarů pivo pro samotné měšťany, Velký pak zásoboval hostince a dodával svůj výrobek mimo město. Kvalita piva se měnila, což se projevovalo i na kolísajícím výstupu. Tento stav nebyl ideální, a tak nepřekvapí, že se už v první polovině 19. století ozývaly hlasy navrhuující centralizaci výrobního procesu mimo historické centrum města. Právníkům ale chyběla rozhodnost jejich plzeňských kolegů, a tak se výroba na předměstí přesouvala krok po kroku. Největším nedostatkem stávajících provozů byly jejich sklepy, a tak na pozemcích dnešního pivovaru nejprve na přelomu let 1847 a 1848 vyrostl fortelný lednicový sklep. Pivo se ale dál vařilo v obou historických pivovarech. Další zlom přišel s výstavbou nové varny a spilek na předměstí související s přechodem na spodně kvašené pivo v roce 1853. V Malém pivovaru se pak už jen sladovalo, ve Velkém ještě pár let i vařilo. Provoz hůře vybavené sladovny Malého pivovaru byl ukončen v polovině 50. let, ve větším z pivovarů se sladovalo až do počátku 70. let. Nová sladovna u pivovaru na Lineckém předměstí byla uvedena do provozu v prosinci 1871, až v tento moment byl tedy výrobní proces centralizován v rámci jednoho areálu. Pivovar měl v této době už dvě varny a se svým výrobkem začínal pronikat na vzdálenější trhy, kupříkladu na jih za zemské hranice.³³

Modernizace a centralizace výroby bezpochyby souvisela rovněž s uvolněním trhu a hrozbou nové konkurence převážně akciových velkozávodů.

³² Novotný, Miroslav, ed. et al. Encyklopedie Českých Budějovic. České Budějovice, Statutární město České Budějovice 2006.

³³ Více: PLETZER, Karel a ŠEDA, Oldřich. *Měšťanské i městské pivovarství a dvě stě let Prvního českobudějovického pivovaru Samson*. České Budějovice, Jihočeské pivovary 1995. HUYER, Reinhold. *Geschichte des Bräuwesens in Budweis: ein Festschrift zum hundertjährigen Bestande des Bürgerlichen Bräuhauses*. Budweis, Bräuausschuss 1895.

Budějovický pivovar byl společným majetkem 387 majitelů právovárečných domů ležících v centru města. Přes dvě třetiny právovárečných měšťanů se hlásily k německé straně, ale koncem 60. let ještě oba národnostní tábory při správě podniku spolupracovaly bez jakýchkoliv předsudků. Názorové střety se odehrávaly v čistě hospodářské rovině, v řadách právovárečnicků zuřil boj mezi opatrným konzervativním křídlem, které si nepřálo další investice do rozšiřování závodu, a křídlem pokrokovým prosazujícím výstavbu nových provozů na Lineckém předměstí. Pokrokové křídlo definitivně ovládlo pivovar v roce 1871, na vedení podniku spolupracovali pozdější političtí protivníci, na německé straně například lékárník Adolf Haas, nebo otec pozdějšího starosty Budějovic Josefa Taschka Anton Franz, z českých právovárečnicků pak třeba otec a syn Zátkovi.³⁴

Později takřka demonizovaný „německý“ pivovar byl pozitivně vnímán i českými konzumenty. „*Nejlepší pivo v Budějovicích je nyní městské pivo budějovické, které výborností předčí všechna piva odjinud do Budějovic přivážená,*“³⁵ psaly v květnu 1870 budějovické noviny *Budivoj*. Tak jako v jiných městech si ani v Budějovicích lépe situovaní konzumenti neuměli odpustit plzeňské z měšťanského pivovaru a koncem roku 1870 se v novinách objevily i inzeráty na první plzeňské akciové. Konkurencí však byla především piva z pivovarů „*schwarzenberského království*“, která na Budějovice „dotírala“ ze všech stran, třeboňské nebo krumlovské se dokonce čepovalo i ve spolkovém domu Beseda, tedy hlavním stanu budějovických Čechů. V roce 1871 pak veřejnost vzrušily spekulace, že kníže Jan Adolf Schwarzenberg hodlá budějovickým právovárečníkům zasadit založením pivovaru ránu přímo v „jejich“ městě.³⁶ Jak se později ukázalo, jednalo se pouze o novinářskou kachnu a budějovickým právovárečníkům se bezprostředně po zrušení propinačního práva ve městě žádná konkurence nezrodila. Stát se tak mělo až během druhé zakladatelské vlny 90. let 19. století.

³⁴ PLETZER, Karel a ŠEDA, Oldřich. *Měšťanské i městské pivovarství*. s. 52.

³⁵ Nejlepší pivo v Budějovicích. *Budivoj*. 1870, 41, s. (2).

³⁶ Nový pivovar. *Budivoj*. 1871, 83, s. (3).

3.1.4. Praha a předměstí.

3.1.4.1. Vnitřní Praha. Třetí největší český pivovar a technické inovace

Podle sčítání lidu 1869 měla Praha 157 713 obyvatel. Tvořilo ji Staré a Nové Město, Malá Strana Hradčany a pátá městská čtvrť Josefov, připojená v roce 1850. Na Vyšehradě, v Libni a v Holešovicích, tedy v obcích, které se staly součástí Prahy ještě za Rakouska–Uherska, žilo dohromady pouze něco přes 12 000 obyvatel. Z takzvaných vnitřních předměstí byly největší Smíchov (15 382 obyvatel) a Karlín (13 384 obyvatel), naopak Vinohrady, od roku 1867 ověřené přívrastkem Královské, byly zatím řídce zastavěnou oblastí. Žižkov jako samostatná obec vznikl až v polovině 70. let, do té doby byl součástí Královských Vinohrad. Dohromady měla Praha a vnitřní předměstí málo přes 200 000 obyvatel. Do konce 19. století se mělo toto číslo téměř zdvojnásobit. Dalších 35 000 obyvatel žilo v obcích převážně vesnického charakteru, jež se staly součástí Velké Prahy v roce 1922 spolu s předměstími vnitřními.³⁷

Ve zkoumaném období bobtnala především pražská předměstí, v historickém centru žilo naopak před první světovou válkou méně lidí než v roce 1869. Vedle zvyšující se kvality života měla vliv na růst populace především imigrace v důsledku industrializace pražského okolí, nové továrny vznikaly v Karlíně, Libni nebo na Smíchově. Praha byla městem převážně českým, v roce 1880, tedy při prvním sčítání lidu, které zohledňovalo obcovací řeč, tvořila pražská německá menšina pouze necelých 20 % obyvatelstva, na pražských předměstích pak byla převaha českého živlu ještě výraznější.³⁸ Projevilo se to již v obecních volbách roku 1861, z devadesáti mandátů v pražském sboru obecních starších jich 52 získali Češi a dalších 18 mandátů bylo česko-německých. Volby se staly německým „*dnem u Solferina*“, čeština se po nich mimo jiné stala rovnoprávným úředním jazykem v úřadech a ústavech pražské obce.³⁹

³⁷ LEDVINKA, Václav a PEŠEK, Jiří. *Praha*. Praha, NLN 2000. s. 456.

³⁸ COHEN, Gary B. *Němci v Praze 1861–1914*. Praha, Karolinum 2000. s. 76.

³⁹ LEDVINKA, Václav a PEŠEK, Jiří. *Praha*. s. 467.

Tabulka č.2: Počet obyvatel Prahy a předměstí v letech 1869 a 1880

	1869	1880	
Obec	Počet obyvatel	Počet obyvatel	Němci v %
Vnitřní město	157 713	155 818	19,7
Vyšehrad	3 460	3 831	1,5
Holešovice	3 094	10 852	4,2
Libeň	5 845	9 601	1,68
Karlín	13 384	14 779	12,3
Smíchov	15 382	24 984	12,4
Královské Vinohrady	5 610	14 831	11,5
Žižkov	(součást Vinohrad)	21 212	4,8
Celkem	204 488	255 908	15,3

Pramen: COHEN, 2000.

Rostoucí počet obyvatel pražské aglomerace musel těšit i majitele pivovarů, kterých ve vnitřní Praze v roce zrušení propinačního práva fungovalo ještě 45, tedy stále zhruba stejně jako před dvaceti lety.⁴⁰ Jak typický malostranský, staroměstský nebo novoměstský pivovar konce 60. let 19. století vypadal? Odpověď na tuto otázku nelze paušalizovat, v pražských ulicích vedle sebe stály primitivně vybavené pivovárky, v nichž se každý úkon vykonával ručně, a vedle nich moderní tovární provozy řadící se mezi největší závody v Čechách. Nejvýznamnějším pivovarem vnitřní Prahy byl na počátku zkoumaného období pivovar U Štajgrů stojící na rozlehlé parcele mezi ulicemi Vodičkovou a Štěpánskou s hlavním průčelím do Vodičkovy v místě dnešního secesního domu U Nováků. Například v roce 1860 se v závodě patřícím venkovskému selfmademanovi Janu Kittlovi, dědečkovi operní pěvkyně Emy Destinnové, vařilo 16 483 hl a novoměstský pivovar byl třetím největším v Čechách.⁴¹

Na dohled od Štajgrů se k nebi valil štiplavý dým z komínů dalšího pivovaru, který měl časem převzít pozici městské jedničky s výrobou až 60 000 hl ročně. Jednalo se o pivovar U Primasů na rohu Václavského náměstí a Štěpánské, který byl již od počátku století v držení význačné pražské rodiny Vaňků, používající později poněmčené varianty příjmení Wanka.

⁴⁰ VLK, Cyrill. Poslání pražského společenstva sládků. *Sládek*. 1907, s. 276–277.

⁴¹ CHODOUNSKÝ, František a BERNAT, Josef. *Příspěvek k dějinám českého pivovarnictví*. s. 149.

Václavské náměstí a jeho bezprostřední okolí bylo pouze jednou z lokalit, kde se v Praze přirozeně koncentrovala pivovarská výroba. Dalším z těchto uzlů bylo Karlovo náměstí s pásem pivovarů lemujícím jeho západní stranu. Koncem 60. let tu v bezprostředním sousedství působili dva významní pražští sládci, kteří se znali již od let jinošských, kdy společně podnikli studijní cestu po evropských, převážně bavorských, pivovarech. Hlavním cílem jejich vandru bylo seznámení se s technologií spodního kvašení, oběma mladíkům, ale zbyl čas i na bujaré večírky.⁴² Těmito nyní již ctihodnými čtyřicátníky byli Ferdinand Fingerhut (Náprstek) sídlící v Černém pivovaře a Jan Michael Schary z pivovaru U Virtů.⁴³

Další pivovary hustě zastavěnou částí města byl Perštýn, zde se ale jednalo především o menší výrobce. Hned tři pivovary pak stály jen pár kroků od sebe v ulici Na Poříčí. Největší výstav z nich měl koncem 60. let pivovar U Bucků. Ze staroměstských pivovarů byl pak největší pivovar U Klouzarů nacházející se v další z „pivovarských“ ulic, v Dlouhé třídě, ambiciózní byl také nájemce křižovnického pivovaru naproti Klementinu. Na druhém břehu Vltavy pak za zmínku stojí především pivovar U Hermanů patřící německé měšťanské rodině Urbanů. Právě na životě jednoho z pozdějších majitelů, Karla Urbana, chci v práci dokumentovat proměnu pivovarských reálií v poslední dekádě 19. století a v prvních 14 letech století následujícího.

Přestože bývají majitelé pražských pivovarů v literatuře označováni za uzavřenou komunitu, tmelenou průběžně sňatky svých potomků, dokazuje příklad Jana Kittla nebo rodičů Vojty a Ferdy Fingerhutových, že se před rokem 1869 do

⁴² SOCHOROVÁ, Ludmila: *Z vandrovních let pražského sládka Ferdinanda Fingerhuta*. In: *Vzdělání a osvěta v české kultuře 19. století*. Plzeň, Ústav pro českou literaturu AV 2004. s. 365–374.

⁴³ Životní osudy prvního z nich jsou všeobecně známé. Brzy po návratu Ferdinandova mladšího bratra Vojty z exilu v Americe mu jeho matka pořídila Černý pivovar a on opustil rodný pivovar U Halánků na Betlémském náměstí. Ferdinand ale více než správa závodu lákal svět divadla a sladká Francie, a tak v 70. letech pivovar se zlatým lvem ve znaku prodal a věnoval se naplno mnohem příjemnějším činnostem – mecenášství, cestování a rentiérství. Méně známá je pak paradoxně postava Jana Michaela Scharyho, zřejmě nejvýraznější osobnosti českého pivovarnictví ve zkoumaném období. Po nečekané smrti otce se už v roce 1846 musel ujmout rodinného pivovaru U Virtů, k němuž později přikoupil i pozemky vedle kláštera Na Slovanech a vybudoval tu další pivovar. V roce 1869 už měl za sebou poslanceckou dráhu, působení v městském zastupitelstvu i v pražské obchodní a živnostenské komoře nebo založení veřejné sladovnické školy, před sebou pak povýšení do šlechtického stavu.

prominentní společnosti mohli dostat i podnikaví selfmademani. A platilo to i pro období mezi lety 1869 až 1914. O úspěchu, či neúspěchu pivovaru více než kdy jindy rozhodovaly schopnosti pohotově zavádět do provozu nové technické vymoženosti nebo včas zachytit nové preference zákazníků. Všechny výše zmíněné pivovary dokázaly na měnící se dobu reagovat, a patřily tak mezi největší a nejdéle fungující pražské provozy. Wankové jako první v Praze zavedli spodně kvašené pivo, Schary s Fingerhutem se stejnou cestou vydali o něco později. Také pivovar rodiny Urbanů byl svědkem mnoha experimentů, Karl Urban si kupříkladu jako vůbec první český pivovarník pořídil stroj na umělé chlazení sklepů. Křižovnický pivovar byl zas jedním z prvních českých závodů, které začaly svůj výrobek plnit do lahví.

Jak jsem naznačil v oddílu věnovanému Plzni, bylo zhmotněním pokrokového uvažování majitelů závodů zavádění páry. V pivovarech nacházela pára uplatnění dvojím způsobem. Kromě pohonu strojů se páry využívalo i k takzvanému indirektnímu vaření, při kterém pánve neohříval přímý oheň, ale právě pára. Tato novinka však nebyla hromadně zaváděna a debaty, zda oheň, či pára, se vedly nejen po celé zkoumané období, ale ještě za první republiky. V Praze zavedli indirektní vaření jako první majitelé pivovaru U Primasů. Závod z Václavského náměstí byl také jedním ze šesti pražských pivovarů, u nichž Bernatův přehled vztahující se k roku 1873 v kolonce „*spůsob zařízení*“ uvádí „*parní práci*“. Zbylými progresivními závody byly, ne překvapivě, pivovary křižovnický, U Štajgrů, U Bucků, U Hermanů a U Klouzarů.⁴⁴

3.1.4.1. Pražská předměstí. Libeň a dva smíchovské pivovary

Situace v okolních obcích byla podobná té ve vnitřní Praze. Také mezi „venkovskými“ pivovarníky se našli ambiciózní podnikatelé rozšiřující a modernizující ve zlomových letech své vlastní či pronajaté závody. Do karet jim hrál mimo jiné i fakt, že mohli do města dodávat levnější a mnohdy i kvalitnější

⁴⁴ BERNAT, Josef. *Statistika pivovarství v království českém se zřetelem k jiným zemím; a Schematismus všech pivovarů v Čechách, které v obč. roce 1873 byly činnými*. Praha, Ottomar Beyer 1875.

výrobek. Ještě v roce 1860 vystavoval nejvíce piva zámecký pivovar v Libni⁴⁵ patřící pražské obci, již v 60. letech se ale začaly kupředu tlačit jiné závody. Nejvýrazněji se profiloval nuselský pivovar, který se pak v polovině 90. let 19. století propracoval až na čtvrtou nejvyšší příčku v rámci celých Čech. Dál proti proudu Botiče pak ležel další ze závodů, jehož majitel se netajil svými ambicemi. Jednalo se o pivovar v Práčích u Záběhlic patřící Josefu Kašparovi. Ten koupil práčský velkostatek v roce 1867 a získal s ním i malý pivovar na ruční pohon, v němž se ročně vyrábělo pouze něco přes 1 000 hl. Podnikavý Kašpar ale primitivně zařízený závod nákladně přestavěl a vybudoval příkladný moderní pivovar, v němž se kupříkladu poprvé v Čechách používaly čisté kvasnice. Už v Bernatově soupisu k roku 1873 je pivovar uváděn jako parostrojní s výrobou přes 20 000 hl. Nahoru šel také pivovar košířský těžící z bezprostřední blízkosti rychle rostoucího Smíchova.

Právě dělnický Smíchov představoval ideální místo k založení pivovaru, nakonec tu na přelomu 60. a 70. let 19. století vyrostly hned dva nové podniky. Moderní pivovar byl po zrušení propinačního práva založen i v Libni, velký projekt se chystal severně od Prahy v Podbabě. Musíme si uvědomit, že rozhodnutí o zrušení propinačního práva přišlo v době, kdy měla většina Pražanů a obyvatel okolních obcí zcela jiné starosti. Po rakousko-uherském vyrovnání bylo město svědkem mnoha protivídeňských i dělnických demonstrací, jednalo se kupříkladu o oslavy Palackého sedmdesátin, slavnostní položení základního kamene Národního divadla nebo tábory lidu na Vítkově a na Pankráci. Místodržitel Alexander von Koller tak měl dobrou záminku vyhlásit v říjnu 1868 nad Prahou výjimečný stav, který trval až do dubna 1869.⁴⁶

Smíchov měl v roce 1869 už přes 15 000 obyvatel a jejich počet se rok od roku zvyšoval. Nově přichozí táhl na levý břeh Vltavy průmysl, hlavně pak vagónka Franze Ringhoffera, který v 60. letech na Smíchově zastával i funkci purkmistra.

⁴⁵ CHODOUNSKÝ, František a BERNAT, Josef. *Příspěvek k dějinám českého pivovarnictví*. Praha, Nákladem výstavního výboru 1891. s. 149.

⁴⁶ MÍKA, Zdeněk a kol. *Dějiny Prahy v datech*. Praha, Mladá fronta 1999. s. 163.

Jiný z pozdějších smíchovských purkmistrů⁴⁷, Petr Fischer, pak byl jedním z měšťanů, kteří se rozhodli založit nový akciový pivovar. Rozhodnutí padlo už v dubnu 1868 ve smíchovské Besedě, společnost měla původně nést jméno Měšťanský pivovar Smíchovský⁴⁸, nakonec se prosadila varianta Akcionářský pivovar na Smíchově. Zakladatelé smíchovského závodu řešili v souvislosti se zrušením propinačního práva zcela opačný problém, než jejich kolegové v Plzni. Na rozdíl od Emila Škody a spol. nemuseli, přesněji řečeno nemohli, smíchovští podnikatelé čekat až do 1. června 1869, kdy vstoupí nový zákon v platnost. Na pozemek zvaný Jáma, který zakoupili, se totiž nevztahovaly nároky žádného propinačního oprávněnce, a tak tu pivovar bez zvláštních komplikací mohl vyrůst už před zrušením propinačního práva. Poté by naopak smíchovští akcionáři museli zaplatit pětistý poplatek stejně jako zakladatelé ostatních závodů.

Původní plány byly skromné, pivovar byl koncipován na roční výrobu necelých 23 000 hl, s možným rozšířením na dvojnásobek. Od samého počátku však byla část provozu poháněna parou, všechny místnosti byly osvětleny plynovými lampami. Na rozdíl od plzeňského akciového pivovaru se smíchovský pivovar prezentoval jako ryze česká společnost. První pivo se začalo prodávat 15. července 1871, tedy o více než půl roku později než nové plzeňské. Netrvalo dlouho a na Smíchově přibyl další pivovar, zvaný Steyskalův, nazývaný též U Čísla 1. Pivovar postavil v srdci starého Smíchova u dnešního Arbesova náměstí podnikatel Jan Steyskal. Závod byl zařízen na parní pohon a první pivo začal vařit v listopadu roku 1872. Z Bernatova soupisu vyplývá, že Steyskalův pivovar v roce 1873 nedosahoval ani pětiny produkce svého akciového konkurenta a vzájemný odstup měl časem dále narůstat. Oba pivovary ale na trhu koexistovaly ještě v době první republiky.

Posledním, kdo se na pražských předměstích odhodlal po zrušení propinačního práva k činu, byl obchodník s chmelem Albert Goldfinger. Pro stavbu pivovaru si vyhlédl lokalitu v Libni na místě bývalé kartounky, na rohu dnešních ulic Kotlaska a U Libeňského pivovaru. Přestože byl pivovar založen už v roce

⁴⁷ BÖHM, Josef. *Monografie města Smíchova*. Smíchov, Nákladem smíchovské rady městské 1882. s. 80.

⁴⁸ HEJTMÁNEK, František. *Akcionářský pivovar*. s. 7.

1869, tedy ve stejné době jako akciové pivovary na Smíchově a v Plzni, dostalo se nové pivo na trh výrazně později. Goldfinger se jako soukromník pravděpodobně potýkal s chronickým nedostatkem kapitálu, a tak svůj závod spustil až v roce 1874.⁴⁹ Stejně tak jako Plzeň, měla i ani ne šestitisícová Libeň od počátku 70. let 19. století dva pivovary označované jako „starý“ a „nový“. Doba však Goldfingerovi příliš nepřála a příchod hospodářské krize rozvoj jeho pivovaru ještě více přibrzdil. Ještě hůře ale dopadl slibně se rozvíjející projekt v Podbabě s názvem První parostrojní akciový pivovar a sladovna v Praze. Velká sladovna v Podbabě začala s výrobou 1. ledna 1873 a v tomtéž roce měla být zahájena stavba pivovaru, sklepu a také velkého zahradního hostince.⁵⁰ Přišel ale květen 1873 a s ním krach na vídeňské burze. Výstavba pivovaru byla nejprve o rok odložena a později od ní společnost definitivně upustila.

Rok 1869 byl zásadní i pro další rozvoj výše zmiňovaného pivovaru v Nuslích. Právě v této době ho majitel nuselského velkostatku pronajal, a po pár letech prodal, podnikavému Wolfgangu Waldsteinovi⁵¹ a židovská rodina původem ze západních Čech se na příští bezmála tři desetiletí stala jedním z nejsilnějších hráčů na pražském pivním trhu.

3.2. 70. léta 19. století a zápas o přežití

3.2.1. Hospodářská krize 1873

Na počátku 70. let 19. století ovládala český průmysl zakladatelská euforie, což dvojnásob platilo pro pivovarnictví zbavené „okovů“ propinačního práva. Novým pivovarům se dařilo a ty nejambicióznější se chystaly představit svůj výrobek na mezinárodní akci velkého formátu, na Světové výstavě ve Vídni. 9. květen 1873, tedy černý pátek na vídeňské burze, který odstartoval vleklou hospodářskou krizi, ale přinesl rychlé vystřízlivění. Průmyslová města se začala potýkat s rychle rostoucí nezaměstnaností a poklesem kupní síly obyvatelstva. Kupříkladu pražský policejní ředitel odhadoval, že už v polovině ledna roku 1874 žilo ve městě a na předměstích 10 – 14 000 nezaměstnaných a podle údajů

⁴⁹ Inzerce. *Národní listy*. 1874, 218, s. (4)

⁵⁰ Prospekt. *Kvas*. 1873, s. 46–47.

⁵¹ Nuselský pivovar. *Národní listy*. 1869, 222, s. (3).

objevujících se v dělnickém tisku bylo toto číslo ještě vyšší. První zámky oživení se objevily v roce 1877, ale předkrizová úroveň zaměstnanosti byla obnovena až v roce 1879. Vedení města obávající se sociálních bouří přistoupilo k opatření, jež se osvědčilo už při obsazení Prahy pruskými vojsky v roce 1866. Jednalo se o zvýšení počtu veřejně prospěšných prací, kupříkladu při bourání městských hradeb nebo při dokončování pražského železničního uzlu.⁵²

Hospodářská krize musela logicky zasáhnout také pivovarnictví. Do problémů se dostaly i tradiční závody, přestože měly vybudovanou pevnou odběratelskou základnu, mnoho pivovarů založených po roce 1869 pak bojovalo o přežití. Na příkladu Prahy a Plzně můžeme vysledovat, že nejhůře na tom byly společnosti, které výrobu spustily až v roce 1873 či později. Projekt pivovaru v Podbabě byl zastaven a libeňský „nový“ pivovar dlouho živořil hluboko pod svými výrobními možnostmi.⁵³ Neslavně dopadla i správní rada Plzeňského pivovaru, který v roce 1873 rovněž nechyběl na výstavě ve vídeňském Prátru. O necelý rok později skončila ambiciózní akciová společnost v konkurzu a její vedení se muselo ze svého ne zrovna příkladného hospodaření zpovídat před plzeňským krajským soudem.⁵⁴ Problém nepředstavovala jen nižší kupní síla obyvatelstva, a tedy horší odbyt výrobku, hrozba krachu mohla spočívat i v neschopnosti nebo neochotě podílníků splácet před nedávnem upsané akcie. Napjatým rozpočtům českých pivovarů v době krize neprospělo ani zavedení nových měr a vah, jejichž používání bylo povinné od 1. ledna 1876. Největší náklad představovalo předělávání transportních vědrových sudů na zákonem povolené velikosti 25, 50, 100 a 200 litrů a jejich následné cejchování.

3.2.2. Plzeň. První plzeňský akciový pivovar před krachem

Tváří v tvář hrozbě zániku se ocitly i skutečně velké závody, včetně Prvního plzeňského akciového pivovaru. Situace v Plzni nebyla o nic méně dramatická než v hlavním městě. Hroutily se banky i na hliněných nohou stojící podniky a předseda plzeňské obchodní a živnostenské komory dokonce před věřiteli musel uprchnout

⁵² LEDVINKA, Václav a PEŠEK, Jiří. *Praha*. s. 488.

⁵³ Obrat k lepšímu nastal v Libni až v 80. letech 19. století, kdy tamní pivovar koupil zkušený sládek Karel Knobloch.

⁵⁴ Konkurs. *Plzeňské noviny*. 1874, 59. s. 2.

do Ameriky.⁵⁵ „Velká finanční katastrofa (...) podobala se sřícení budovy, lehkomyslně na sypkém písku postavené, vystupovala nyní v celé své hrozné podstatě,“⁵⁶ napsal později k roku 1873 autor dějin plzeňského měšťanského pivovaru Václav Suchý. Společnému podniku plzeňských právovárečníků se však ona „katastrofa“ vyhnula, pivovar a Škodova strojírna byly jedinými dvěma plzeňskými podniky, které následující hubená léta přežily bez vážnějších problémů. I měšťanský pivovar zažil drobný propad výroby v kampani 1874/75 a stagnaci stejného ukazatele v následujících pěti letech. V pivovaru ale neměli důvod k panice, pokles a následná stagnace následovaly po rekordním výrobním roce 1873/74, kdy zafungoval efekt světové výstavy a „plzeňské osvěty“, kterou právovárečníci v Prátu šířili. V 70. letech tak měšťanský pivovar především budoval sofistikovanou síť zastupitelství v zemích nově vzniklého německého císařství.⁵⁷

O poznání hůře na tom byl v 70. letech mladší z plzeňských pivovarů. V prvních letech krize byli akcionáři ještě ujišťováni, že mají v rukou akcie jednoho z „nejlepších a nejreálnějších rakouských podniků“, o to více je musely překvapit informace o velkém schodku, které zazněly na valné hromadě v listopadu 1876. Pivovar musel přistoupit k úsporným opatřením, šetřilo se na mzdách, snižoval se počet zaměstnanců, přestaly být vypláceny dividendy a závod se také vyhýbal dřívějším opulentním formám prezentace, jako byla výstavba vlastního pavilonu na vídeňské výstavě. Pivovar rovněž výrazně omezil objem výroby a pivo dodával pouze spolehlivým bonitním zákazníkům, u kterých nehrozilo, že v těžkých dobách ještě rozšíří řady dlužníků z řad odběratelů. Z více než 107 000 hl v kampani 1873/74 následoval pád pod hranici 50 000 hl na konci desetiletí. Jednalo se ale o propad částečně řízený, a tak pivovar na rozdíl od některých svých vrstevníků krušná 70. léta nakonec přežil a v následujícím desetiletí začal své pozice rychle posilovat.⁵⁸

⁵⁵ ČEPELÁK, Václav et al. *Dějiny Plzně. II, Od roku 1788 do roku 1918*. Plzeň, Západočeské nakladatelství 1967.

⁵⁶ SUCHÝ, Václav. *Měšťanský pivovar*. s. 258–259.

⁵⁷ CIRONISOVÁ, Eva. *Plzeňský Prazdroj v německých zemích*. In: *Minulostí Západočeského kraje*. 2007, 1, s. 235–276.

⁵⁸ PŘÍKRYL, Karel. *Plzeňské akciové pivovary (strojopis)*. s. 19–35.

3.2.3. Praha a předměstí

3.2.3.1. Třetí smíchovský závod a zánik pražských pivovarů

Nadprůměrně dobře si v letech krize naopak vedl smíchovský akcionářský pivovar, přesněji řečeno její následky pocítil oproti jiným závodům později. Problémy přinesla až kampaň 1876/77, kdy neskončil v červených číslech jen díky přesunu nerozděleného zisku z loňského roku. Důvodů bylo hned několik. Do negativní bilance se promítly zvýšené ceny ječmenu a chmele i zhoršená kvalita piva kontrastující s jeho ohlášeným zdražením.⁵⁹ „Avšak jako každá podobná nepříjemnost, tak i tato účinkovala blahodárně – získána zkušenost. Dnes vzpomíná si každý bez trpkosti rok 1877; bylť trpkou školou,“⁶⁰ poznamenal později bez emocí tehdejší správce pivovaru František Hejtmánek. Výroba klesla v roce 1876/77 téměř o čtvrtinu na necelých 57 000 hl a na úroveň před propadem se vrátila až po čtyřech letech. Výroba a výstav tedy stoupaly jen pomalu, přesto měla správní rada už na valné hromadě roku 1878 dobré zprávy. Podnik díky poklesu cen chmele hospodařil se slušným ziskem a opět mohly být vyplaceny dividendy. Sice nižší než před rokem 1877,⁶¹ ale co by za takové výsledky dali třeba podílníci Prvního plzeňského akciového pivovaru.

Smíchovskému pivovaru se v době krize začala vyplácet někdy snad až přílišná opatrnost jeho managementu. Na rozdíl od proexportně orientovaného plzeňského akciového pivovaru cílil jeho smíchovský vrstevník nejprve na odběratele v nejbližším okolí pivovarského komínu a tento okruh spolehlivých zákazníků teprve postupně rozšiřoval. Pro odbyt byla důležitá vlastní pivovarská restaurace, díky níž se nové pivo stalo oblíbeným u smíchovských dělníků. Jen do vagonky barona Ringhoffera denně mířilo na 17 hl smíchovského.⁶² Obezřetné bylo vedení podniku také v otázce zavádění drahých technologických novinek. Jak správně připomíná Martin Minařík ve své bakalářské práci věnované pivovaru, byl personifikací této podnikové filosofie tehdejší správce a pozdější ředitel pivovaru

⁵⁹ Státní oblastní archiv (SOA) Praha, fond Akcionářský pivovar na Smíchově (APS), k. 1, inv. č. 40, valná hromada.

⁶⁰ HEJTMÁNEK, František. *Akcionářský pivovar*. s. 45.

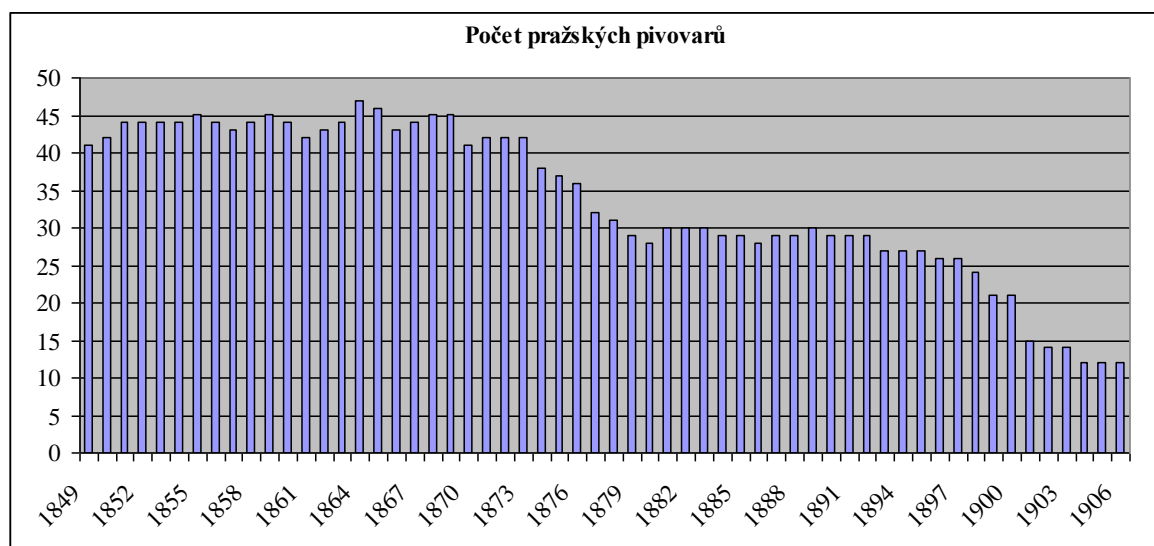
⁶¹ MINAŘÍK, Martin. *Akcionářský pivovar na Smíchově 1869–1918*. Bakalářská práce, FF UK – Ústav hospodářských a sociálních dějin, 2010.

⁶² HEJTMÁNEK, František. *Akcionářský pivovar*. s. 32–33.

František Hejtmánek. „...máme jen jedinou radu: kupovati a pořizovati věci jen takové, které se již byly osvědčily, o jejichž výkonnosti jsme se osobně byli přesvědčili a s neinteresovanými dobrými a věci té znalými přáteli se dříve poradili. Může ovšem býti namítnuto, kde že by tedy se novoty osvědčily, když by jich nikdo nechtěl co první zkoušeti; tu pak odpovídáme, že dobře počítající obchodník nemá se pouštět do pokusnictví, vyjímaje, že se mu výborně vede a že ojedinělé zkoušky, i když se nedaří, jemu ani obchodně ani finančně neuškodí. Za nás, sládky v Rakousku, kde jsme měrou nejvyšší stíženi daněmi a poplatky – konají pokusy závody zemí jiných, šťastnějších, nepatrné daně platících a dobrý výnos skýtajících, jako jest Německo, Anglie, Amerika; u nás platí plnou měrou, že opatrnost jest matkou moudrosti,“⁶³ zní jedna z pouček, které Hejtmánek předával budoucím pivovarníkům ve své příručce *Správa pivovaru* vydané počátkem 20. století.

Během desetiletí poznamenaného hospodářskou krizí a příchodem nové předměstské konkurence se výrazně snížil počet pivovarů ve vnitřní Praze. Zatímco v roce 1871 jich tu působilo 42, v roce 1880 už to bylo jen 28.⁶⁴ Za jedno desetiletí se tedy počet pražských pivovarů snížil o bezmála 30 %.

Graf č.1: Počet členů Společenstva pražských sládků 1849–1906

Pramen: VLK, 1907.

⁶³ HEJTMÁNEK, František. *Encyklopaedie pivovarství. Díl druhý, svazek druhý, Správa pivovaru*. Praha, Kuratorium I. veřejné sladovnické školy 1907. s. 10.

⁶⁴ VLK, Cyrill. Poslání pražského společenstva sládků. In: *Sládek*. 1907, s. 276–277.

Také v hlavním městě lze během 70. let vysledovat dva meziroční propady v objemu výroby. První přišel hned po vypuknutí krize v kampani 1873/74, kdy se v Praze uvařilo o 11% méně piva než o rok dříve. Tento pokles však nesouvisel pouze s krizí, ale i s přibýváním a modernizací předměstských konkurentů. Nevelký vliv na tyto čísla pak mělo výše zmíněné zanikání městských pivovarů, jednalo se totiž o skutečně malé výrobce. Druhý propad výroby pak přichází v „černé“ kampani 1876/77, na kterou upozorňuji v souvislosti se smíchovským pivovarem. Pokles však byl však pouze ani ne čtyřprocentní, což kontrastovalo se situací na pražských předměstích. V oznamovacím okrese pražském, který jen o málo přesahoval hranice dnešní Prahy, zaznamenali pokles téměř devítiprocentní. Na statistice se nejvíce podepsal katastrofální rok smíchovského pivovaru, pohoršily si ale i další čtyři z pětice největších předměstských výrobců, pivovary nuselský, vršovický, košířský a nový libeňský. Dařilo se naopak Josefu Kašparovi, jehož práčský pivovar se dostal do první trojky.⁶⁵

Stejně tak jako ve smíchovském akciovém závodě začala od kampaně 1877/78 výroba opět růst i ve většině pražských a předměstských závodů. Krize postupně odeznívala a v hlavách zkušených pivovarníků i realitních magnátů se začínaly rodit nové pivovarnické projekty. Už roku 1879 vyrostl třetí smíchovský závod. Josef Preissler ho zbudoval ve svém domě U Zlatého anděla, nejmenší smíchovský pivovar pracoval jako jediný na ruční pohon. Smíchov se tak během desíti let stal pivovarnickým centrem, kromě tří pivovarů tu působila i sladovna firmy Klatcher a Löwy⁶⁶ a později tu vznikaly i hlavní pražské sklady plzeňských pivovarů.⁶⁷ Zatímco nový smíchovský pivovárek byl skryt v zadním traktu domu, další pivovarnický projekt rodící se počátkem 80. let 19. století změnil na dlouhá léta panorama Emauzského vrchu a Podskalí.

⁶⁵ Kvas. Více ročníků.

⁶⁶ BÖHM, Josef. *Monografie města Smíchova*. Smíchov, Nákladem smíchovské rady městské 1882. s. 188–190.

⁶⁷ Hlavní sklad plzeňského měšťanského pivovaru například sídlil v dodnes stojícím domě sousedícím bezprostředně s budovou smíchovského pivovaru.

3.2.3.2. Nový pivovar uvnitř Prahy

V roce 1880 přišli do upadajícího emauzského kláštera benediktini z německého Beuronu a začali celý areál nákladně přestavovat v na tehdejší Prahu značně exotickém, takzvaném beuronském, slohu. Stavební ruch ale počátkem 80. let propukl i za klášterní zdí, na pozemcích patřících rodině nobilitovaného sládka Jana Michaela Scharyho. Tento muž renesančních zájmů zemřel v únoru 1881 a kromě obrovské sbírky zkamenělin, o níž pak marně usilovalo Národní muzeum, nebo experimentálních chmelnic v Hrdlořezích po něm zůstaly i neuskutečněné sny o výstavbě parostrojního pivovaru nad ležáckými sklepy zbudovanými již dříve v útrobách Emauzské skály.⁶⁸ Rodinného majetku se ujal Scharyho syn Josef Zdeněk a brzy po otcově smrti začal pivovar skutečně budovat. Jak si později postěžoval žurnalista Servác Heller, stavbou varny značně utrpěla vyhlášená Scharyho zahradní restaurace.⁶⁹ Nové budovy postavené vedle Emauzského kláštera byly skutečně monumentální, obzvláště v kontextu tehdejší „venkovské“ zástavby Podskalí. Obrovská hmota Scharyho pivovaru je patrná nejen na dobových obrazech, ale její tíha obrazně dopadá i na čtenáře Herrmannova temného románu *U snědeného krámu*. Tragický příběh kupce Martina Žemly se sice odehrává v Praze let šedesátých, Ignát Herrmann se ale koncem 80. let, zřejmě vědomě, dopustil drobné historické nepřesnosti a ze siluety závodu, který „*trčel do výše jako skála*“⁷⁰, vystavěl dokonale ponurou kulisu: „...*zdi Šárovského pivovaru čnely naproti tak tísnivě, tak hrozivě, že se Pavlíně zdávalo, kterak již již se sřítí a pod svými ssutinami ji pochovají.*“⁷¹ I méně bystrý čtenář musel tušit, že příběh neskončí happyendem.

Šťastný konec ostatně neměl ani příběh nového pivovaru. Schary junior zřejmě přecenil své možnosti, vrhl se do spekulací a brzy se ocitl v dluhové pasti. Už v roce 1885 byly pivovary Na Slovanech i U Virlů vydány na milost a nemilost věřitelům a noviny psaly, že se o zadlužené pražské závody vážně zajímají nejmenovaní vídeňští i bavorští pivovarníci.⁷² Do hry o jeden z největších

⁶⁸ Jan Michal šlechtic ze Scharych. *Kvas*. 1881, s. 50–52.

⁶⁹ HELLER, Servác. Z naší novodobé minulosti. *Národní listy*. 1905, 309, s. (1).

⁷⁰ HERRMANN, Ignát. *U snědeného krámu*. Díl I. a II. Praha, F. Topič 1890, s. 219.

⁷¹ HERRMANN, Ignát. *U snědeného krámu*.. Díl III. a IV. Praha, F. Topič, 1890, s. 212.

⁷² Příročí. *Národní listy*. 1885, 8, s. (3).

pražských pivovarů ale vstoupili také pražští hostinští, kteří dlouhodobě usilovali o zřízení svépomocného podniku. Tyto snahy měly jasný cíl, s pomocí vlastního pivovaru by hostinští vyšachovali pivovarníky a nemuseli by se řídit jejich cenovým diktátem. Hostinští pracovali s dvěma základními variantami, první z nich představovala stavbu nového pivovaru na zeleném drnu, druhá pak kapitálový vstup do podniku stávajícího. Druhá z možností se nabízela právě v roce 1885, kdy na veřejnost prosáklly zprávy o problémech Scharyho pivovarů.

Ve středu 29. dubna 1885 se více než sto hostinských z Prahy a okolí sešlo v pivovarské zahradní restauraci Na Slovanech, aby tu jednali o možném nákupu pivovaru. „*Budou-li hostinští míti pivovar v rukou, budou moci oni diktovati jakost a cenu piva a ne sládkci,*“⁷³ burcoval své kolegy hostinský Klíma. Na přetřes muselo přijít také takzvané podsudnictví, tedy praxe, při níž si hostinskou koncesi zajišťovaly přímo samy pivovary a své podniky dále pronajímaly výčepníkům, kteří mnohdy neměli potřebné odborné znalosti. Podsudníkům pak mohly pivovary nejen diktovat ceny, ale takový „hostinský“ samozřejmě nemohl měnit značku čepovaného piva. Provozování vlastního pivovaru by hostinští, hrdí na svou živnost, oplatili sládkům stejnou mincí, a tak se argumentovalo i „*mravním*“ dopadem plánované akce. Objevily se ale i argumenty nacionalistické, hostinští musí zabránit tomu, aby závod „*eminentně český*“ přešel do rukou cizinců.⁷⁴ Nákup pivovaru se nakonec neuskutečnil, pravděpodobně kvůli tradiční nerozhodnosti a opatrnosti pražských hostinských, s níž se setkáme i v následujících dekadách. Není bez zajímavosti, že se v létě stejného roku hostinští sešli na další podobné schůzi. Tématem tentokrát byla jejich možná účast při založení nového pivovaru na Královských Vinohradech. Výsledek jednání byl identický a zřejmě i kvůli pasivitě hostinských si Vinohradští museli na své vlastní pivo ještě bezmála deset let počkat.⁷⁵

⁷³ Svépomoc hostinských. *Hostimil*. 1885, s. (105)–107.

⁷⁴ Tamtéž.

⁷⁵ Veřejná schůze hostinských z Prahy a okolí. *Hostimil*. 1885. s. (163)–164.

4.3. 80. léta 19. století. Pivo a politika

3.3.1. Pivovar jako politická zbraň

Po krátkém exkurzu do poloviny 80. let se nyní vraťme na začátek dekády. Po roce 1879, kdy Češi upustili od taktiky pasivní resistance, vrátili se do poslaneckých lavic v říšské radě a začali spolupracovat s novým kabinetem hraběte Eduarda Taaffa, se zhoršily česko-německé vztahy jak v nejvyšších patrech politiky, tak na komunální úrovni. Češi povzbuzeni ústupky Vídně si začali klást další požadavky, Němci naopak museli ze všech sil bránit své ohrožené pozice. V jazykově smíšených městech můžeme tento fenomén mimo jiné sledovat i na měnící se atmosféře uvnitř právovárečných společenstev. Čistě hospodářské otázky mnohdy ustupovaly do pozadí, právovárečná měšťanstva se politizovala, což si začínali uvědomovat i koncoví zákazníci. Pití, či nepití určitých značek se mezi českými i německými pivaři stalo demonstrací politického názoru.

Pivovary, stejně tak jako jiné velké společnosti, mohly výrazně ovlivňovat politický život obce, a to hned několika odlišnými nástroji. Při kuriovém volebním systému, kdy bylo volební právo odvozováno od výše odváděných daní, mívala první kurie nejbohatších voličů zpravidla velice málo členů a tato hrstka vyvolených pak v obecních volbách rozhodovala o složení třetiny zastupitelstva. Kupříkladu na Smíchově při volbách roku 1880 měl první voličský sbor pouze 36 voličů, oproti 184 členům sboru druhého a 1134 sboru třetího. Mezi touto smíchovskou elitou byl i akcionářský pivovar a další dva pivovarníci Martin Steyskal od Čísla 1 a Josef Preissler od Zlatého anděla.⁷⁶ V případě soukromníků záleželo při volbách na osobních preferencích majitelů, složitější to bylo u závodů s více vlastníky. O tom, které kandidátce dát hlas, se ve vedení společnosti muselo s předstihem vyjednávat. U národnostně vyhraněných závodů, jako byly akciové pivovary v Plzni nebo na Smíchově, bylo rozhodování snadné, bez problémů se ale volby jen málokdy obešly v česko-německých právovárečných měšťanstvech. Právovárečníci se často uchýlovali ke kompromisu a jejich zástupce nakonec nedal hlas ani jedné z kandidátek. Kromě hlasu v obecních volbách mohly ty největší

⁷⁶ BÖHM, Josef. *Monografie města Smíchova*. Smíchov, nákladem smíchovské rady městské 1882. s. 87–88.

závody ovlivňovat místní politiku i přímou účastí v zastupitelstvu. Pokud platily alespoň jednu šestinu veškerých přímých daní vybraných v dané obci, patřil jim virilní hlas. To byl i příklad plzeňského měšťanského pivovaru, jehož zástupce býval pravidelně členem městského zastupitelstva. Hlasovací právo se však samozřejmě netýkalo pouze obecních voleb, ale i voleb do zemského sněmu, říšské rady nebo obchodních a živnostenských komor.

Emoce nebudil jen samotný hromadný hlas za celou firmu, nýbrž i časté zprávy o předvolebních tlacích zaměstnavatelů na zaměstnance podle hesla: „Koho chleba jíš, toho píseň zpívej!“ To se v jazykově smíšených obcích mohlo týkat i ovlivňování zaměstnanců při volbě zápisu dětí do českých nebo německých škol nebo při vyplňování ostře sledované kolonky „obcovací řeč“ při sčítáních lidu.

V neposlední řadě mohli pivovarníci, tak jako jiní průmyslníci nebo obchodníci, přímo hmotně podporovat jednotlivé politické frakce, spolky nebo národnostně jednostranné manifestace a festivity. Opět platí, co bylo zmíněno v případě obecních voleb. U soukromých podniků nikdo nemohl protestovat, když jejich majitel podpořil Sokoly nebo Turnverein, Ústřední matici školskou nebo Deutscher Schulverein, jiné to bylo u podniků, kde peníze na dary pocházely ze společných zdrojů. Měšťanské pivovary v Plzni a Budějovicích jsou nejlepším příkladem tohoto typu společností. Vzrůstající napětí mezi českými a německými právozářníky se jak na západě, tak na jihu Čech objevilo ve zhruba stejné době a bylo zhmotněno podobnými, a navíc pro danou epochu vysoce symbolickými, prvotními impulzy. V Plzni se právozářníci pohádali kvůli pražskému Národnímu divadlu, v Budějovicích zas kvůli pomníku kontroverzního císaře-reformátora-germanizátora Josefa II.

3.3.2. Budějovice. Z měšťanského piva pivo německé

Ještě koncem 70. let 19. století narazíme v Budějovických novinách Budivoj na patriotské ódy na „naše budějovické pivo“, koncem století se už Češi o výrobu budějovického pivovaru nevyjadřují jinak než o „pivu německém“. Už při volbách do říšské rady v roce 1871 sice němečtí právozářníci přes odpor Čechů nedodrželi

neutralitu a při hlasování upřednostnili německého kandidáta⁷⁷, ale jinak byly vztahy obou národností v zásadě korektní. Krásně to vystihuje fejeton Sen právovárečnicka z roku 1873 kritizující zdražení piva. Když jde o peníze, dokážou si Češi s Němci padnout kolem krku bez ohledu na politická nepřátelství. „Ó šlechetné vy duše právovárečnické! Snad se vám ještě podaří smířiti národnosti a provést rakouské narovnání,“⁷⁸ rýpnul si do ctihodných budějovickým měšťanům Budivoj. To byli ještě ti praví „Budvajři“, příslušníci třetí „národnosti“, kterým se vysmívalo známé dobové rčení.⁷⁹ Zlom nastal, jak bylo nazančeno, po roce 1879, v konkrétním případě Budějovic po sčítání lidu v roce 1880, kdy německý management závodu „radil“ českým dělníkům, jak správně vyplnit rubriku obcovací řeči. Pivovarští úředníci také museli povinně vstoupit do Schulvereinu. Nechybělo mnoho a sčítání skončilo unikátní remízou, podle oficiálních výsledků žilo ve městě na soutoku Malše a Vltavy v roce 1880 11 829 Němců a 11 812 Čechů. Bylo ale evidentní, že nebýt tlaku ze strany měšťanského pivovaru, Hardtmuthovy továrny a dalších velkých zaměstnavatelů, byl by poměr obrácený ve prospěch Čechů.⁸⁰

V roce 1881 Němci prosadili němčinu jako jedinou jednací řeč na radnici. Jak později napsal historik Rudolf Strnad, politický „*boj se stal urputnějším*“⁸¹, což se projevilo i na schůzích budějovického právovárečného měšťanstva. Čeští právovárečníci museli první velkou hořkou pilulku spolknout v roce 1882, kdy převážně německý správní výbor schválil dvousetzlatkový příspěvek na vybudování pomníku císaře Josefa II.⁸² Na počátku 80. let 19. století si celá monarchie připomínala sto let, které uplynuly od dvou nejvýznamnějších josefínských reformních patentů, o zrušení nevolnictví a o náboženské toleranci. Zhmotněním josefínského jubilea jsou dodnes pomníky rozeseté v Čechách především v pohraničních oblastech v takovém množství, že se severním Čechám dokonce

⁷⁷ Ústavácký takt. *Budivoj*. 1871, 102, s. (2–3).

⁷⁸ Sen právovárečnicka. *Budivoj*. 1873, 28, s. (1).

⁷⁹ Jeremy King toto rčení o třech „národnostech“ žijících na jihu Čech (Češích, Němcích a oboujazyčných „Budvajzrech“) použil i v názvu své knihy *Budweisers into Czech and Germans: a local history of Bohemian politics 1848–1948*. Podobně si ale ve druhé polovině 19. století lidé utahovali i z národnostně nevyhraněných Plzeňáků a obyvatel jiných českých měst.

⁸⁰ STRNAD, Rudolf. *Dr. A. Zátka*. České Budějovice, Odbor Národní Jednoty Pošumavské 1927. s. 28.

⁸¹ Tamtéž s. 62.

⁸² Dar na pomník cis. Josefa. *Budivoj*. 1882, 66, s. (2).

začalo přezdívat Josefova země.⁸³ Fakt, že pomníky Josefa II. nechávali vztyčovat čeští Němci, jasně dokládá, že josefinské slavnosti nebyly ani tak vděčným ohlédnutím do dob císaře-reformátora, ale především nadmíru aktuálním, výhružným poselstvím tehdejší vládě hraběte Taaffa. Vídeň podle Němců spolupracovala s Čechy až příliš, což symbolizovalo kupříkladu vydání Stremayrových jazykových nařízení zrovnoprávňujících češtinu a němčinu při vnějším styku občanů s úřady. Josef II. byl jako panovník prosazující centralizaci a germanizaci státu dokonalým symbolem odporu.

Je tedy pochopitelné, že nebyli čeští právozářníci nadšeni, když museli ze svého na císařův pomník přispět, navíc v době, kdy německá strana přitvrzovala svou kontrolu nad městem. Ve stejné době navíc pivovar přispěl 1 000 zl. na budějovický Německý dům a nad reprezentační restaurací budějovického pivovaru se objevil jednojazyčný vývěsní štít Budweiser Bierhalle.⁸⁴ Pomník byl odhalen v roce 1883, jako provokace musel působit i fakt, že císař hleděl z parku Na sadech přímo na budovu Besedy.⁸⁵ Budějovická „pivní válka“ začala. V českém tisku se začínaly objevovat první nepřímé výzvy k bojkotu měšťanského piva a advokát August Zátka, který byl přes deset let členem výboru pivovaru, se stáhl do opozice. Stále ale věřil, že má česká menšina potenciál časem právozářný pivovar ovládnout, o čemž svědčí kromě jeho pozdějších vyjádření i spiklenecká úvaha ze samého počátku 90. let, o níž se zmiňuji v následující kapitole.

3.3.3. Plzeň. Národní divadlo a první německé bojkoty

Rozložení sil v plzeňském právozářném měšťanstvu hrálo naopak mírně do karet české straně. Plzeňští však byli především opatrnými obchodníky a v zájmu rozkvětu pivovaru se jakýmkoliv politickým projevům snažili vyhýbat. V roce 1880 v Plzni žilo 31 600 Čechů a pouze 6 827 Němců, měšťanský pivovar si však žádné pročeské demonstrace nemohl dovolit s ohledem na klíčový německý trh. Německý nátěr, který měl měšťanský pivovar ještě 70. letech, utkvěl v paměti Karla Schwarze, autora nostalgických *Plzeňských pomněnek*. Schwarz vzpomíná na

⁸³ HOJDA, Zdeněk. Josefova země, aneb, Jak císař Josef II. rozdělil Čechy a Němce. In: *Dějiny a současnost*. 2011, 2, s. 12.

⁸⁴ Budweiser Bierhalle. *Budivoj*. 1883, 46, s. (2).

⁸⁵ Die Enthüllung des Kaiser-Josef-Denkmal in Budweis. *Budweiser Zeitung*. 1883, 83, s. (1).

své návštěvy pivovaru, které absolvoval jako malý chlapec: „*Tenkrát tam bylo všechno německé a hlídal to ve bráně vrátný hrůzu vzbuzující. Nebyl velké postavy, ale ta tvář brunátná, černým vousem orámovaná, s očima vše pronikajícíma, svráštělým čelem pod štítkem placaté čepice, v černém přemovaném kaiserroku, to byl německý čert v německé bráně předpekli.*“⁸⁶

V roce 1881 se na pivovaru poprvé objevily české nápisy, samozřejmě vedle dosavadních německých, a ve stejné době došlo k prvnímu velkému konfliktu mezi českými a německými právovárečníky. Předmětem sporu byla obrovská suma peněz, kterou čeští podílníci hodlali uvolnit na obnovu Národního divadla. „Zlatá kaplička“ lehla popelem v pátek 12. srpna a zpráva o národní tragédii se z Prahy rychle rozšířila do celé země. V Plzni, tak jako v jiných městech, se první soukromé sbírky začaly pořádat hned během pátečního večera, vedení města v následujícím týdnu z rozpočtu uvolnilo 6 000 zl.⁸⁷ Při jednání obecního zastupitelstva souhlasili s darem i německí měšťané, mnohem bouřlivější bylo projednávání stejného tématu na valné hromadě plzeňských právovárečníků o dva týdny později. Josef Kessler, který byl rovněž městským radním a ze svého už dříve daroval 100 zl., navrhl, aby pivovar daroval 5 000 zl., tedy 20 zl. na jeden právovárečný dům.⁸⁸ Němci samozřejmě nebyli nadšeni a nepomohlo ani přesvědčování, že bude dar v Praze dělat plzeňskému pivu dobrou reklamu. „Naše pivo žádnou reklamu nepotřebuje,“ argumentovali nespokojenci, ale byli přehlasováni. Jen 48 ze 169 přítomných hlasovalo proti návrhu, což znamená, že s darem souhlasila i část německých právovárečníků.⁸⁹

Argument o čistě reklamních důvodech daru se českým právovárečníkům vrátil jako bumerang ještě v tomtéž roce. 8. prosince zemřelo téměř 400 lidí při požáru vídeňského Ringtheatru a německí právovárečníci se právem mohli zlomyslně ptát: „Nehodila by se závodu reklama také v hlavním městě monarchie?“ Plzeň tentokrát darovala jen 300 zl., ale právovárečníci byli důslední, do Vídně

⁸⁶ SCHWARZ, Karel. *Plzeňské pomněnky*. Plzeň, Knihovna města Plzně ve spolupráci s Pro libris 2011. s. 52.

⁸⁷ Sezení obecního zastupitelstva. *Plzeňské listy*. 1881, 67, s. (2).

⁸⁸ PA, fond Měšťanského pivovaru v Plzni, kniha 6, Sitzung 1881.

⁸⁹ Valná hromada právovárečníků Měšťanského pivovaru. *Plzeňské listy*. 1881, 72, s. (2).

poslali 5 000 zl., tedy stejně jako před pár měsíci do Prahy.⁹⁰ Zatímco v Budějovicích se napětí zvyšovalo, v Plzni naopak zvítězil rozumný kompromis typický pro vystupování právníků prakticky až do druhé světové války. Pro měšťanský pivovar ani neexistovala alternativa, stále musel opatrně proplouvat mezi Skyllou a Charybdou českých a německých zákazníků masírovaných nacionalistickým tiskem i reklamami konkurence. Reklamní antikampaně útočící na plzeňské pivo byly běžné i v hitlerovském Německu,⁹¹ protiplzeňské inzeráty využívající nacionalistické rétoriky útočily na německé čtenáře novin už v souvislosti s darem na dostavbu Národního divadla. Kupříkladu litoměřický *Leitmerzer Zeitung* připomínal 5 000 zl. pro „zlatou kapličku“ ještě v roce 1883 v článku s výmluvným názvem „Kein Pilsner mehr!“⁹²

Z každého tažení proti plzeňskému měšťanskému pivovaru mohl na německém trhu profitovat jeho akciový konkurent. Někdy však oba závody musely v Německu spojit síly, například při lobbingu proti praxi volného používání adjektiva Pilsner. Ve shodě postupovaly také doma, při pravidelných akcích proti plzeňskému pivovaru, který po krachu v 70. letech poměrně často měnil majitele. Vlastníci pivovaru se v námi zkoumaném období opětovně pokoušeli parazitovat na dobré pověsti obou plzeňských výrobců, a to stále sofistikovanějším způsobem. V polovině 80. let se například poprvé objevila taktika, kterou, jak dokládá článek s příznačným názvem „*Vlastivěda a pivo*“,⁹³ plzeňští pivovarníci nezavrhovali ani v dobách samostatného Československa. V čem tato taktika spočívala? Pivovar se ve spolupráci s plzeňskou radnicí pokoušel protlačit do oficiálního názvu obce historické označení Stará Plzeň, a zajistit si tak možnost legálně užívat především pro export nesmírně cenné pojmenování. Radní Starého Plzeňce se rozhodli podat žádost o přejmenování obce v roce 1885. I když bylo hospodářské pozadí žádosti bylo evidentní, museli při jednání s úřady pracovat s jinými argumenty. Žádali o zkrácení současného názvu Starý Plzeňec na prosté Plzeňec poukazující na fakt, že v zemi neexistuje obec s názvem Nový Plzeňec, a tudíž je název zbytečně dlouhý.

⁹⁰ SUCHÝ, Václav. *Měšťanský pivovar*. s. 317.

⁹¹ CIRONISOVÁ, Eva. *Plzeňský Prazdroj v německých zemích*. In: *Minulost Západočeského kraje*. 2007, 1, s. 235–276.

⁹² Kein Pilsner mehr! *Leitmeritzer Zeitung*. 1883, 25 s. 340.

⁹³ *Vlastivěda a pivo. Národní listy*. 1927, 219, s. 2.

Tím ale požadavek plzeneckých nekončil. „...*pro dávno minulé léta na upomínku, by se k tomuto názvu Plzenec dalo do závorky Stará Plzeň, takže by byl název nyní: „Plzenec (Stará Plzeň)“ a totéž, aby nesla obecní pečeť,*“⁹⁴ odhalili radní podstatu žádosti, která putovala po trase plzeňské okresní hejtmanství – pražské místodržitelství až do Vídně na ministerstvo vnitra.

Celá akce by nejvíce poškodila stávající plzeňské pivovary, a tak se především ten měšťanský do případu rychle vložil a začal na všechny strany rozesílat protestní nóty. „*Toto snažení nemá zajisté jiného účele, než aby výrobek plzeneckého pivovaru našel snadněji odbyt pod jménem mu nenáležejícím,*“⁹⁵ zněl hlavní argument plzeňských právníků, jimž se nakonec s pomocí systematického tlaku vyvíjeného na zeměpanské i samosprávné úřady podařilo docílit toho, že byl plzenecký návrh ve Vídni smeten ze stolu. Kromě čistě technických, a troufám si tvrdit, že v tomto případě podružných, důvodů⁹⁶ zdůvodnilo ministerstvo své odmítavé stanovisko také „*veřejnými ohledy průmyslovými*“.⁹⁷

3.3.3. Praha a předměstí. Německé a „anglické“ pivo ve slovanské Praze

Na rozdíl od Budějovic, které se podle představ německých radních měly stát vzorovým německým městem, představuje Praha let osmdesátých případ zcela opačný. Když 8. října 1882 nový purkmistr⁹⁸ Tomáš Černý při svém inauguračním projevu na Staroměstské radnici pronesl památné sebevědomé věty o „*zlaté slovanské Praze*“⁹⁹, bylo zřejmé, že se otevírá zcela nová etapa historie města. Přestože Černý hovořil také německy a vyzýval k soužití obou „*kmenů*“ obývajících město zhruba v poměru 4:1, působila jeho slova jako rozbuška. Na

⁹⁴ Národní archiv (NA), fond České místodržitelství Praha – všeobecné, k. 2568, inv. č. 5765, Starý Plzenec, žádost o změnu názvu na Plzenec.

⁹⁵ Tamtéž.

⁹⁶ Úřady pochopitelně považovaly za velice nevhodný název skládající se z hlavního jména a jakéhosi doplňku uvedeného v závorce. Upozornily rovněž na existenci dnes již zaniklé šumavské osady Plzenec/Pilsenhof.

⁹⁷ NA, fond České místodržitelství Praha – všeobecné, k. 2568, inv. č. 5765, Starý Plzenec, žádost o změnu názvu na Plzenec.

⁹⁸ Brzy po nástupu do funkce přišel Černý s důležitou novinkou, místo titulu „purkmistr“ začal používat český výraz „starosta“.

⁹⁹ Instalace purkmistra pražského dra. Tomáše Černého. *Národní listy*. 1882, 275, s. (2).

protest proti Černého projevu rezignovalo na svá místa ve sboru obecních starších všech pět německých zástupců. Své posty ale v následných doplňujících volbách neobhájili a jednoho městského zastupitele už měli pražští Němci jen mezi lety 1885 až 1888. Až do voleb v roce 1919 pak vláda nad městem spočívala výhradně v českých rukou.¹⁰⁰ V hlavním městě království se ale počátkem 80. let 19. století samozřejmě odehrávalo i mnoho událostí celozemského a celostátního významu. Dělení univerzity, požár a znovuootevření Národního divadla nebo chuchelská bitka českých a německých studentů byly jen některými z nich.

Jak se v těchto napjatých poměrech chovali majitelé pražských pivovarů, jejich nájemci či sládci? „*Kromě několika málo výjimek byl tento průmysl čistě v rukou českých a bezmála všechny várky protekly hrdly českými,*“¹⁰¹ vzpomínal s odstupem času spisovatel Ignát Herrmann. Proti prvnímu z tvrzení nelze nic namítat a částečně měl Herrmann pravdu i s národnostním složením konzumentů. Výrobky většiny pražských pivovarů skutečně končily především v českých hrdlech, pro v průměru lépe situované pražské Němce tu bylo dražší měšťanské plzeňské a speciální piva dovážená z Bavorska.

Tabulka č.3: Obvyklé ceny za půllitr piva v Praze 1891

Typ piva	Cena za 0,5 l v krejcarech
Obyčejné	6 až 8
Ležák	8 až 10
Černé	8 až 10
Plzeňské	12 až 15
Bavorské	18 až 20

Pramen: Hynkův Průvodce, 1891.

Neznamená to ale, že by se němečtí pivaři vyhýbali českému pivu, ani že by čeští sládci cíleně lákali pouze české zákazníky. Existují samozřejmě výjimky, kdy pivovarníci z Prahy a jejího okolí sáhli k nacionalistické formě marketingu, lze ale jen spekulovat, jak byl tento nástroj vnímán širokou veřejností a jak se odrážel na hospodářských výsledcích závodů. Skutečně si pražský Němec nikdy nedal pivo od Myslíků, kde se od konce 60. let vařil „protivídeňský politický“ ležák Deklarant? Uvědomoval si nad sklenicí smíchovského, že nechala správní rada v pivovarské

¹⁰⁰ MÍKA, Zdeněk a kol. *Dějiny Prahy v datech*. s. 174.

¹⁰¹ HERRMANN, Ignát. Před padesáti lety. *Národní listy*. 1922, 283, s. (11).

restauraci demonstrativně vztyčit sochu Čechie? Běžný hospodářský styk mezi oběma etniky v Praze pravděpodobně fungoval mnohem méně konfliktně, než styk politický a ani v tisku se během celého zkoumaného období nesetkáme s pokusy cíleně a dlouhodobě poškozovat lokálního výrobce, tak jak tomu bylo kupříkladu v 90. letech 19. století v Budějovicích. Mnohem více negativních ohlasů vyvolávaly snahy zavádět v Praze piva cizí, ať už ta z Bavorska nebo piva Dreherova.

Vraťme se ale k první části Herrmannova výroku. Valná většina pivovarníků byli skutečně Češi, a to často Češi velice politicky i společensky aktivní. Vedle bratrů Fingerhutových, kteří však již 80. letech pivovarnictví neprovozovali, lze zmínit kupříkladu Ferdinanda Valíše. Majitel novoměstského pivovaru U Bachorů to v rámci pražské samosprávy dotáhl až na post nejvyšší, v starostovském křesle vystřídal v roce 1885 odstoupivšího Tomáše Černého.¹⁰² V komunální politice pak byli činní i další pražští sládci, kupříkladu i Jan Zdeněk Veselý, majitel pivovaru U Myslíků. Veselý „odkojený“ rebelantským Deklarantem svého otce byl jedním z nejradikálnějších sládků-vlastenců a jeho život byl na hony vzdálen obecné představě o životě pražského sládka-měšťáka konstruované pozdější literaturou.¹⁰³ V 70. letech se Veselý aktivně účastnil srbského protitureckého povstání, překládal ze srbštiny, psal tělocvičné příručky i historická dramata a v obyvatelích Lublaně se pokoušel vzbudit nadšení pro sokolská cvičení a myšlenky. Na stránkách novin se jeho jméno objevilo i v roce 1881 v souvislosti s chuchelskou bitkou, Veselý byl jedním ze tří odsouzených.¹⁰⁴

Vedle českých pivovarníků působila ve městě také menšina pivovarníků německých. Politicky nejaktivnější mezi nimi byla rodina Urbanů vlastníci pivovar U Hermanů v dnešní Mostecké ulici a také pivovar U Vořechovských na druhém břehu řeky v Liliové. Patricijská rodina se pivovarnictví věnovala už od konce 18. století, v námi zkoumaném období držel pivovary Ferdinand Urban, který hájil pivovarnické zájmy jak v pražské obchodní živnostenské komoře, tak také coby poslanec zemského sněmu. „*V národních a politických názorech zaujímal*

¹⁰² LEDVINKA, Václav a PEŠEK, Jiří. *Praha*. s. 511.

¹⁰³ Kupříkladu v románu Adolfa Branaldy *Chléb a písň* jsou pražští sládci vykresleni jako ustrašení měšťáci.

¹⁰⁴ Rozsáhlý Veselého nekrolog uveřejnily kupříkladu *Humoristické listy* z 13.6. 1890.

stanovisko, jež se lišilo od onoho valné většiny ostatních pražských sládků,“ neopomněl připomenout Urbanův medailon v časopisu Kvas jeho aktivní účast v politickém životě pražských Němců. „Avšak Urban nevystupoval nikdy příkře a naopak snažil se vždy docílit shody,“¹⁰⁵ dodává vzápětí autor textu. Kvas byl sice oficiálním tiskovým orgánem Spolku pro průmysl pivovarský v království Českém, jehož byl Urban významným činovníkem, přesto ale není důvod tento náhled zpochybňovat. Podnikatel odkázaný z větší části na přízeň českého publika si ostatně vyhraněně protičeský postoj ani nemohl dovolit. Podobnou charakteristiku najdeme i v Masarykově slovníku naučném (díl VII. z roku 1933) v heslu věnovaném Urbanovu synovi Karlovi: „Politicky byl německý pokrokař, patřil k vůdcům českých Němců (...) ve věcech národnostních snášenlivý.“¹⁰⁶ Urban junior, tedy po otci nezdědil pouze zmíněné pivovary, ale i zájem o politiku, ve které se vypracoval skutečně vysoko. Byl poslancem zemského sněmu i říšské rady, ekonomickým expertem Zemského výboru, náměstek nejvyššího zemského maršálka a během první světové války zastával funkci ministra obchodu v Clam-Martinicově kabinetu. Vystudovaný právník ale nezanedbával ani své dva pražské pivovary, které převzal jako tříadvacetiletý mladík po smrti Ferdinanda Urbana v roce 1879.¹⁰⁷

Karl Urban se dokázal velice rychle etablovat jako výrazná postava českého pivovarnictví. Stejně jako jeho otec se prosadil ve Spolku pro průmysl pivovarský a především malostranský pivovar U Hermanů se stával cílem exkurzí pivovarníků ze širokého okolí. V roce 1885 se tu zastavila i delegace plzeňských právovárečnicků, aby se u Urbana seznámila s technickou novinkou, která zcela měnila sklepní hospodářství. Majitel pivovaru U Hermanů si jako vůbec první český pivovarník pořídil Lindeho „stroj na umělý led“.¹⁰⁸ Výhody umělého chlazení byly nepopíratelné. Ve sklepích přibýlo prostoru, který zabíraly lednice, a zlepšila se tu také hygiena, sládci se stali zcela nezávislými na výkyvech počasí a pivovary si

¹⁰⁵ Ferdinand Urban. *Kvas*. s. 183–187.

¹⁰⁶ *Masarykův slovník naučný: lidová encyklopedie všeobecných vědomostí*. Praha, Československý Kompas 1925–1933. Díl VII š–ž, s. 486.

¹⁰⁷ NAVRÁTIL, Michal, ed. *Almanach sněmu království Českého (1895–1901): s životopisy a podobiznami poslanců*. Praha, Tiskem a nákladem Edvarda Beauforta 1896. s. (546).

¹⁰⁸ K otázce zavedení umělého chlazení v plzeňském měšťanském pivovaře. *Pivovarské listy*. 1885, s. 35.

navíc vylepšily pozici pro vyjednávání se současnými i potencionálními odběrateli, umělý led do sklepů mohly hostinským dodávat třeba i v parném létě, což se osvědčilo kupříkladu Akcionářskému pivovaru na Smíchově v roce 1890, kdy si dodávkami ledu získal sympatie hostinských postižených velkou povodní.¹⁰⁹ Urban byl také spoluautorem speciálního výčepního kohoutu s přídatným skleněným zásobníkem, který mimo jiné zaručoval správnou míru piva čepovaného do přinesených nádob neznámého objemu. V 90. letech pak jako jeden z mála pražských sládků pochopil, že, aby malý pivovar v centru města mohl obstát v konkurenci předměstských velkopivovarů, musí nabízet pivní speciály. Vážně se proto zaobíral myšlenkou na obnovení tradice svrchně kvašeného piva, které z českých hostinců definitivně zmizelo v letech sedmdesátých.

Do Německého kasina, které se roku 1873 přesunulo z Václavského náměstí na Příkopy¹¹⁰, docházel v 80. letech 19. století na schůze i Franz Wanka, majitel největšího pivovaru vnitřní Prahy. Wanka byl za své odrodilství často napadán.¹¹¹ Například v roce 1881, kdy ve volbách do obchodní a živnostenské komory neúspěšně kandidoval na německé kandidátce.¹¹² Nebyl ale sám, kdo z pražských a předměstských pivovarníků v těchto ostře sledovaných volbách, jež celkově skončily českým neúspěchem, podporoval stranu německou. Oblíbenou formou politického nátlaku let osmdesátých bylo uveřejňování volebních statistik v denním tisku a to i se jmény jednotlivých voličů a informací, komu dali svůj hlas. Tato taktika byla používána kupříkladu na židovské obchodníky a průmyslníky, kteří mohli při vyrovnaných volebních kláních plnit funkci pomyslného jazýčku na vahách, a fungovala samozřejmě pouze v případech, kdy mohla zveřejněnému „hříšníkov“ uškodit v očích jeho zákazníků, ať už českých, nebo německých.¹¹³ Díky jednomu z těchto „seznamů hanby“ uveřejňovaného jako četba na pokračování v *Národních listech* právě po zmíněných volbách z roku 1881 si dnes, i bez časově a především finančně náročného nahlížení do sčítacích operátů

¹⁰⁹ HEJTMÁNEK, František. *Akcionářský pivovar*. s. 77.

¹¹⁰ Dnešní Slovanský dům.

¹¹¹ SRB, Adolf. *Z půl století*. V Praze: F. Šimáček, 1913. s. 15–16.

¹¹² Volby do obchodní komory. *Národní listy*. 1881, různé výtisky.

¹¹³ FRANKL, Michal. *"Emancipace od židů": český antisemitismus na konci 19. století*. Praha, Paseka 2007. s. 168–186.

v Archivu hlavního města Prahy, můžeme udělat přibližnou představu o národnostní skladbě pražské i předměstské pivovarnické elity. Politické preference se v napjaté atmosféře 80. let 19. století většinou shodovaly s příslušností k německému nebo českému „*menu*“. Kromě již zmiňovaného Franze Wanky dal hlas německé kandidátce v odboru velkého průmyslu také, Jakub Heller od Klouzarů, Karl Urban a Antonín Kwaysser, dlouholetý nájemce Křižovnického pivovaru. Z jedenácti pražských sládků, kteří jako voliči spadali do průmyslového odboru, se dalších sedm rozhodlo pro českou kandidátku, dědicové Jana Michaela Scharyho se voleb nezúčastnili, za což si od *Národních listů* vysloužili ostrou kritiku. Wanka, Kwaysser a Urban se na podobném českém mediálním „*praní*“ ocitli i o deset let později, kdy se všichni tři vyhnuli účasti na Jubilejní zemské výstavě.

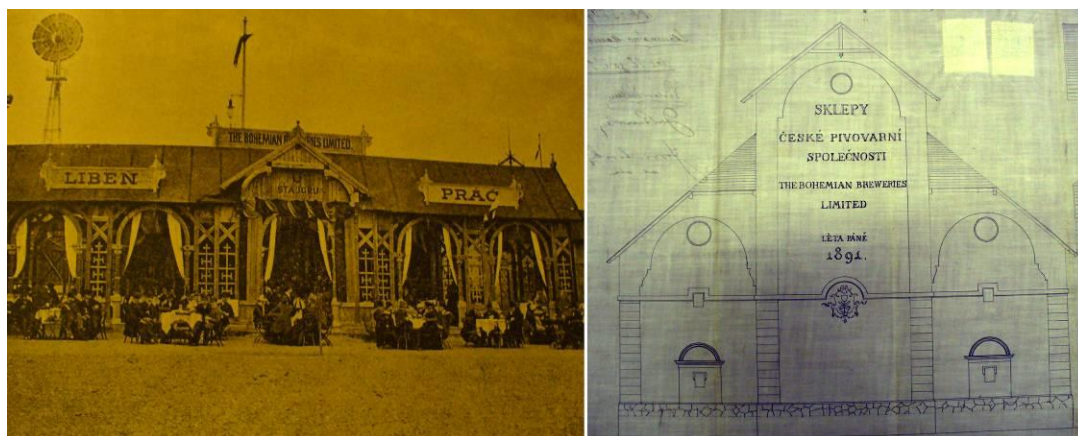
V obcích ležících na území dnešní Prahy byla mezi velkými pivovarníky, kteří splňovali podmínky k získání volebního práva, preference české kandidátky ještě větší. Z 12 uvedených závodů podpořily německou stranu pouze pivovary hlubočepský a košířský, volby ignoroval jen kníže Jan Adolf Schwarzenberg, který mezi voliče do pražské komory patřil jako majitel jinonického pivovaru. Velice zajímavá situace pak nastala v Nuslích. Spoluvlastníci druhého největšího předměstského závodu, Hermann a Sigmund Waldsteinovi, se každý rozhodli pro jinou kandidátku, první pro českou a druhý pro německou. Přesvědčila Hermanna Waldsteina kandidatura jeho souvěrce a významného propagátora českožidovského hnutí a průmyslníka činného v politice, Bohumila Bondyho, nebo se bratři Waldsteinové pokusili zavděčit oběma táborům svých odběratelů stejně tak jako plzeňští právozářníci? Vyloučit nelze ani jednu z možností, němečtí pivovarníci působící ve „*zlaté slovanské Praze*“ a na ještě „*slovanštějších*“ předměstích se museli naučit vycházet vstříc svým českým sousedům, od jejichž přízně se především odvíjela prosperita podniků. Waldsteinové tak kupříkladu podporovali nuselské Sokoly.¹¹⁴

Specifickou psychologii pražského trhu musela rychle pochopit i britská akciová společnost Bohemian Breweries Limited, která v roce 1889 skupila tři

¹¹⁴ V Národní politice z poloviny 90. let 19. století narazíme na sokolskou pozvánku, kde je Sigmund Waldstein dokonce zmiňován jako „*bratr Valdštejn*“.

pivovary nacházející se území dnešní Prahy. Jednalo se o mladší z libeňských pivovarů, Kašparův pivovar práčský a novoměstský pivovar U Štajgrů. I proti Britům se zpočátku zvedla silná vlna odporu v českém tisku. „*Na jedné straně se hlásá, aby se od Němců nekupovalo, vytýká se nám, že kupujeme uherské výrobky a přece jsou nám Uhři tak dalece mnohem bližší než fádni synové bavlnářů a špekulantů (...) Čechy patří Čechům,*“¹¹⁵ varovaly zpočátku své čtenáře například noviny vinohradského podnikatele Františka Maršnera. Britové si ale české pivaře nakonec získat dokázali, klíčovou byla v tomto ohledu účast společnosti na Jubilejní zemské výstavě v roce 1891, jejíž konání Britové také přímo podpořili finančním darem 300 zl. do základního fondu. Dalších 1 000 zl. přidali do fondu garančního, který měl být použit pouze v případě, že by celá akce oslabená bojkotem velkých německých firem skončila ztrátou. Na pražském výstavišti měla společnost i svůj vlastní pavilon, zviditelnila se i při hromadných výpravách na výstavu. Pražští pijáci si díky společnosti Bohemian Breweries dokonce načas rozšířili slovní zásobu. Mírně zkomolený a po česku vyslovovaný anglicismus „breverie“ byl prý na sklonku 19. století nesmírně módním výrazem.¹¹⁶

Obr. č.1: Výstavní pavilon a plány na přestavbu libeňského pivovaru

Pramen: Archiv ÚMČ Praha 8.

Velkolepou prezentaci pivovarů na výstavišti s největší pravděpodobností inicioval sám generální ředitel společnosti Alexander William Wentworth Forbes, jemuž se v provinční Praze muselo čas od času zastesknout po „velkém světě“,

¹¹⁵ Pivo a chmel. *Maršnerův Český Lloyd*. 1889, 97, s. (2).

¹¹⁶ Zpronevěření v libeňské „Breverii“. *Národní politika*. 1897, 116, s. (5)–(6).

který poznal v námořnictvu Jejího Veličenstva královny Viktorie. Wentworth, který zpočátku neznal „*jediné slovo v němčině, ani v češtině*,“ v Praze zůstal až do své smrti v roce 1925. Na konci 90. let se stal britským vicekonzulem (později konzulem) a v této funkci vydržel až do začátku první světové války. Není bez zajímavosti, že první adresu měl konzulát ve Vodičkové ulici U Štajgrů. Už podpora Jubilejní výstavy v roce 1891 tedy ze strany společnosti Bohemian Breweries nemusela být čistým kalkulem, ale i vyjádřením osobního postoje jejího ředitele. Ten ostatně „*velký přítel českého národa*“ potvrdil také členstvím v Národní jednotě severočeské bránící zájmy českých menšin v pohraničí nebo ve své době poněkud kontroverzní účastí v pětičlenném „*comité d'honneur*“ samostatné české výpravy na Olympijských hrách v Londýně 1908. Huř si ale vedla samotná britská společnost, která po deseti letech zbankrotovala. Ne ale kvůli bojkotu českých či německých konzumentů, akciová společnost byla odsouzena k zániku už od samého počátku. Pražské pivovary nakoupila za přemrštěnou cenu.¹¹⁷

Britští spekulanti koncem 80. let kroužili i kolem dalších českých závodů. Hovořilo se prodeji nuselského pivovaru a například v únoru 1888 vzrušily českou veřejnost zprávy o skupině „*anglických penězníků*“, která se zajímá o Měšťanský pivovar v Plzni. Za největší český pivovar „*koupěchtiví Angličané*“ údajně nabízeli obrovskou sumu 25 200 000 zl., kterou si mezi sebou mělo rozdělit všech 252 plzeňských právozářníků. Plzeňský poslanec Josef Krofta ve svém veřejném prohlášení skutečně připustil, že s ním jistá vídeňská firma konzultovala, zda by byl prodej pivovaru vůbec z právního hlediska možný a zda by se dal získat souhlas všech majitelů várečných práv. „*Zároveň mi bylo sděleno, že jistá anglická společnost stála o měšťanský pivovar, avšak nebylo mně ani jméno této společnosti udáno*“.¹¹⁸ Ve stejném roce podnikla skupina anglických „*turistů*“ také exkurzi do pivovaru ve Starém Plzenci a spekovalo se dokonce i o možnosti, že za pomoci britského kapitálu vznikne nový pivovar v Plzni.¹¹⁹

¹¹⁷ HRUŠKA, Libor. Bohemian Breweries Limited – Zlatý důl, nebo past? . 2. část, Český bojkot a Alexander Wentworth Forbes. In: *Kvasný průmysl*, 2013, 6, s. 171–173.

¹¹⁸ V záležitosti prodeje měšťanského pivovaru. *Plzeňské listy*. 1888, 24, s. (2).

¹¹⁹ HRUŠKA, Libor. Bohemian Breweries Limited – Zlatý důl, nebo past? 1. část, Vznik společnosti Bohemian Breweries v roce 1889. *Kvasný průmysl*, 2013, 5, s. 134–136.

3.4. 90. léta 19. století. Druhá vlna zakladatelské horečky

3.4.1. Hospodářské, politické a legislativní důvody

Zatímco 80. léta 19. století představovala pro české pivovarnictví období relativního klidu, byla následující dekáda naopak srovnatelná s hektickými pěti roky po zrušení propinačního práva. Na konci století zasáhla české království druhá vlna pivovarnické horečky se všemi pozitivy i negativy, která z podobného zakladatelského boomu pro trh, jednotlivé výrobce, hostinské i konzumenty vždy vyplývají. Dokonale tuto „revoluční“ dobu vystihuje anonymní báseň uveřejněná na stránkách *Humoristických listů*:

„To je nových pivovarů, to je nových akcí!

I ten musí se teď napít, kdo se nerad opije!

Každý alespoň si cucne ze všelikých nektarů

by vyšetřil, kde dost chmele a ne z košťat odvaru.

Konkurence bude těžká, ergo dobrá pivečka!

A kde budou brindu vařit, tam oškrábou kolečka.“¹²⁰

„Cucnout si“ z nových „nektarů“ mohli pivaři ze všech zkoumaných regionů. Třetí velkopivovar byl vystavěn v Plzni a v Budějovicích si podnikaví Češi založili „trucpivovar“, který je dodnes jednou z vlajkových lodí českého pivovarnictví. Nejvíce se ale změnila pivní mapa pražské aglomerace. V hostincích se na čepu objevilo nové vinohradské, pražské z Holešovic a později i branické, naopak dramaticky poklesl počet kouřících pivovarských komínů ve vnitřní Praze.

Propuknutí zakladatelské horečky právě v této době mělo tři hlavní důvody. Prvním z nich byla dlouhodobě se snižující úroková míra zlevňující potřebný úvodní kapitál, druhým pak celosvětově stoupající konzumace piva způsobená mimo jiné i lepší se hospodářskou situací.¹²¹ Podnikatelům, kteří plánovali v Čechách založit nový pivovar, navíc počínaje 1. červnem 1889 odpadla jedna nepříjemná povinnost, od tohoto data již nemuseli do zemské pokladny skládat

¹²⁰ Radost pražských a předměstských pijáků piva. *Humoristické listy*. 1897, 29, s. (2).

¹²¹ HEJTMÁNEK, František. *Akcionářský pivovar*. s. 92.

povinných 5 000 zl. jako kompenzaci pro bývalé propinační oprávněnce poškozené zrušením propinačního práva. Podle statistik zemského výboru zaplatilo tuto sumu za dvacet let od roku 1869 celkem 34 zakladatelů nových pivovarů. Nejvíce pivovarů bylo založeno kolem krizového roku 1873, v 80. letech pak přibyl pouze jeden nový pivovar. Lze tedy předpokládat, že podnikatelé vyčkávali, až ochranná dvacetiletá lhůta skončí.¹²²

3.4.2. Nerealizované projekty

3.4.2.1. Praha a předměstí. Pivo žižkovské nebo karlínské?

Neatraktivnějším trhem byla pro stávající i budoucí pivovarníky oblast hlavního města a jeho bezprostředního okolí. Počet obyvatel vnitřního města sice nijak dramaticky nerostl, a po roce 1900 začal dokonce klesat, ale stavební a populační boom pražských předměstí neustával. Královské Vinohrady nebo Žižkov, mající v roce 1869 dohromady necelých 6 000 obyvatel, přerostly Karlín i Smíchov a patřily už počátkem 90. let k největším českým městům. Jejich rozvoj se přitom neměl zastavit ani v následujících dekádách. Zhruba pětinasobně se zvýšil i počet obyvatel Holešovic-Buben, které byly v roce 1884 jako první z okolních obcí připojeny k Praze, nové činžáky ale rychle vyrůstaly i v Nuslích nebo v Libni. Celkem měla Praha společně s vnitřními předměstími podle sčítání lidu 1880 314 358 obyvatel. O deset let později se už populace pražské aglomerace šplhala ke čtyřsettisícové hranici, od roku 1869 do konce století se tedy počet obyvatel centrálního regionu Čech takřka zdvojnásobil.¹²³ Bylo skutečně jen otázkou času, kdy se na tak rozsáhlém trhu objeví další velký hráč.

Plány na výstavbu nových pivovarů se začalo zabývat mnoho jednotlivců i korporací. Jak neskromně poznamenal František Hejtmánek, omámila mnoho podnikatelů vidina „*velikých úspěchů*“, kterých za necelých dvacet let existence docílil Akcionářský pivovar na Smíchově. Sebechvála je tentokrát zcela na místě, smíchovský pivovar patřil dlouhodobě do „velké trojky“ největších českých závodů

¹²² Zrušené právo propinační. *Kvas.* 1889, s. 62 – 64.

¹²³ LEDVINKA, Václav a PEŠEK, Jiří. *Praha.* s. 465.

spolu oběma pivovary plzeňskými a koncem 80. let 19. století už vyráběl přes 100 000 hl ročně.¹²⁴

Tabulka č.4: Desítka největších českých měst podle sčítání lidu 1869–1910

Poř.	1869	1880	1890	1900	1910
1	Praha	Praha	Praha	Praha	Praha
2	Plzeň	Plzeň	Plzeň	Plzeň	Plzeň
3	Liberec	Liberec	Žižkov	Žižkov	Vinohrady
4	Budějovice	Smíchov	Vinohrady	Vinohrady	Žižkov
5	Smíchov	Budějovice	Smíchov	Smíchov	Smíchov
6	Cheb	Žižkov	Liberec	Budějovice	Budějovice
7	Karlín	Karlín	Budějovice	Ústí n. L.	Ústí n. L.
8	Varnsdorf	Cheb	Ústí n. L.	Liberec	Liberec
9	Kutná Hora	Ústí n. L.	Karlín	Teplice-Šanov	Nusle
10	Ústí n. L.	Varnsdorf	Cheb	Cheb	Jablonec n. N.

Pramen: Historický lexikon obcí ČR, 2006.

Na obrovském trhu Prahy a prstence jejích předměstí se nebývale dařilo rovněž nuselskému pivovaru bratří Waldsteinů, který dvacet let po zrušení propinačního práva zaostával za Smíchovem jen o necelých 30 000 hl a byl čtvrtým největším závodem v Čechách. Waldsteinové měli zcela opačnou filosofii než opatrní akcionáři smíchovští. „Každou technickou novinku je třeba okamžitě zavést do výroby, a získat tím náskok před konkurencí,“ tak nějak mohlo znít rodinné heslo Waldsteinů. Také dravá obchodní strategie nuselské firmy se výrazně lišila od té smíchovské. Časopis *Hostinské listy*, který v 80. letech krátce vydával známý pražský restaurátér Karel Brejška, by klidně mohl mít samostatnou pravidelnou rubriku věnovanou nuselskému pivovaru. Nebyla by to ale rubrika příliš lichotivá, Brejška bohatou židovskou rodinu obviňoval, viděno jeho optikou, z doslova gangsterských praktik. Nejvíce podle listu hostinskou živnost poškozovalo výše zmiňované podsudnictví a s ním spojené vyhánění hostinských z prosperujících podniků pomocí několikanásobně „vyšroubované“ výše nájemného, na kterou samozřejmě slyšela většina majitelů domů. Bratři Waldsteinové ale nebyli ušetřeni ani antisemitských výpadů. „*Jest žádoucí, aby sami sládci v úvahu vzali jednání tak bezohledného škůdce, kterýž ne z povolání, nýbrž jen pomocí svého kapitálu jich stavu se přivtělil a kterýž chud'asa hostinského z lačné hrabivosti živnosti zbavuje,*

¹²⁴ HEJTMÁNEK, František. *Akcionářský pivovar*. s. 92.

aby na zříceninách štěstí svého skromného předchůdce svůj velkopřemyslnický podnik pojistil, při čemž ovšem dobře těží z chvalné pověsti, kterou týž vyštvaný hostinský svému závodu dlouholetým přičiněním byl získal. Ostatně tento „sládek“ a jemu podobní lidé nekřesťanští (!) mohou zrovna tak býti nebezpeční pánům sládkům z povolání rozšiřováním okresu své působnosti,¹²⁵ upozorňovaly Hostinské listy „křesťanské“ sládky a nepřímo i všechny své čtenáře z řad hostinských i hostů pražských restaurací. Oním sládkem v uvozovkách a hrabivým kapitalistou byl v první polovině 80. let pravděpodobně míněn starší z bratří Hermann, pro mladšího Sigmunda to byla dobrá průprava na divoké nájezdy antisemitů z let devadesátých, kdy již byl jediným majitelem nuselského pivovaru.

Křivka výroby prudce stoupala také v „novém“ libeňském pivovaru, který byl v kampani 1888/89, tedy v roce, kdy byl prodán společnosti Bohemian Breweries, třináctým největším českým výrobcem, v první dvacítkě bychom pak našli ještě pivovar U Primasů a pivovar práčský. Následovaly pivovary košířský, štajgrovský a bývalý scharyovský Na Slovanech.

Tabulka č. 5: Dvacítka největších českých závodů za rok 1888/89

Poř.	Pivovar	Poř.	Pivovar
1.	Plzeň – měšťanský	11.	Protivín
2.	Plzeň – akciový	12.	Cheb
3.	Smíchov	13.	Libeň
4.	Nusle	14.	Trnovany
5.	Vratislavice	15.	Praha – U Primasů
6.	Budějovice	16.	Třeboň
7.	Kláster	17.	Most
8.	Litoměřice – akciový	18.	Žatec
9.	Jablonec	19.	Práče
10.	Trutnov	20.	Krásné Březno

Pramen: Pivovarské listy, 1891.

Na Smíchově sice působily hned tři pivovary, ale do Karlína, Královských Vinohrad, Žižkova a Holešovic se stále muselo pivo dovážet odjinud. Není divu, že právě sem zaměřili svou pozornost první podnikavci, očekávající, že další rozvoj průmyslu druhotně způsobí „...v zápětí veliké stoupání spotřeby piva“.¹²⁶ Mnoho

¹²⁵ Nový škůdce hostinských živností. *Hostinské listy*. 1882, 18, s. (1).

¹²⁶ Akciový pivovar v Karlíně. *Kvas*. 1893, s. 487–488.

raných projektů však skončilo pouze na papíře. To se stalo například na Žižkově, kde se počátkem 90. let objevila myšlenka „*postaviti velký pivovar*“¹²⁷ v místě usedlosti Bezovka. Ta stála v oblasti, kudy dnes vede Rokycanova ulice, a sídlila v ní vyhlášená žižkovská zahradní restaurace. Přestože tato budova zmizela z map Prahy až v roce 1936, o jejím zbourání se uvažovalo již na počátku devadesátých let 19. století. Podle informací *Pivovarských listů* se však plánovaná stavba pivovaru neměla budovy usedlosti nijak dotknout. Závod měl být postaven v rozlehlé zahradě, která Bezovku obklopovala. Elegantní restaurace měla sloužit dál svému účelu a stát se reprezentativním odbytištěm žižkovského piva.¹²⁸

Pouhou vizí zůstalo i pivo karlínské, přestože se o výstavbě nového velkopivovaru v dnešní Pernerově ulici pod svahy Vítkova mluvilo jako o hotové věci a zachoval se dokonce i náčrt hlavního průčelí této nikdy nerealizované budovy. V průběhu roku 1893 přípravné práce výrazně pokročily kupředu. Vídeňské ministerstvo vnitra schválilo stanovy a v průběhu měsíce října se začaly prodávat akcie. Ještě 20. října 1893 uveřejnil staročeský *Hlas národa* velmi optimisticky znějící zprávu, podle které „*hned první den byla veliká část akciového kapitálu upsána, což zajisté jest pochopitelno, protože nový podnik tento těší se, jak v listu tomto bylo již dokázáno, velikým výhodám...*“¹²⁹ Přesto se projekt nakonec neuskutečnil stejně tak jako plány na výstavbu v lokalitě zvané Ztracené varta u dnešní Nemocnice Na Bulovce nebo další a další pokusy hostinských, kteří kupříkladu v roce 1897 sebevědomě prohlašovali: „*...jsme pevně odhodláni zbudovati si na nejbližším okolí pražském, karlínském a žižkovském již vyhlédnutém pivovar svůj vlastní!*“¹³⁰

3.4.2.1. Plzeň. Padesátileté jubileum a Urbanův projekt

Zprávy o neúspěšných pražských projektech raných 90. let jsou zajímavé i v kontextu dění v Plzni a Budějovicích. Také tady totiž první plány na výstavbu třetího respektive druhého pivovaru skončily pouze na papíře a uskutečnily se až o pár let později. Začneme v Plzni, kde byla situace přehlednější a méně zatížená

¹²⁷ Pivovar v Žižkově. *Vinohradské listy*. 1892, 15, s. (2).

¹²⁸ Pivovar na Žižkově. *Pivovarské listy*. 1892, s. 169.

¹²⁹ Akciový pivovar v Karlíně. *Hlas národa*. 1893, 291, s. (2).

¹³⁰ Velečtým p. t. hostinským v Praze a okolí. *Vinohradské listy*. 1897, 26, s. (4).

politikou než na jihu Čech. První zprávy o stavbě třetího pivovaru pronikly na veřejnost v polovině roku 1892, paradoxně přesně v době, kdy závod právovárečníků oslavoval padesátileté jubileum.

Po technologický i stavební stránce byl měšťanský pivovar let devadesátých zcela jiným podnikem než před padesáti lety. Nejlépe to dokládá srovnání plánů pivovaru ze 40. let 19. století a těch o půl století mladších. Pivovar byl původně tvořen úzkým pásem budov podél Radbúzy, později expandoval dále na západ a jeho plocha se několikanásobně zvětšila. Důvodem expanze závodu byl stoupající objem výroby. Zatímco v kampani 1842/43 se tu vyrobilo pouhých 3 657 hl piva, v jubilejním roce 1891/92 už to bylo 462 540 hl. V areálu fungovaly 4 varny, nejmladší z nich byla vystavěna v roce 1888. Devět pánví mělo dohromady objem 900 hl, a tak mohl při dvojité várce závod teoreticky navařit denně 1 800 hl. Celá produkce prvního roku se tak nyní dala stihnout během dvou dní. Tam, kde původně probíhala obecní cesta, nyní vedly koleje spojující pivovar se světem, sklepní labyrint táhnoucí se pod závodem měřil přes 6 km. Prohlédnout si ho mohl v doprovodu průvodce i každý „cizinec“, tedy návštěvník města, a to každý den mezi 10. a 11. hodinou dopolední. Obdivovat mohl příchozí i množství parních strojů a místnosti vybavené plynovým i elektrickým osvětlením. V Německu i Předlitavsku měl pivovar vlastní sklady a lednicemi opatřené sklepy, po celé Evropě (opět především v Německu) a New Yorku pak sofistikovanou síť výhradních obchodních zástupců.

Firma byla nově v obchodním rejstříku zapsána také v češtině¹³¹, jinak ale němčina ve vnitřním životě závodu stále převládala. Pivovar se však tak jako vždy snažil vystupovat neutrálně. Patrně to bylo na jubilejní výstavě v roce 1891, kdy se pavilon plzeňských právovárečníků odlišoval od mnoha jiných přísnou dvojjazyčností, nebo právě v jubilejním roce 1892. Plzeň tehdy díky právovárečníkům získala dvě nové dominanty nacházející se ve veřejném prostoru – Jubilejní bránu a vitrážové okno v hlavním plzeňském chrámu. Historik umění na bráně ocenil mohutnou pásovou bosáž ze štěnovické žuly, sochařskou výzdobu nebo

¹³¹ KROFTA, Richard. 100 let. *Měšťanský pivovar Plzeň. Založen roku 1842*. Plzeň, 1950/51. Strojopis uložený v Ústředním archivu a. s. Plzeňský Prazdroj, s. 5.

ozdobné tepané mříže v tympanonech, pro tuto práci jsou důležité především nápisy „1842–1892“ a v římských i latinských číslicích. Od plzeňských právovárečníků to bylo šalamounské řešení, původně zamýšlené slovní nápisy by mohly dráždit Čechy i Němce, toto řešení bylo naopak dokonale politicky korektní. Brána byla dokončena až v roce 1893, do závěrečného kamene byl vložen pamětní spis na pergamenu, fotografie členů správního výboru a kniha mapující dějiny pivovaru. Původní brána stojící dále od hlavní silnice byla stržena.¹³²

Také votivní okno se v chrámu svátého Bartoloměje zachovalo do dnešních dnů. Zobrazuje výjev nanebevzetí Panny Marie a nechybí na něm i typicky pivovarnické detaily, kupříkladu ječné klasy a chmelové šišky. Příznačný pro plzeňské právovárečníky je pak přípis v dvojazyčném provedení: „*Věnovalo právovárečné měšťanstvo v Plzni za příčinou oslavy 50letého trvání Měšťanského pivovaru v Plzni 1892.*“ I při rozdělování darů bylo vedení pivovaru kromobyčejně opatrné. Přilepšili si akcionáři i dělníci, velké částky putovaly také na vybudování nového pavilonu městské nemocnice a na podporu plzeňských sirotků. Právovárečníci brali v úvahu nejen národnostní ale i konfesijní hledisko. Kromě votivního okna pro katolický chrám za 5 500 zl. dal pivovar také 1 000 zl. na novou synagogu a dalších 500 zl. věnoval plzeňským evangelíkům.¹³³ Právovárečníci se zkrátka chtěli zalíbit všem stávajícím i potencijním konzumentům a tato „*neutrális*“¹³⁴ strategie evidentně fungovala, i když bylo toto chameleonství často terčem kritiky z obou národních táborů. Nejinak tomu bylo i v roce 1892. Například Plzeňským listům vadila jak němčina na vitráži u svátého Bartoloměje, tak příspěvek na „*německou*“ židovskou obec.¹³⁵

¹³² Tamtéž.

¹³³ PŘÍKRYL, Karel et al. *Měšťanský pivovar v Plzni: 1892–1942*. Praha, Stylistice 1995. s. 11–15.

¹³⁴ Dva diplomatické lampiony v Měšť. pivovaře. *Plzeňské listy*. 1893, 147, s. (1).

¹³⁵ Votivní okno. *Plzeňské listy*. 1892, 119. s. (3).

Obr. č.2: Votivní okno v plzeňském chrámu a Jubilejní brána.

Pramen: Archiv autora.

Dařilo se i akciovému pivovaru, který se rovněž upínal především k německému trhu. S objemem výroby 212 000 hl v kampani 1891/92 byl druhým největším českým závodem a kvůli stoupajícímu zájmu o plzeňské akciové se všechny provozy musely neustále rozšiřovat a modernizovat. Jen pro zajímavost, v roce 1890 bylo rozhodnuto postavit kolem pivovaru místo dosavadního plotu fortelnou zeď a také „důstojnou“ vstupní bránu.¹³⁶

Německý trh však stále nebyl pravým plzeňským zcela nasycen, s čímž počítal i nový zakladatelský projekt z roku 1892. Třetí pivovar se mohl lehce přiživit na úspěchu svých starších konkurentů, kteří spodně kvašenému pivu ze západu Čech klestili po desítky let cestu do světa. Na rozdíl od naprosté většiny předchozích i pozdějších projektů, které byly koncipovány na bázi lokálpatriotismu a jejich zakladatelé byli většinou spojeni s regionem, byl tento nový plzeňský projekt plánován z Prahy. V zakladatelském výboru najdeme jména velkých židovských obchodníků a průmyslníků, v jeho čele pak malostranského pivovarníka Karla Urbana. K projektu byla přizvána také Živnostenská banka a možná to bylo právě vlašné stanovisko jejího vedení, co odsoudilo celou akci k nezdaru.¹³⁷ Urbanův projekt byl pouze jedním z mnoha neúspěšných pokusů o založení nového pivovaru ve městě. Zdůrazňuji ho především kvůli osobě jeho iniciátora, který, jak

¹³⁶ PŘIKRYL, Karel. *Plzeňské akciové pivovary*. Plzeň 1943/44. s. 61.

¹³⁷ Archiv České národní banky (ČNB), fond Živnostenská banka, 2816/870, zasedání 1892.

bude výše uvedeno, se skutečně po roce 1900 stal jednou z nejvýznamnějších osobností plzeňského pivovarnictví.

3.4.2.2. Budějovice. Český pivovar, první neúspěšný pokus o založení

Zatímco v Plzni byly jak důvody pro stavbu nového pivovaru, tak příčiny krachu prvního projektu, zcela apolitické, platil v případě Budějovic pravý opak. O stavbě nového akciového závodu konkurujícího pivovaru měšťanskému se v kuloárech zřejmě hovořilo delší dobu, akce se ale dala do pohybu až v roce 1891. Ne náhodou tomu bylo právě v době další eskalace česko-německého napětí a s ní spojeným drtivým vítězstvím mladočechů nad staročechy. Koncem 80. let si mladočeská opozice pro sebe uzurpovala mnoho politických témat atraktivních pro české voliče z nižší střední třídy. Už takzvaná drobečková aféra z roku 1887, ať už ji zosnoval kdokoli, otřásla Riegrovou pozicí vůdce národa, do kampaně před sněmovními volbami pak mladočeši „oprášili“ státoprávní téma, které pod dobu desetileté „drobečkové“ spolupráce s ministerským předsedou Taaffem nebylo tak akcentováno, jako v letech sedmdesátých. Ve volbách sice ještě zvítězili staročesi, ale faktickými vítězi byli mladočeši, kterým navíc hrály do karet další a další události. Před veřejností se pasovali do role ochránců husitských ideálů a po zveřejnění výsledků vídeňských česko-německých ujednání z ledna 1890, takzvaných punktací, také jediného politického subjektu, který dokáže zabránit hrozícímu dělení země na čistě německá a smíšená území. Staročestí kandidáti se stali prakticky nevolitelnými, což se potvrdilo i při volbách do říšské rady, jejichž výsledky byly vyhlášeny počátkem března 1891. Zisk jediného mandátu byl pro doposud dominantní stranu naprostým fiaskem. Krátké trvání mělo i křehké a značně iluzorní popunktační česko-německé příměří. Projevilo se to mimo jiné i na měnicím se vztahu německých firem k Jubilejní výstavě plánované do Prahy na rok 1891. Po punktacích Němci souhlasili s účastí, už na podzim 1890 ale deklarovali bojkot celé akce.

Na jihu Čech byla situace v mnohém odlišná od té celozemské. Staročech August Zátka si své vedoucí postavení v politickém životě budějovických Čechů udržel i po zlomovém roce 1891. Společný nepřítel měl až příliš jasné kontury a

budějovičtí Češi nehodlali rozměňovat síly. Podobné kompromisy ostatně na komunální úrovni nebyly ničím výjimečným, stačí připomenout Prahu a tamní „velkou koalici“ z roku 1893. Vraťme se ale do Budějovic, kde se při sčítání lidu 1890 opakovala situace z doby před desíti lety, tentokrát ale s mnohem větší intenzitou. Češi nyní měli v rukou nové argumenty, August Zátka už v roce 1889 inicioval soukromé sčítání, se kterým mohl srovnávat oficiální výsledky, které se od těch „jeho“ značně lišily ve prospěch německé strany.

Vedení Měšťanského pivovaru také tentokrát „pomáhalo“ českým zaměstnancům s vyplňováním kolonky obcovací řeči. Z českého tábora směřoval na vedení pivovaru jeden útok za druhým a bojkoty, o nichž se doposud mluvilo pouze v teoretické rovině, začínaly dostávat pevnější obrysy. Třeba v Lišově ležícím severovýchodně od Budějovic se prý místní Češi začali vyhýbat hospodě, ve které se čepovala „německo-národní brynda“¹³⁸ budějovických právozářníků. „Obecenstvo české ještě své účty s pivovarem neuzavřelo, ba ono s ním ještě účtovat nezačalo!“¹³⁹ hrozily české noviny. Je samozřejmě opět otázkou, zda se skutečně jednalo o spontánní spotřebitelský bojkot, o zručnou manipulaci veřejného mínění tiskem a konkurencí nebo o kombinaci obojího. Ať tak, či tak, právozářníci, a nejenom ti němečtí, nemohli být z podobné „reklamy“ nadšeni. Přes čtvrtinu piva sice vozili na vzdálenější trhy, především do zemí na jih od českých hranic, ale odhadem polovina piva končila v hrdlech českých pijáků z města a jeho okolí. Rozhodně mu v jejich očích neprospělo ani ignorování pražské Jubilejní výstavy, které se naopak dost překvapivě zúčastnil německý akciový pivovar z Plzně. Budějovické měšťanské mohli v tu dobu popíjet pouze návštěvníci menší výstavy Záhřebské.

Zástupci českých elit se navíc ve stejné době začali scházet nad plány na výstavbu nového konkurenčního pivovaru. Byli mezi nimi především majitelé domů z Lineckého, Pražského a Vídeňského předměstí, ale i nespokojení čeští právozářníci. Podnik neměl být vnímán jako „odveta“ za chování německých právozářníků při sčítání lidu, neboť „pomsta nehodí se dobře za heslo pro podnik

¹³⁸ Z kruhů českých právozářných měšťanů. *Budivoj*. 1891, 4, s. (2).

¹³⁹ Správa zdejšího měšť. pivovaru. *Budivoj*. 1891, 6, s. (2).

průmyslový“, ale národnostní motiv byl samozřejmě doslova všudypřítomný. „*Není v Čechách jediného města s 18 000 obyvatelů, které by nemělo svého pivovaru, jenom česká obec v Budějovicích, čítající spíše ještě více duší, posud závodu takového nemá, kdežto menšina 10 000 Němců má zde velký pivovar s roční výrobou 69 000 hektolitrů piva,*“¹⁴⁰ naráželo svolání v Budvovji na výsledky zjištěné Zátkovým soukromým sčítáním lidu. Zakládání nových českých průmyslových podniků bylo součástí strategie, kterou se Češi pokoušeli srovnat krok s hospodářsky úspěšnějšími německými sousedy, a vytěžit tím i politický kapitál. „*Před sedmi lety jsem poukázal na nutnost zakládati podniky hospodářské. Činnost naše nedospěla v tom daleko,*“¹⁴¹ prohlásil August Zátka na schůzi Českého politického spolku 14. června 1891. České továrny začaly ve větší míře v Budějovicích vznikat až kolem poloviny 90. let. Stejnou strategii měli Češi i v jiných městech na jazykovém pomezí. Kupříkladu v Bohušovicích nad Ohří na Litoměřicku, kde dokonce o založení tamního pivovaru vyšla útlá humoristická kniha nazvaná *Pravdivá a krátká veršovaná pohádka o tom českém pivovaru*. Ostře protiněmecky laděné veršovanky by ale stejně tak mohly vzniknout na jihu Čech, především pak tento apel k bojkotu německých piv a k vystavění vlastního závodu, který v hostinci pronáší kmotr Brázda se sklenicí čisté vody v ruce:

*„Pravda, pravda, zunkám vodu,
schválně, ne snad pro náhodu,
to mi věřte, pane strejčku,
nepiji tu cizí břečku,
nemám peněz pro slotu,
cizáckou tu holotu.*

*Kdo tu bryndu chválí, pije,
vlastní národ krutě bije,*

¹⁴⁰ Český pivovar a lučební továrna. *Budvovj*. 1891, 28, s. (1).

¹⁴¹ ZÁTKA, August. *Projevy a řeči dra Augusta Zátky*. České Budějovice, Odbor Národní jednoty pošumavské 1935. s. 45.

*plní kapsy vrahů vodce,
našich snah a tužeb škůdce.*

*Nebudem tu břečku píti!
Musíme své pivo mít!
Pivovar si postavíme,
pivo české uvaříme,
pak poznáme pravý lid,
až se bude české pít!“¹⁴²*

Podle výnosu pivního krejcaru se v Budějovicích ročně vypilo 50 000 hl piva, z čehož zhruba polovinu pokrýval zdejší měšťanský pivovar. Nový český pivovar mohl počítat se značnými sympatiemi, přesto se jeho zakladatelé zpočátku drželi při zemi a hovořili o roční výrobě pouze necelých 10 000 hl, která by časem mohla stoupnout na dvojnásobek. V březnu se přistoupilo k upisování stozlatkových podílů a zveřejněn byl i název chystaného podniku: Společenský pivovar v Českých Budějovicích.¹⁴³ Přípravné práce se ale podle některých příliš vlekly, a tak se po Budějovicích rozšířila pomluva, že byl přípravný výbor podplacen právníky. Skutečnost ale byla jiná, do jednání se promítly latentní antipatie mezi mladočechy a staročechy umocněné nedávným mladočeským triumfem při volbách do říšské rady. „...je jisté, že jedna strana bez druhé pivovar nepostaví,“ upozorňoval vizionářsky staročeský Budivoj, který ještě v červenci počítal s termínem dokončení v roce 1893. „Kdyby však samotným přívržencům strany mladočeské v Čes. Budějovicím podařilo se pivovar zřídit, budou se z toho těšiti zajisté všichni Čechové budějovičtí bez rozdílu,“¹⁴⁴ dodával Budivoj. Ať již tahle slova byla míněna ironicky, či ne, na realizaci druhého pivovarského projektu si budějovičtí

¹⁴² MACAS, Josef. *Pravdivá a krátká veršovaná pohádka o tom českém pivovaru...* Terezín, Josef Nohavec 1899.

¹⁴³ Nový pivovar v Č. Budějovicích. *Budivoj*. 1891, 27, s. (1).

¹⁴⁴ Proč se nestaví český pivovar? *Budivoj*. 1891, 61, s. (2).

Češi počkali o něco déle. První pokus ztroskotal především právě kvůli stranickým rozepřím v českém táboru.

August Zátka se ale neupínal pouze k jedné variantě, jako právník se průběžně zabýval i možným budoucím ovládnutím měšťanského pivovaru českou stranou. Zajímavým dokladem těchto snah je poměrně podrobný tajný plán, který Zátka sepsal na podzim roku 1891, tedy v době, kdy už bylo jasné, že se nový pivovar v nejbližší době stavět nebude. „*Získati většiny ve správě pivovaru, znamenalo by zasaditi panství německému ránu hlubokou, snad smrtelnou. Vedle přímého zisku hlasů, znáti by bylo i mravní účinek v utužení kolísajících se, v usvědčení pochybovačů, a zastrašení odpadlíků,*“¹⁴⁵ věděl Zátka. V čem Zátkův poněkud naivně vyhlížející plán spočíval? Budějovický advokát vycházel z přesných statistik, které sbírali jeho lidé. Z 386 várečných práv bylo jen 117 v českých, zbylých 269 patřilo Němcům. „*Bylo by tedy třeba zakoupiti od Němců asi 80 domů, krom toho arci by musely zachovati se všechny domy, které již náležejí Čechům,*“¹⁴⁶ přemýšlel vůdce budějovických Čechů. Už tento předpoklad byl značně nereálný, při ceně zhruba 10 000 zl. za dům by se jednalo o částku 800 000 zl. Zátka navíc předpokládal, že by celá akce proběhla, tak aby v Němcích nevzbudila podezření a to zhruba v průběhu následujících deseti let. Peníze na domy měly být poskytovány menším solidním obchodníkům a živnostníkům, v tajnosti jim měla půjčky poskytovat především místní záložna a také pražské české finanční ústavy. Zátka trápily dvě hlavní otázky: „*Nalezneme-li vlastenecké ústavy peněžní, které by peníze potřebné zapůjčili? To bylo by úkolem Pražských přátel Čechů Budějovických. Nalezne-li se v Budějovicích dostatek domů na prodej a uvědomělých kupců Čechů, kterým by půjčka do plné téměř ceny domu bez obavy mohla býti svěřena? To bylo by úkolem Čechů Budějovických.*“¹⁴⁷ Zátkův plán nakonec zůstal pouze na papíře, mnohem konstruktivnější se později ukázalo využívání politického rozkolu německého tábora podobného konfliktu mezi staročechy a mladočechy.

¹⁴⁵ Archiv Národního muzea (ANM), fond Zátkovi, inv. č. 1369, k. 6. Úvaha o získání Měšťanského pivovaru, 1891.

¹⁴⁶ Tamtéž

¹⁴⁷ Tamtéž

3.4.3. Realizované projekty

3.4.3.1. Měšťanský pivovar na Královských Vinohradech

Od plánů neuskutečněných se nyní posuňme k těm, které se dočkaly své realizace. Na území Plzně i Budějovic vzniklo po jednom závodu, mnohem rušněji bylo v Praze a na jejích předměstích. První nový velkopivovar vyrostl na Královských Vinohradech, které se pod dlouholetým starostováním agilního Jan Friedländera staly jedním z nejdynamičtěji se rozvíjejících regionů království. Je až s podivem, že v roce 1885 nevyšel první projekt na výstavbu pivovaru, přestože byl jedním z jeho iniciátorů i zmíněný vinohradský starosta. Myšlenka stavět na pozemcích u Korunní třídy ožila až v roce 1892 a místní pivaři se tentokrát svého Měšťanského pivovaru na Královských Vinohradech dočkali. Nová akciová společnost byla úzce svázána s místní radnicí. Potvrzuje to i složení přípravného výboru a také pozdějších správních rad, kde drtivou většinu členů tvořily osoby zasedající v okresním zastupitelstvu a především pak ve vinohradské městské radě či zastupitelstvu. Jedním ze zakladatelů pivovaru byl i Jan Prokopec, který po Friedländerově smrti v roce 1892 vedl vinohradskou radnici až do roku 1895. S vedením pivovaru byli spojeni i další dva budoucí starostové Královských Vinohrad, Josef Víšek (ve funkci mezi lety 1895 a 1911) a Alois Bureš (1911 až 1919). Tato vzájemná provázanost mezi pivovarem a vinohradským zastupitelstvem byla později trnem v oku některým kritikům místní radnice. Ti upozorňovali na až příliš zvýhodněné postavení závodu na místním trhu a hanlivě jej označovali za „*miláčka vinohradské péče*“¹⁴⁸ protežovaného například při udělování hostinských koncesí.

Zakladatelé se snažili presentovat pivovar především jako společné dílo všech vinohradských občanů. Při upisování akci dostaly přednost osoby, které „*v Královských Vinohradech bydlí neb majetek nemovitý zde mají*“¹⁴⁹, především pak vinohradští hostinští a restauratéři. Pivovar si zajistil také podporu místního tisku, a tak musel na podzim 1894, kdy slavnostně ozdobené vozy začaly do hostinců zavážet první vinohradské, každý správný lokální patriot cítit doslova povinnost

¹⁴⁸ Ministr obchodu. *Obzor vinohradský*. 1899, 18, s. 2.

¹⁴⁹ Reklama. *Vinohradské listy*. 1893, 9, s. (5).

nový závod alespoň pár sklenicemi podpořit. „*Již tedy ve čtvrtek 1. listopadu t. r. píti budeme všichni pivo z měšťanského pivovaru na Král. Vinohradech. Nedočkavost je neobyčejná a každý počítá dny i hodiny, kdy bude moci přikloniti k ústům pohár nového moku chmelového a vysloviti se, jaký má říz, jakou jiskru, barvu atd.*“,“¹⁵⁰ básnily Vinohradské listy, které své čtenáře podobně „masírovaly“ po celou dobu příprav projektu. A není pochyb o tom, že se tak dělo za pivovarské peníze.

3.4.3.2. První pražský měšťanský pivovar

Už nad sklenicí vinohradského piva na stole tedy mohli pražští, vinohradští nebo žižkovští pivaři mudrovat o novém pivovarském projektu, který se měl uskutečnit v Praze VII. – Holešovicích. Tento plán se zrodil v hlavách několika pražských radních a dalších vlivných měšťanů, kteří si pro jeho realizaci pořídili velký pozemek na Maninách. Hlavní město, i když na projektu nijak neparticipovalo, povolilo akciové společnosti užívání názvu První pražský měšťanský pivovar a dokonce i užívání městského znaku. Ten se brzy začal objevovat na propagačních předmětech a dodnes dva pražské znaky můžeme vidět i na bývalé administrativní budově u brány směřující do ulice U Průhonu. Spojení s hlavním městem pivovar brzy začal připomínat také jmény speciálních piv Pražan a Primator. Přesto ale s největší pravděpodobností nedošlo mezi pivovarem a jeho zákazníky k tak úzké „citové vazbě“ jako na Královských Vinohradech. V případě města velikosti Prahy, navíc poskládaného z obcí, které prošly zcela odlišným historickým vývojem, to ani příliš nepřekvapuje, zvláště když nový pražský pivovar stál kdesi v polích daleko od historické centra města.

¹⁵⁰ Pivo vinohradské. *Vinohradské listy*. 1894, 22, s. (3).

Obr. č.3: Znak Prahy na lahvi holešovického piva Kardinál a na fasádě pivovaru

Pramen: Hostimil a archiv autora.

Velcí akcionáři zasedající v městské radě nebo alespoň ve sboru obecních starších ale drželi nad pivovarem ochrannou ruku a není důvod nevěřit, že se stejně tak jako jejich kolegové z Královských Vinohrad uchylovali k neblaze proslulé „pivovarské politice“ při udělování koncesí. „Bylo dříve velice pozoruhodným zjevem, že hostinské koncese v Praze, které se jinak systematicky zamítaly, se ihned povolily ihned, jakmile se uchazeč uvolil, že bude odbíratí pražské pivo z holešovického pivovaru,“ napsal v roce 1899 sociálně-demokratický deník *Právo lidu* v souvislosti s událostmi na pražské radnici. Městští radní a zároveň správní radové pivovaru Tichý a Černohorský, kteří byli dlouhodobě obviňováni z podjatosti, tehdy oznámili, že se v radě nebudou účastnit hlasování o udělování koncesí. „Na věci se tím ovšem asi mnoho nezmění. Pánové, kteří provozovali svou politiku dříve veřejně, budou ji nyní provozovati potají,“¹⁵¹ poznamenal jízlivě dělnický list. „Pražská radnice jest v rukou pražského pivovaru, hlásá se (...) Že někteří členové správní rady jsou zároveň členy obecního zastupitelstva, nemůže od rozumného člověka býti vykládáno v ten smysl, jakoby všech 90 obecních starších plnilo vůli těchto několika členů,“¹⁵² bránil se pivovar v denním tisku. Rušno bylo

¹⁵¹ Pivovarská politika na pražské radnici. *Právo lidu*. 1898, 321, s. (1).

¹⁵² České veřejnosti! (Zasláno). *Národní politika*. 1899, 8, s. (10).

na pražské radnici ve stejném roce také v souvislosti s kontroverzním pronájmem starého libeňského pivovaru patřícího pražské obci. Budova spadla do klína právě Prvnímu pražskému měšťanskému pivovaru. Radní z pivovarské kliky byli nařčeni ze zmanipulování výběrového řízení, ale později se dočkali satisfakce u soudu.

3.4.3.3. Akciový pivovar v Nuslích. Antisemitské útoky a transformace

Pivo z Prvního pražského měšťanského pivovaru bylo na trh uvedeno v květnu 1897. Příliv desítek tisíc hektolitrů vinohradského a později holešovického piva musel logicky negativně ovlivnit odbyt starších pražských a předměstských závodů. Téma „*nového akciového pivovaru moderně technicky vybaveného*“¹⁵³ na Královských Vinohradech bylo v roce 1895 diskutováno mimo jiné i v Londýně na valné hromadě společnosti Bohemian Breweries Limited. Z trojice závodů, které Britové v Praze vlastnili, zasadila nová konkurence ránu především tomu práčskému. Objem výroby, která tu před otevřením vinohradského závodu atakovala hranici 50 000 hl, klesla během následujícího roku téměř o pětinu. Bylo ironií osudu, že mezi zakladatele vinohradského pivovaru patřil i expráček Josef Kašpar.

Nová konkurence uškodila i čtvrtému největšímu pivovaru v Čechách, nuselskému závodu Sigmunda Waldsteina. Přišla navíc právě v době, kdy se do problémů dostávalo celé průmyslové odvětví. Nepříznivý obrat přišel v kampani 1896/97, kdy špatná úroda zvýšila ceny surovin a deštivé jaro 1897 navíc neslibovalo dobrý rok pro odbyt piva. Jak trefně glosoval anonymní humorista, stálo by za úvahu, zda rčení „*Chodí jako zmoklá slepice*“ nepřejmenovat na „*Chodí jako zahradní restaurátér*.“¹⁵⁴ Hostinským a pivovarníkům ale příliš do smíchu nebylo. Kromě počasí musel oběma profesním skupinám vadit i agresivní nástup Prvního pražského měšťanského pivovaru, který rychle obsazoval jeden hostinec za druhým, k čemuž velice pravděpodobně pomáhalo i výše zmiňované propojení s městskou radou. „*Popularitě konečně nesvědčí, když v každém druhém domě bude pivnice Pražského měšťanského pivovaru. Záliba ve výrobku musí mít příčinu*

¹⁵³ Bohemian Breweries Limited. *The Brewers' Guardian*. 1895.

¹⁵⁴ Místo obvyklého. *Humoristické listy*. 1897, 21, s. (2).

*hlubší; nestačí výrobek množstvím hospod jaksi vnucovati,*¹⁵⁵ poznamenal neznámý autor v časopisu *Hostimil*. O pár týdnů později se ve stejném listu objevily i veršičky popisující tyto, na svou dobu, agresivní konkurenční praktiky nových pivovarů:

*„Nechcem-li brát jejich šťávu,
jsou tu se svou pomstou hnedle!
Aby se nám lépe vedlo,
udělaj nám výčep vedle!*

*Celou zásobu svých firem –
se svým znakem plným zlata –
do všech oken navěšení,
a – tu největší – nad vrata!*¹⁵⁶

Waldsteinův závod se v 90. let 19. století potýkal ale i s problémy zcela jiného charakteru. V době vzrůstajícího napětí mezi německými a českými obyvateli Čech se Židé stále častěji stávali terčem útoků z obou stran. Vrcholem byly pražské bouře po pádu Badeniho kabinetu v roce 1897, kdy byly rabovány židovské i německé obchody i podniky, a samozřejmě pozdější davová hysterie při takzvané hilsneriádě. Především pro Čechy byl typický takzvaný hospodářský antisemitismus namířený proti úspěšným židovským kapitalistům, kteří se většinou hlásili k německé řeči a často hráli rozhodující úlohu ve volebních kláních. V českých bojkotových kampaních vedených pod heslem „Svůj k svému!“ se tak běžně stíral rozdíl mezi výrazy „německý“ a „židovský“. Waldstein a další židovští pivovarníci byli napadáni nejen v denním tisku,¹⁵⁷ ale před jejich výrobky byli konzumenti varováni i v knižně vydaných pamfletech, jako byla kupříkladu

¹⁵⁵ Ve věcech pivovarských. *Hostimil*. 1899, s. (13)–14.

¹⁵⁶ Koncesní a konkurenční lamentace. *Hostimil*. 1899, s. 152.

¹⁵⁷ Srov. HRUŠKA, Libor. Přeměna nuselského pivovaru na akciovou společnost na pozadí pražské „pivovarnické horečky“ devadesátých let 19. století ve světle dobového tisku. In: *Pražský sborník historický*. Praha, Scriptorium 2010, s. 273–323.

Národní sebeochrana z pera katolického kněze Rudolfa Vrby. Ten k roku 1890 napočítal v Čechách a na Moravě celkem 46 pivovarů, jejichž výrobku by se měl správný křesťan obloukem vyhýbat. Vrba soupis pravděpodobně sestavoval na základě příjmení majitelů zapsaných v obchodním rejstříku, za závod v „*rukou Izraele*“ ale označil mimo jiné i akciový pivovar v Plzni.¹⁵⁸ Ještě pilnějším „pivním antisemitou“ pak byl vydavatel antisemitských novin, rusofil, ochránce zvířat a neúspěšný politik Jaromír Hušek. Jeho nenávisť ke všemu domněle židovskému byla skutečně patologická, vyhýbal se například i jízdám pražskou koňskou tramvají vlastněnou belgickou akciovou společností. Ve svých *Českých zájmech* pak pravidelně zveřejňoval seznam židovských piv. Trnem v oku mu byly hlavně pivovary vršovický a košířský, ale na listině „nečistých“ značek měl i piva z „*anglicko-židovské breberije*“, tedy z Libně, Práčí a od Štajgrů.¹⁵⁹

Hlavním terčem antisemitských bojkotů byl ale nuselský velkopivovar. Když se ho Sigmund Waldstein na jaře 1897 rozhodl prodat, měl sám za jeden z hlavních důvodů označit sílíci antisemitské hnutí. Vzhledem k výše uvedeným čistě hospodářským důvodům však nelze vliv antisemitských nálad českých konzumentů na propad objemu výroby přeceňovat. Hušek sice jásal, že společně se stejně smýšlejícími radikály „...*docílili dlouholetou prací, že židovské pivo nuselské nikým z antisemitů nebylo kupováno a že hostince, v nichž se židovské pivo— ať již nuselské nebo jiné— čepuje, nejsou antisemity navštěvovány...*“¹⁶⁰, ale i Waldsteinovi se podobná interpretace původu nesnází pivovaru hodila při vyjednávání se zájemci o koupi. Až pivovar přejde z židovských rukou do rukou českých, zájem o pivo opět rapidně stoupne, vzkazoval potencionálním kupcům. Pivovar se nakonec po bouřlivých diskuzích proměnil v akciovou společnost, vlastněnou z větší části českým kapitálem, ale optimistické předpovědi jejích zakladatelů se nesplnily. Rekordních čísel z 90. let už nikdy dosaženo nebylo a akcionáři nuselského pivovaru odcházeli z valných hromad bez dividend, doslova „...*se suchou hubou, ač valnou hromadu konali ve své restauraci*“.¹⁶¹ Do

¹⁵⁸ VRBA, Rudolf. *Národní sebeochrana: úvahy o hmotném a mravním úpadku národa Českého*. V Praze: R. Vrba, 1898. s. 83–85.

¹⁵⁹ Práčský pivovar v rukou podezřelých židů. *České zájmy*. 1898, s. 390.

¹⁶⁰ Židovský pivovar v Nuslích. *České zájmy*. 1897, 305, s. 6.

¹⁶¹ Akcionáři Nuselského pivovaru. *Vinohradské noviny*. 1900, 26, s. 180–181.

podobných problémů jako Waldstein se měl později dostat i práčský Emil Stein, jehož pivo odmítali kupříkladu žižkovští hostinští.¹⁶²

3.4.3.4. Pivovar pražských sládků v Bráníku

Příchod nové konkurence na předměstích se samozřejmě musel projevit i v Praze. Zatímco v roce 1890 tu působilo ještě 29 pivovarů, v roce 1900 to bylo už jen 21, v lednu 1897 přestal vařit i slavný pivovar U Štajgrů, který již společnost Bohemian Breweries nedokázala udržet. Dál fungovala alespoň vyhlášená restaurace ve Vodičkově ulici, místo štajgrovského si tu ale štamgasti museli zvykat na libeňské a práčské. Další existence tak velkého počtu malých pivovarů uvnitř města byla neudržitelná, část majitelů a nájemců se proto rozhodla pro radikální krok, na pozemcích jižně od města se rozhodli vystavět nový, nejmoderněji vybavený pivovar, a své dosavadní podniky buď proměnit v hostince, nebo jejich pozemky rozparcelovat na stavbu činžovních domů. První zprávy o plánech pražských sládků pronikly na veřejnost v roce 1897, pivo z jejich branické „pevnosti“ mohli pivaři ochutnat až v druhé polovině roku 1900 a po tomto datu následovalo další uzavírání většího počtu pražských pivovarů. Třetímu velkopivovaru okolí Prahy se bude věnovat až kapitola následující.

3.4.3.5. Plzeňský společenský pivovar v Plzni

Po prvním nezdaru podnikatelů kolem Karla Urbana se na podzim 1893 vrhli do přípravných prací k založení třetího plzeňského pivovaru přímo zástupci plzeňských elit. Tentokrát se akce rozběhla velice rychle a již koncem roku se upisovaly podíly. Třetí plzeňský pivovar nebyl koncipován jako akciová společnost, ale jeho vnitřní struktura měla mnohem blíže k podniku právovárečnému. Podle stanov se totiž podílňíky mohli stát pouze majitelé plzeňských domů, továren, popřípadě stavebních pozemků. Společnost nazvaná Plzeňský společenský pivovar v Plzni tedy měla nejen patriotský název, ale měla mít i lokální vlastnickou strukturu, nový podnik představoval šanci především pro majitele domů z plzeňských předměstí, kterým neplynuly žádné výhody z prosperity pivovaru

¹⁶² ŠESTÁK, Zdeněk. *Jak žil Žižkov před sto lety*. Praha, Academia 2005. s. 163.

měšťanského, účastnit se nového projektu ale mohli i právovárečníci.¹⁶³ Časopis *Kvas* proto podnik vzletně označil za „*druhý měšťanský pivovar v Plzni*“.¹⁶⁴ Jak se brzy ukázalo, měl tento systém i své slabé stránky, podílíky se například nemohli stát hostinští, s jejich aktivní účastí naopak většina tehdy zakládaných pivovarů počítala. I z tohoto důvodu byla pravidla od samého počátku obcházena. Mezi podílíky bylo mnoho hoteliérů z Vídně a Karlových Varů nebo podnikatelů, kteří si pozemky v Plzni teprve operativně pořizovali.¹⁶⁵

Pro stavbu pivovaru byly vybrány pozemky v místě zvaném Beranovka v dnešní vilové čtvrti Bílá Hora, ležící asi 3 km od centra města, tedy výrazně dál než oba stávající pivovary. První pivo nový závod slavnostně vystavil 1. září 1896 a velice brzy se vypracoval mezi největší závody v Čechách, už na přelomu století se více než v plzeňském společenském pivovaru vyrobilo v ostatních dvou plzeňských závodech a na Smíchově. Zásahu na tom měl především export, který dlouho tvořil více než polovinu celkového výstavu.¹⁶⁶ Pivo se vyváželo hlavně do Německa, a tak nepřekvapí, že se stejně tak jako ostatní dva plzeňské závody musel zaujmout diplomatické stanovisko k protiněmeckým násilnostem po Badeniho pádu, které se nevyhnuly ani západočeské metropoli. V Plzni sice demonstrace neměly ani zdaleka tak dramatický průběh jako v Praze, ale i tady řinčelo sklo rozbitých okenních tabulek.

Nejvýhodnější pozici měl samozřejmě pivovar akciový, jehož němečtí zástupci mohli reklamně využít třeba českého útoku na reprezentační místnosti pivovaru v plzeňském hotelu Pilsner Hof. Zbylé dva pivovary na tom byly o poznání hůř. Nejmladší plzeňský pivovar, zakládající si dříve na své dvojazyčnosti, se v této době zcela poněmčil. Koncem roku 1897 opustil praxi střídání českých a německých zápisů ze schůzí a v budoucnu se už v německých reklamách označoval za čistě německý závod. Příznačné je, že poslední český zápis z prosince 1897 se rovněž týká protiněmeckých demonstrací, při nichž byly preventivně přetřeny německé nápisy na dvojazyčných cedulích hlavního pražského skladu piva na

¹⁶³ Třetí plzeňský pivovar. *Plzeňské listy*. 1893, 153, s. 2.

¹⁶⁴ Druhý měšťanský pivovar v Plzni. *Kvas*. 1893, s. 560.

¹⁶⁵ CIRONISOVÁ, Eva. Plzeňský společenský pivovar PRIOR (1896–1925). In: *Západočeský historický sborník*. 1997, s. 207–227.

¹⁶⁶ CIRONISOVÁ, Eva. Plzeňský společenský pivovar PRIOR. s. 207–227.

Smíchově. Vedení pivovaru zatím doporučovalo s ohledem na pražské české zákazníky německý nápis neobnovovat.¹⁶⁷

3.4.3.6. Český akciový pivovar

„Nuže, Čechové, ruce k dílu! Nikoli pouze slovem, ale plodným skutkem ukažte, že jste mužové činu a vážné české práce!“¹⁶⁸ Založení budějovického Českého akciového pivovaru představovalo od samého počátku dobře promyšlenou národnostní demonstraci. Na národní hrdost bylo, jak ukazuje výše uvedení citace, apelováno jak při upisování akcií, tak později při propagaci nového výrobku. Důvody vzniku závodu uvádím již v pasáži věnované nerealizovaným projektům 90. let 19. století. Nová vlna zakladatelské aktivity se v Budějovicích objevila téměř ve stejné době jako v Plzni, tedy na konci roku 1893. Na rozdíl od Plzně, kde se nový projekt od počátku stavěl na bázi utrakvistického lokálpatriotismu, byl jeho budějovický „vrstevník“ od samého počátku vnímán jako nástroj ke změně politických poměrů ve městě. Tak byly alespoň plány na výstavbu nového závodu prezentovány před veřejností. August Zátka, jak sám zdůrazňoval, byl nyní mnohem aktivnější než při prvním pokusu v roce 1891, kdy stále sázel spíše na alternativu postupného ovládnutí městského pivovaru. Ujal se i funkce předsedy zřizovacího výboru nového závodu.¹⁶⁹ Zátka ani manažeři městské záložny a další zakladatelé ale nebyli naivními idealisty, muselo jim být jasné, že se z pivovaru může stát úspěšný podnik: „...pak-li každý Čech bude důsledně pít poctivou českou chmelovinu, pak se Budějovice stanou druhou českou Plzní.“¹⁷⁰

Pivovar si zajistil dostatečnou podporu českého tisku, kromě tradičního *Budivoje* i *Jihočeských listů*, němečtí žurnalisté naopak novém projektu házeli od samého počátku klacky pod nohy. Jak správně poznamenal historik Ivo Hajn, mohla i tato německá antikampaň paradoxně pro český akciový pivovar představovat vítanou, a navíc neplacenou, reklamu. Kupříkladu Budweisser Zeitung později uveřejnil článek s ironickým titulek „*Prosit!*“, v němž vyjmenoval všechny

¹⁶⁷ PA, fond Prior, kniha 2, Sitzung 367.

¹⁶⁸ Český pivovar v Budějovicích. *Budivoj*. 1893, 101, s. (1).

¹⁶⁹ Český pivovar v Č. Budějovicích. *Budivoj*. 1894, 7, s. (1).

¹⁷⁰ Český pivovar v Budějovicích. *Budivoj*. 1894, 29, s. (1).

hostince, které se chystali nové pivo nabídnout na čepu.¹⁷¹ To mohlo budějovické Němce jen těžko odradit od návštěvy některého ze „zakázaných“ hostinců, mezi akcionáři pivovaru byli ostatně i někteří němečtí hostinští, přestože se objevovaly i návrhy, aby se Němcům zcela zamezil přístup k akciím. Budějovické Čechy strašil hlavně výše uvedený příklad třetího plzeňského pivovaru, kde si utrhlí velkou část podílů němečtí podnikatelé z pohraničních měst nebo Vídně, i když podle stanov neměli mít na participaci na projektu nárok.¹⁷²

Bouřlivé diskuze se vedly také kolem samotného názvu společnosti. Některým podílníkům se nelíbilo, že má být do rejstříku zapsána i německá varianta. Zakládací výbor ale nebyl tak krátkozraký a prosadil z obchodního hlediska výhodnější dvojjazyčný název. Už od samého počátku se totiž hovořilo také o budoucím exportu, který byl pouze s českou firmou jen těžko myslitelný. Z ideologických důvodů byly zmiňovány hlavně Francie, Anglie a USA, ale všem bylo jasné, že hlavními odběrateli budou kromě Čechů Němci. Na prodej se samozřejmě heslo „Svůj k svému!“ nevztahovalo a vedení Českého akciového pivovaru dokonce v budoucnu jednalo se štyrskými hostinskými o vypuštění jinak za všech okolností vyzdvihovaného slovíčka *Böhmische* z propagačních materiálů.¹⁷³

Vraťme se ale do doby, kdy bylo budějovické akciové stále jen hudbou budoucnosti. Již padla zmínka o negativní kampani v německém tisku, ani česká žurnalistika motivovaná penězi Českého akciového pivovaru nebyla příliš korektní. Systematicky nebyl napadán jen měšťanský pivovar, ale i závody schwarzenberské. Každý německý nebo dvojjazyčný název byl pranýřován a v českých čtenářích byl systematicky budován negativní obraz do té doby pozitivně vnímaných piv, jako bylo třeboňské nebo protivínské. Bylo evidentní, že schwarzenberská piva ztratí ve městě důležité hostince, jako příklad lze uvést budějovickou Besedu, kterou musel nový pivovar získat stůj co stůj. Nejen že byla společenským a politickým centrem budějovických Čechů, ale konala se tu

¹⁷¹ Prosit! Budweiser Zeitung, 1896.

¹⁷² Dej Bůh štěstí! *Budivoj.* 1894, 17, s. (3).

¹⁷³ HAJN, Ivo. Česko-německá pivní válka: národnostní aspekty založení Českého akciového pivovaru v Českých Budějovicích a jeho následného fungování na přelomu 19. a 20. století. In: *Dějiny a současnost*, 2002, 6, s. 13–16.

zakládající schůze nového pivovaru. Mediální pivní válka často dosahovala až komických rozměrů. Německé listy kupříkladu výrobek nového závodu s oblibou nazývaly „*Friedshofbier*“ pro nevelkou vzdálenost pivovaru a nového budějovického hřbitova. Redaktor *Jihočeských listů* si dal ale tu práci a cestu mezi pivovarem a hřbitovem odkrokoval. Vyšlo mu 260 metrů, tedy o třináct metrů více, než jaká byla vzdálenost mezi pivovarem měšťanským pivovarem a starým vojenským hřbitovem. Ne akciové, nýbrž měšťanské je oním „*Hřbitovním pivem*“, jásaly české noviny.¹⁷⁴

Už do konce roku 1894 byl nový pivovar vyrůstající na Pražském předměstí pod střechou a v říjnu 1895 se začalo vařit pivo. Budovy Českého akciového pivovaru se při podobných slavnostních příležitostech doslova ztrácely pod příkrovem bíločervených zemských praporů. Datum 1895 bylo pro zahájení výroby v druhém budějovickém pivovaru navíc velice symbolické, měšťanský pivovar totiž právě slavil stoleté jubileum. Kromě příjemných starostí tak musel řešit i ty méně příjemné, spojené s příchodem nové konkurence. Krom získávání nových hostinců zapracoval i na své image, která měla jeho původní budějovický výrobek co nejvíce odlišovat od nového akciového piva. Zcela se například změnil název společnosti, ve kterém bylo akcentováno mimo jiné i památné datum 1795. Vedení pivovaru se muselo vypořádat také s odbojnými českými právníky, z nichž mnozí, kromě toho, že se podíleli na založení konkurenčního závodu, také povolili ve svých domech čepovat nové pivo. Těmto právníkům nebyla vyplacena pravidelná várečná dividenda, která v této době činila 200 zl. Třeba budějovický politik-hostinský Vojtěch Holanský motiv tohoto potrestání pohotově použil k reklamě na svůj hostinec zájezdní hostinec U Černého vola.¹⁷⁵ Již v roce 1894 ze stejného důvodu rezignoval na funkci předsedy zřizovacího výboru i August Zátka a formálně se na novém projektu finančně podílela jen jeho manželka.¹⁷⁶

Nezahálelo ale samozřejmě ani vedení nového pivovaru. K dobývání hostinců mu pomáhal i tlak zespoda, přímo od českých konzumentů. Stránky

¹⁷⁴ Friedshofbier. *Jihočeské listy*. 1896, 99, s. 3.

¹⁷⁵ Hostinec „u černého vola“. *Budivoj*. 1896, 88 (příloha), s. (1).

¹⁷⁶ ŠEDA, Oldřich. Ke vzniku a počátkům činnosti Českého akciového pivovaru v Českých Budějovicích. In: *Jihočeský sborník historický*. 1995, s. 114.

českých novin se od konce roku 1895, kdy byly naraženy první sudy českého akciového, plnily zprávami z vesnic v okolí Budějovic, ve kterých místní nové pivo buď chválili nebo žádali o jeho urychlené zavedení do hostinců. Nesmíme ale zapomínat, že Budějovice ležely uprostřed takzvaného „budějovického německého jazykového ostrova“, a nové pivo nebylo všude přijímáno s otevřenou náručí. Například hostinský Vojtěch Černý z Litvínovic, které jsou dnes součástí Českých Budějovic, si zavedením nové značky piva znepřátelil tamní německé sedláky. Němci začali Černého podnik bojkotovat a chodit jen do konkurenčního podniku na tradiční budějovické pivo z Lineckého předměstí, čeští výletníci pak byli vybízeni, aby Černého hostinec zachránili co nejčastějšími návštěvami. Černého podpořila i Národní jednota pošumavská.¹⁷⁷

Český akciový pivovar se nezaměřoval jen na Budějovice a jejich bezprostřední okolí. Sázel na dobré dopravní spojení s Vídní a klíčovým odbytištěm pro něj byla i Praha. Vlajkovou lodí nového piva se tu stala hospoda U Petráčků sídlící v bývalém pivovaru v Dlouhé ulici. Byla to dobrá volba, k Petráčkům chodili mimo jiné i někteří redaktoři pražských novin, a tak se povědomí o novém pivu po Praze rychle rozšiřovalo. Zajímavým dokladem o kreativitě a podnikavosti hostinského je výtisk humoristických petráčkovských novin vydaných u příležitosti zkonsumování tisícího hektolitrů „budějovičkáka“. Tisící hektolitr „padl“ už v červenci 1896, restaurace v Dlouhé tedy patřila spolu s budějovickou Besedou a zahradní restaurací přímo vedle pivovaru k největším odběratelům. Každým vypitým pivem poškodíte Němce! I v hlavním městě tenhle slogan fungoval. Dokládají to i verše ze zmíněného časopisu, kterými k pražským pivařům promlouvá přímo personifikovaný jubilejní hektolitr jihočeského piva:

„Odkud jsem přišel?

Od Šumavy šumné,

kde naši bratři pějí písňě dumné,

kde cizáci si rozbili svůj stan,

kde Čech v svém domově má ve psi býti dán.

¹⁷⁷ České pivo v Litvínovicích. Jihočeské listy. 1896, 49, s. 5.

*Můj pramen prýští z srdcí našich bratří,
z citu svatého lásky horoucí,
by vrátilo se, co jim právem patří,
k čemuž nám pomáhej sám Bůh všemohoucí.*

*Jsme jeden za všechny
a všichni za jednoho,
kde tisíc bratrů o pomoc nás ždá,
neb dobře činit nikdy není mnoho,
a co kdo může, rád ve oběť dá.*

*Však co to pravím,
co že oběť jesti?
Budějovickým napájet svůj chřtán?
O naopak! Toť pro nás jenom štěstí,
že nápoj český k požitku nám dán.*¹⁷⁸

3.5. 1900–1914. Pivovarský průmysl a následky „horečky“ 90. let

3.5.1. Úvod

Léta 1900 až 1914 se na první pohled mohou oproti poslední dekádě 19. století zdát výrazně klidnějším obdobím. Platí to ale pouze v otázce zakládání nových pivovarů, jinak se pro pivovarský průmysl jednalo o velice rušné období. Jediný pivovar se podařilo otevřít v Plzni, další plánované pivovarské projekty dokázalo vedení města se stávajícími výrobci v zádech zastavit. S příchodem nových, nejmoderněji vybavených závodů let devadesátých bylo stále těžší uspět na trhu a situace se ještě přiosťřila zdražením piva kvůli zavedení speciální zemské

¹⁷⁸ Proslov. *Stará Praha – U Petráčků*. 1896, 1, s. 2.

dávky ze spotřeby piva. Sítilo také dělnické hnutí, a tak přibývalo pivních bojkotů organizovaných příslušníky „čtvrtého stavu“, především pak sociální demokracií.

3.5.2. Praha a předměstí

3.5.2.1. Dělnické bojkoty a kartelizace pivovarského průmyslu

Klíčovým bojištěm se stala pražská předměstí. Dělnické bojkoty měly různé důvody, v zásadě je ale lze rozdělit do dvou hlavních skupin. Do té první spadaly demonstrace proti zvýšení ceny piva, do druhé pak akce namířené proti závodům, jejichž vedení nehodlalo přistoupit na dělnické požadavky. Někdy to celý pivovar odnesl za jednoho hostinského ležícího dělníkům v žaludku, tak jako První pražský měšťanský pivovar v roce 1899 za svého odběratele Aloise Horáka. Ten nechtěl svoji restauraci na ostrově Štvanici propůjčovat k politickým schůzím, a tak sociální demokracie vyhlásila její bojkot. A aby byl tlak silnější, začala rovnou bojkotovat všechny hostince čepující pivo z Holešovic. Snad i na nátlak pivovaru restaurátér rychle couvnul, a tak mohl být v stranickém tisku vyhlášeno: „*Bojkot piva z Pražského měšťanského pivovaru zrušen!*“¹⁷⁹

Dělníci se hlasitě ozvali také v roce 1903, kdy byla k 1. březnu zavedena výše zmiňovaná zemská dávka ze spotřeby piva, tedy nová spotřební daň, která měla primárně sloužit ke zvýšení učitelských platů. Skokové navýšení ceny piva tehdy nepotěšilo nikoho, ti nejchudší ho ale v rodinných rozpočtech zaznamenali nejvýrazněji. Pro dělníky bylo navíc pivo stále neodmyslitelnou součástí každodenního jídelníčku a jen málokdo si na počátku 20. století troufal zpochybňovat jeho výživný význam, především pro manuálně pracující. Kvůli tepelnému zpracování bylo pivo ve své době také zdravotně méně rizikovým nápojem než čistá voda. Pivní dávka byla zavedena ve výši 1 K a 70 h z každého hektolitrů a vybírat ji měli hostinští, kteří její dopad přenesli na koncové zákazníky a navíc si přírážku „zaokrouhlili“ na 4 K z každého hektolitrů, což pro konzumenty znamenalo zdražení půllitrů piva o 2 h (1 kr.).¹⁸⁰ Výstižně situaci popsal kreslený vtíp na titulní straně *Humoristických listů* z 6. března 1903. Břichatý hostinský na

¹⁷⁹ Bojkot piva z Pražského měšťanského pivovaru zrušen! *Právo lidu*. 1899, 11, s. (2).

¹⁸⁰ Zemská pivní dávka platila pouze do roku 1909, později byla obnovena v rámci Anenských patentů roku 1913, tentokrát ve výši 4 K z každého vyčepovaného hl piva. Situace pak byla velice podobná té z roku 1903.

něm zve ke svezení kočárem vyzáblého učitele. „*Já se svezu s vámi a outraty ponese támhle ten!*“¹⁸¹ směje se hostinský a ukazuje na kočího představujícího konzumenta. Argumenty hostinských ale byly pochopitelné, s cenami pív se za poslední tři desetiletí téměř nehýbalo, zatímco ostatní zboží i služby výrazně zdražily. Solidárními byly s hostinskými i pivovarníci, kteří byli rádi, že povinnost vybírat novou dávku spadla na hostinské a nikoliv na ně.

Zdražení piva představovalo ve většině případů posun z 12 na 14 haléřů za půllitr, tedy ve stále ještě častěji používané zlatkové měně z 6 na 7 krejcarů. Hostinští i pivovarníci provozující výčepy piva sice původně deklarovali naprostou solidaritu při zdražovací akci, brzy ale jejich jednotu rozklížily spotřebitelské bojkoty. Nejaktivnější a nejorganizovanější byli sociální demokraté, ale protestní hlasy se ozývaly také z řad národních socialistů a spíše osobní bojkot praktikovali zástupci všech sociálních tříd. Letáky, které zaplavily Prahu a její předměstí, zvoucí na protestní protizdražovací „tábory lidu“ se také neobracely pouze na dělníky, ale oslovovaly i „ostatní obecnstvo“, „veškeré obyvatelstvo“ nebo „uvědomělé občanstvo“. Zároveň mohly sloužit jako originální nosič reklamy, neboť některé uváděly seznamy hostinců, které nezdražily. Dominantním prvkem bylo ale na letácích vždy heslo: „*Dražší pivo nepijem!*“ V Praze se v nemilosti u sociálních demokratů ocitly především hostince prodávající pivo nuselské, vinohradské a košířské, tedy výrobek závodů, které se chovaly „nejzpupněji“.¹⁸² Hostinští odkázaní na hosty z řad dělníků postupně opět zlevňovali na 6 kr., objevili se i prodejci, kteří cenu srazili až pod hranici běžnou před zavedením zemské dávky. Symbolem odporu konzumentů se stala velká číslice „6“, která se nejen objevovala na vývěsních štítech většího a většího množství hostinců, ale stávala se i častým námětem vtipů. „Pijeme za šest!“ znělo heslo sociálních demokratů. V dnešní těžké době budeme za každého hosta, který pije za šest, vděční, utahovali si z dělníků hostinští. Celkově jim ale do smíchu nebylo. Kdo zdražil, neměl hosty, kdo ne, měl

¹⁸¹ Následky zdražení Gambrinova moku. Humoristické listy. 1903, 10, s. (1).

¹⁸² Všeodborový archiv ČMKOS (VOA), sbírka plakátů a letáků do r. 1918.

sice plný podnik, ale za čas ho dostihly směnky na zaplacení zemské dávky za vyčepované hektolitry.¹⁸³

Obr. č.4: Leták proti branickému pivovaru

Pramen: Všeodborový archiv ČMKOS

Kolik bylo zhruba „cenokazů“, kteří ozdobili své hostince neodolatelnou „šestkou“? „Zvýšené ceny piva udržely a udržují se pouze nejvýše asi ve 1/3 hostinců, a to v hostincích finančně lépe situovaných a zámožnějším obecnstvem navštěvovaných,“ rekapituloval koncem roku 1903 starosta Měšťanského společenstva výčepníků v Praze. Velké pivovary většinou kontrolovaly, aby bylo jejich pivo zdraženo, čímž logicky musely ztratit některé hostince: „Zdražení piva mělo za následek v četných případech vytlačení dobrého, ale zdraženého výrobku velkopivovarů, místních levnějšími pivy venkovských pivovarů, ale ovšem pivy horší jakosti,“ zaznělo také z Prahy.¹⁸⁴

Dělnické bojkoty pív používané jako nátlak na zaměstnavatele ze strany zaměstnanců se objevily kupříkladu v roce 1906, postiženými závody byly například dva tradiční plzeňské pivovary nebo pivovar branický. Z bojkotů se zachovaly i bojovné letáky s rytinou lebky se zkříženými hnáty nebo jiné s chytlavým sloganem „Opusťte bránické pivo!“¹⁸⁵ Jednalo se o parafrázi notoricky známého reklamního výkřiku „Okuste bránické pivo!“, který ve své době zdobil

¹⁸³ Dražší pivo. Hostimil. 1903, 12, s. (1).

¹⁸⁴ Důsledky zemské dávky z piva. Hostimil. 94, s. 2

¹⁸⁵ VOA, sbírka plakátů a letáků do r. 1918.

každé druhé pražské nároží a spisovatel Jaroslav Hašek podle něj pojmenoval jednu ze svých povídek.¹⁸⁶ Dělníci obvykle požadovali dodržování smluv o mzdě a pracovní době, ve zmiňovaném branickém případě se bránili i proti vulgárním verbálním útokům ze strany nadřízených.

Stávky a bojkoty piva byly spolu s celkovou krizí pivovarnického průmyslu v prvním desetiletí 20. století hlavním důvodem pro sdružovací akce pivovarů. O možném pivovarském kartelu se diskutovalo již od počátku století, do začátku války pak bylo podepsáno hned několik smluv na ochranu odběratelstva, z nichž nejvýznamnější se datuje k roku 1907. Smlouva byla sepsána pod patronací nově založeného Ochranného svazu pivovarů v království Českém a platit začala od počátku roku 1908. Smlouva pojišťovala signatářům stávající odběratele, takže mohli výrobci hned ve stejném roce přikročit ke zdražení piva bez obav, že jim konkurence přetáhne hostinské. Ochranný svaz zas za své členy řešil i vyjednávání se stávající pivovarskou chasou a potíral pivní bojkoty. Pro pivovary bylo spojení výhodné, hostinští se naopak dostali do nezáviděníhodného postavení a o pivovarském kartelu hovořili až do roku 1914 velice nelichotivě a podobně kartelovou dohodu většiny českých pivovarů vnímala velká část veřejnosti. Ani tentokrát neměli lidé pro zdražení piva pochopení a spojení „nekartelované pivo“ používali někteří hostinští jako reklamní vějičku na šetrné konzumenty.¹⁸⁷

Hostinští si prakticky nemohli vybírat, které pivo budou ve svých hostincích prodávat. Podle informací listu *Hostimil* dokonce pivovary v Praze a okolí uvažovaly o centralizaci obchodu s pivem. Údajně měla být zřízena ústřední prodejna, do níž „...všechny pivovary by své výrobky dovážely a hostinskému by se dostal jen objednaný počet hektolitrů piva, aniž by věděl, kde pivo bylo uvařeno a jaké točí“.¹⁸⁸ Ani některým pivovarům však členství v Ochranném svazu příliš nevyhovovalo. Jednou z možností, jak z něj vystoupit, byla i spolupráce s nespokojenými hostinskými. Ti za umožnění kapitálového vstupu do pivovaru mohli nabídnout jistotu pro odbyt piva ve svých hostincích. Pražští hostinští o tomto

¹⁸⁶ HAŠEK, Jaroslav. *Politické a sociální dějiny strany mírného pokroku v mezích zákona*. Praha, Československý spisovatel 1963.

¹⁸⁷ Inzerce. *Národní listy*. 1909, 47, s. 4.

¹⁸⁸ Hostinský pivovar v Bráníku, *Hostimil*. 1914, 8, s. 129–130.

kroku jednali s Prvním pražským měšťanským pivovarem a také s pivovarem v Uhřetěvsi. Tyto pokusy však narážely na často zmiňovanou nerozhodnost hostinských, a tak pevná pozice kartelu vydržela v Praze až do konce roku 1913. Těsně před začátkem první světové války se pražští hostinští po desetiletích marných pokusů dočkali. Do zdárného konce se jim podařilo dotáhnout jednání se Společenským pivovarem pražských sládků v Braníku.

3.5.2.2. Branický pivovar, symbol moderní české reklamy

Jak uvádím v předchozí kapitole, pronikly první zprávy o schůzkách pražských sládků nad novým společným projektem na veřejnost v roce 1897. Rok 1900, kdy bylo započato s výstavem branického piva, byl zároveň rokem, kdy v centru města přestalo vařit 6 ze stávajících 21 pivovarů.¹⁸⁹ Tento úbytek souvisel právě se vznikem nového pivovaru v Braníku, majitelé a nájemci pivovarů přestali vařit a v pivovarských hostincích začali čepovat společenské pivo, které se před dokončením vyšehradského tunelu muselo do Prahy částečně dovážet loděmi. Týkalo se to bývalých pivovarů Libušinka pod Vyšehradem, U Hermanů na Malé Straně nebo U Sladkých na Perštýně. Hlavní sklad branického piva byl v pivovaru Na Slovanech, reprezentační restaurace pak v bývalém pivovaru U Bílé labutě. Ne všichni zakladatelé nového pivovaru ale provoz ve svých pivovarcích zastavili. To byl příklad vlastníků nebo nájemců pivovarů U Rozvařilů, U Bachorů nebo U Karabinských.

Ze zmínky o pivovaru U Hermanů vyplývá, že mezi zakladateli pivovaru najdeme jak české, tak i německé sládky. Sám malostranský Karl Urban byl pravděpodobně jedním z hlavních iniciátorů celé myšlenky, jeho jméno najdeme v pořizujícím výboru a později rovněž mezi členy správní rady nové akciové společnosti. Už na valné hromadě v roce 1902 se ale hledal jeho nástupce, Urban totiž na svůj post ve správní radě rezignoval. Přesto bylo rozhodnuto „*požádati jej, aby i budoucně vzácnou svou odbornou radou společnost podporoval a přízeň svou jí zachoval.*“¹⁹⁰

¹⁸⁹ VLK, Cyrill. Poslání pražského společenstva sládků. In: Sládek. 1907, s. 276–277.

¹⁹⁰ SOA Praha, fond Krajský soud obchodní (KSO) Praha, Pivovar pražských sládků, sp. XII-277, k. 822, zápis z valné hromady 1902.

Pražský německý politik měl ale jiné plány, veškerou svou energii směřoval do Prvního plzeňského akciového pivovaru, kde se právě v této době ujal funkce předsedy správní rady. Plzeňský akciový pivovar pak vedl až do první světové války, kdy ho čekala krátká ministerská kariéra.¹⁹¹ V Plzni se Karl Urban musel cítit lépe než v branické akciové společnosti, jejíž jedinou jednacím řečí byla čeština a v jejíž správní radě později zasedal mimo jiné i nacionalista a neúnavný Urbanův veřejný kritik Otakar Zachar z pivovaru v Kročehlavech u Kladna.¹⁹² Urbanova angažmá v Braníku si ostatně všímala i některá nacionalistická periodika. „*A s takovým nepřítelem všeho českého spojují se čeští sládci k vedení tzv. českého závodu,*“¹⁹³ zlobily se kupříkladu v roce 1901 *České zájmy* po výčtu všech Urbanových politických aktivit.

Správní rada branického pivovaru byla výjimečná tím, že v ní zasedalo mnoho frankofilů, jako byli sládek, básník a překladatel Eugen Lederer, poslanec Luboš Jeřábek a především pak Vladimír Srb, v letech 1901 až 1906 starosta Prahy. Ve své funkci se Srb pokoušel sblížit Prahu s Paříží a podobné plány měl i s branickým pivem. Pivovar pražských sládků se při exportu neorientoval na německý trh, tak jako většina českých výrobců, ale na Francii, kam v roce 1910 také poslal první lahve svého speciálního piva Chantecler noir, pojmenovaného podle Rostandovy hry Chantecler, hitu probíhající divadelní sezóny. A nebyl to nikdo menší než právě Edmund Rostand, autor proslavený svým *Cyranem*, kdo si jako jeden z prvních Francouzů mohl pochutnávat na novém branickém výrobku. Správní rada totiž využila svých kontaktů a první lahve opatřené etiketou s černým kohoutem (chantecler, francouzsky kohout) rozeslala na adresy významných osobností francouzského politického i kulturního života známých svým pozitivním vztahem k Čechům. „*Hluboce dojat pozorností, kterou mi prokázalo vaše společenstvo, děkuji vám z plna srdce a těším se s netrpělivostí, až vypiji vaše slovanské pivo na zdar a slávu Čech,*“ telegrafoval prý do Prahy sám Rostand. A

¹⁹¹ PŘÍKRYL, Karel. Plzeňské akciové pivovary. Plzeň 1943/44. s. 191–192.

¹⁹² MIKA, Jiří. *Mezi alembikem a spilkou: svět sládků a spisovatele Otakara Zachara*. Kladno, Halda 2012.

¹⁹³ Národní hrdost. *České zájmy*. 1901, 427, s. 4.

další slavní adresáti? Třeba sochař August Rodin, feministická spisovatelka Juliette Adamová, historik Ernest Denis nebo slavista Louis Léger.¹⁹⁴

Obr. č.5: Branický Dačický a piják Chantecleru

Pramen: Hostimil, 1908 a 1913.

Výše zmíněná reklamní kampaň na nové pivo, je nejenom důkazem o politické orientaci vedoucích představitelů pivovaru, ale i jedním z mnoha dokladů toho, že branický pivovar uměl jako jeden z mála českých výrobců pracovat s moderními formami reklamy. Ještě v dobách, kdy pivovar nestál, začali jeho zakladatelé koncepčně pracovat se svatováclavským motivem zhmotněným později na propagačních předmětech i fasádě závodu malířem Mikolášem Alšem. Později se ke svatému Václavovi přidal i další symbol pivovaru, postava Mikuláše Dačického z Heslova. Například na Jubilejní výstavě 1908 pivovar nasadil figuranta v Dačického kostýmu, který návštěvníky akce lákal do branické restaurace.¹⁹⁵ Propagační předměty s Dačickým oceňovali i čeští pionýři moderní reklamy. „Skvostný plakát Bránického pivovaru“ od malíře Mutticha zmiňuje už Zdenko

¹⁹⁴ Styky česko-francouzské na poli hospodářském. *Národní politika*. 1911, 43, s. 5.

¹⁹⁵ Jubilejní výstava. *Národní listy*. 1908, 259, s. 2.

Šindler ve své Moderní reklamě z roku 1906¹⁹⁶ a ještě více se pak o něm rozepisuje Vojta Holman v knize Reklama a život z roku 1909. Druhý z autorů oceňoval především způsob, jakým dokázali v Braníku vdechnout postavě z plakátu život a využít figuranta v Dačického kostýmu kupříkladu i na alegorických vozech nebo v karnevalových průvodech. „*Reklama tato s celým příslušenstvím zároveň byla výtečnou ukázkou jednotnosti, kterou právě tento plakát plasticky živou osobou znázorněný representoval. Mimochodem budiž podotčeno, že zcela správně zmenšeniny této systematické značky nacházejí se též na jiných tiskopisech Bránického pivovaru, jako na jídelních listcích v restauracích,*“¹⁹⁷ chválil Holman celou kampaň.¹⁹⁸ O Haškem proslaveném sloganu „*Okuste branické pivo!*“, jímž byly posety „*oba břehy Vltavy od Vyšehradu přes Zlíchov, Podol, až po samý Braník.*“¹⁹⁹ Svou novinku Chantecler pak závod propagoval třeba sloganem „*Chantecler – miláček dam*“, čímž se pokusil oslovit dosud opomíjenou cílovou skupinu českých žen.²⁰⁰

Tabulka č.6: Dvacítka největších českých závodů za rok 1907/08

Poř.	Pivovar	Poř.	Pivovar
1	Plzeň – měšťanský	11	Třeboň
2	Smíchov	12	Most
3	Plzeň – akciový	13	Nusle
4	Velké Popovice	14	Vratislavice
5	Plzeň – společenský	15	Litoměřice – právovárečný
6	Holešovice	16	Žatec – měšťanský
7	Budějovice – akciový	17	Královské Vinohrady
8	Protivín	18	Žatec – společenský
9	Budějovice – měšťanský	19	Louny
10	Braník	20	Cheb

Pramen: Pivovarské listy, 1909.

Doba ale byla těžká a ani ta nejpromyšlenější reklamní kampaň nezaručovala automaticky příliv nových konzumentů. Pocítil to i branický pivovar,

¹⁹⁶ ŠINDLER, Zdenko. *Moderní reklama*. Praha, Šimáček 1906.

¹⁹⁷ HOLMAN, Vojta. *Reklama a život*. Praha, nákladem Vojty Holmana 1909. 129 s.

¹⁹⁸ Byť je óda na branický pivovar zjevně dokladem dobového placeného product placementu ukrytého v odborné práci, nijak to nesnižuje její informační hodnotu. Naopak, dokazuje, že mladý závod spolupracoval se skutečnými odborníky v oboru reklamy a svůj výrobek propagoval prostřednictvím nejrůznějších kanálů.

¹⁹⁹ HAŠEK, Jaroslav et al. *Politické a sociální dějiny strany mírného pokroku v mezích zákona*.

²⁰⁰ Miláček dam. Stráž podbrdská. 1911, 19, s. (4).

který z počátku mohl těžit z odbytu zajištěného u odběratelů zrušených pivovarů. Už v reklamním prospektu zvoucím k upisování akcií byl deklarován příslibem odbyt 75 000 hl ročně, což byl velice dobrý základ.²⁰¹ Už ve druhém výrobním roce, tedy 1901/02 se ale výroba dostala nad hranici 100 000 hl a očekávání akcionářů byly logicky obrovská. Následujících šest kampaní už ale výroba pouze oscilovala kolem stotisícové hranice a v roce 1908/09 přišel pád na 84 750 hl. Ve stejné době se výroba propadla ve většině českých pivovarů, z těch největších byl výjimkou pouze Český akciový pivovar v Budějovicích, z „pražských“ pak pivovary pražský a libeňský. Příčin bylo hned několik: hospodářská krize, tuhá zima nebo zdražení piva. Branický pivovar se však stále držel na dohled první desítky největších českých závodů, v dalších letech se ale situace zhoršovala a vedení pivovaru se rozhodlo vyjednávat s hostinskými. Ti si nakonec rozebrali novou emisi akcií a zaručili se pivovaru zajistit nový odbyt pro 40 000 hl piva. Pivovar pražských sládků byl přejmenován na Hostinský pivovar, a.s. pražských sládků a hostinských, branickému pivu se začalo říkat pivo hostinské. „*Ve svém pivovaře vidí hostinští – znovu to říkáme – baštu svobody. A svobodu získanou po mnohaleté porobě hostinští neprodají za nic!*“²⁰² jásali hostinští a spokojeni byli s dohodou i v pivovaru. „*Nával na odběr našeho piva byl tak velký, že museli jsme přikoupiti nové koně a získati zvláštní autovlak k rozvážení piva,*“²⁰³ stojí ve výroční zprávě za rok 1913/14. Válka ale rozvoj pivovaru utnula a byla pro něj, stejně tak jako pro celý pivovarský průmysl, téměř likvidační.

3.5.3. Budějovice. Německý rozkol a pokračující válka dvou pivovarů

Na přelomu 19. a 20. století se v Budějovicích ještě přirostily spory mezi českými a německými právníky, výjimkou nebylo vykazování českých redaktorů z valných hromad, nebo hromadné „exody“ českých právníků vedených Zátkou ze společných schůzí. Nespokojení s vedením pivovaru však nebyli pouze Češi, uvnitř právního měšťanstva se začala formovat také

²⁰¹ Prospekt. *Národní listy*. 1899, 135, s. 7.

²⁰² Pivovarský kartel se hněvá a hrozí. *Hostimil*. 1914, 17, s. 304–305.

²⁰³ SOA Praha, fond Krajský soud obchodní (KSO) Praha, Pivovar pražských sládků, sp. XII-277, k. 822, výroční zpráva 1913/14.

skupina německých rebelů kolem mladého budějovického obchodníka Leopolda Schweighofera. Památná byla především jeho řeč pronesená na zasedání vlné hromady pivovaru koncem září roku 1900, která podle svědků trvala a hodinu a tři čtvrtě a Schweighofer ji později vydal i knižně.²⁰⁴ Upozorňoval především na falšování účetnictví, předražené nákupy surovin nebo na astronomickou výši nákladů spojených s oslavami 100. výročí závodu. Je otázkou, zda „tunelování“ závodu sloužilo pouze k osobnímu obohacení členů pivovarského výboru, nebo, jak naznačuje Jeremy King, byly peníze z pivovaru vyváděny na podporu německé liberální politiky.²⁰⁵ Pivovar ale nebyl tím hlavním bojištěm, Schweighofer se pokoušel liberály připravit i o kontrolu nad budějovickou radnicí.

Várečná dividenda, která ještě před pár lety dosahovala 200 zl., klesla na pouhých 30 zl.²⁰⁶ Členové výboru postupně rezignovali a v lednu 1902 Schweighofer na krátko dosáhl na nejvyšší post ve vedení pivovaru. Na vinících „tureckého“ hospodaření původně nové vedení pivovaru vymáhalo téměř 1 000 000 zl., nakonec ale celá kauza skončila spíše symbolickým vyrovnáním ve výši 44 600 K (22 300 zl.). Až do roku 1905 nebylo várečné vůbec vypláceno a ani v posledních předválečných letech zdaleka nedosahovalo úrovně z 90. let 19. století.²⁰⁷ I když se při Schweighoferově převratu opět zvýšil vliv českých právozářníků ve společném podniku, přízviska „německý“ se už pivovar v očích českých konzumentů nezbavil. Například na počátku 20. století českou veřejnost pobouřily zprávy o tom, že pivovar „vyrábí“ nové německé voliče, tím že svým loajálními zaměstnancům na oko zvyšuje příjmy, aby na základě odváděných daní získali volební právo. Těsně před první světovou válkou zas pivovar musel dementovat zprávy, že propouští zaměstnance, kteří se jako rodiče školou povinných dětí vyslovili pro založení nové české školy v obci Rožnově, která je nyní součástí Českých Budějovic.

Český akciový pivovar měl naopak u Čechů logicky velice dobrý „mediální obraz“, což se projevovalo i na objemu výroby. Už v kampani 1903/04 pokořil

²⁰⁴ SCHWEIGHOFER, Leopold. Die allgemeinen Verhältnisse im Bürgerlichen Bräuhaus in Budweis. Budweis, A. Blaha 1900.

²⁰⁵ KING, Jeremy Rupert Nicolas. *Budweisers into Czech and Germans*. s. 109.

²⁰⁶ Inzerce. *Budivoj*. 1900, 97, s. (4).

²⁰⁷ PLETZER, Karel a ŠEDA, Oldřich. *Měšťanské i městské pivovarství*. s. 69

stotisícovou hranici a v následujícím roce překonal konkurenční starý pivovar. Rozdíl mezi oběma budějovickými podniky v následujících letech ještě narůstal. Překotný rozvoj musel příjemně překvapit i samotné zakladatele, kteří v prospektu zvoucím k upisování akcií původně hovořili o roční výrobě 30 000 hl. Zájem o budějovické akciové si vyžádal generální úpravu celého areálu, která započala v roce 1905. „*Zkrátka a dobře: vedle původního pivovaru povstává pivovar nový, který má stavebně vystačiti na výrobu 200 000 hl,*“ stojí ve výroční zprávě za správní rok 1905/06.²⁰⁸ Český akciový pivovar byl na vzestupu, a tak si správní rada mohla dovolit vystoupit z pivovarského kartelu a i přes vyšší ceny oproti kartelovanému měšťanskému pivovaru si dokázala udržet své odběratele. „*...útoky zdejšího měšťanského pivovaru (objednané kartelem) minuly se docela úspěchem,*“²⁰⁹ psal August Zátka v roce 1909 do Prahy hospodářskému odboru Národní rady české na dotaz, zda má rada ve prospěch českého akciového pivovaru nějakým způsobem zasáhnout. Neznamená to ale, že by se pivovar kartelovým smlouvám zcela vyhýbal. Separátní dohodu o rozdělení odběratelů měl třeba se schwarzenberskými pivovary.²¹⁰

Akciovým pivem si budějovičtí Češi bezpochyby připsali i památného 12. listopadu 1906, kdy byly oficiálně vyhlášeny výsledky obecních voleb, po kterých Češi opět dobyli třetí sbor a vrátili se do vedení města. Akciový pivovar měl na přelomovém volebním výsledku bezpochyby svůj podíl, neboť, Zátkovými slovy z roku 1905, spolu místní záložnou „zdrárně soutěžil“ v „podporování podniků národních a kulturních.“²¹¹ Kupříkladu v roce 1907 rozdělil pivovar celkem 24 325 K (12 162 zl. 50 kr.). Více než pětina putovala do pokladny budějovické Matice školské a poboček Ústřední matice školské v okolních obcích, další z velkoryse obdarovaných institucí byla například Národní jednota pošumavská.²¹² Matici školskou podporoval pivovar také nepřímo, pořádáním pravidelných Matiční

²⁰⁸ HAJN, Ivo. *Budějovický Budvar 1895–1995*. České Budějovice, pro Budějovický Budvar vydala agentura Ages, 1995. s. 19.

²⁰⁹ NA, fond Národní rada česká, k. 412, dopis 1909.

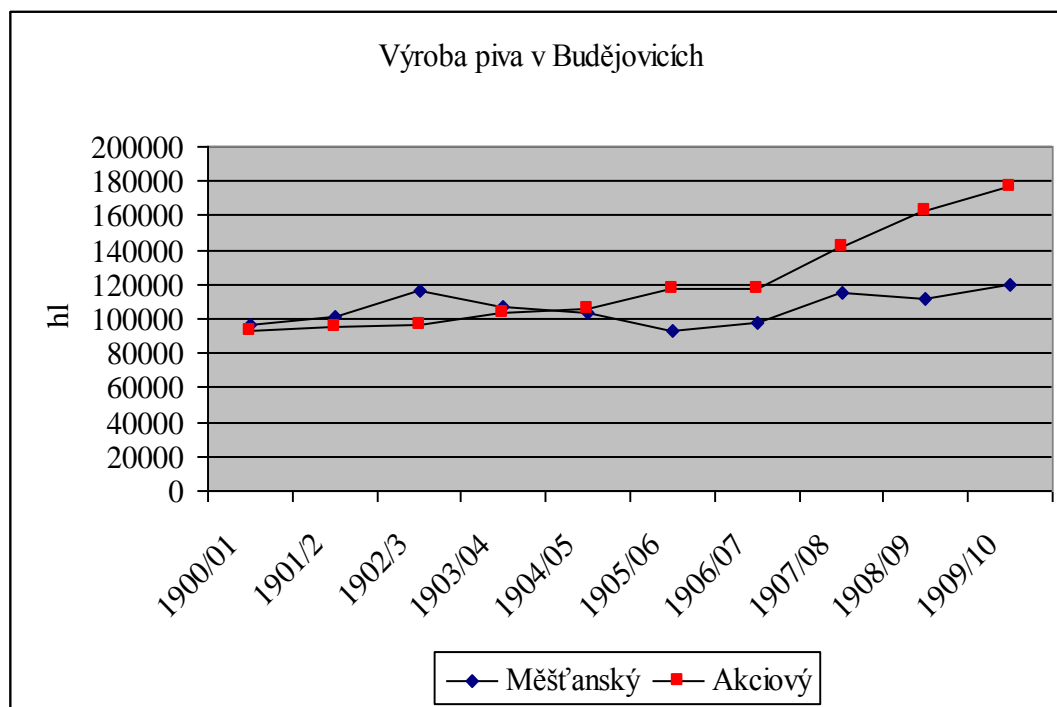
²¹⁰ PÁNKOVÁ, Kateřina. *České pivovarnictví 1869–1914, podnikatelské strategie, kartelizace, odbyt*. Diplomová práce, FF UK – Ústav hospodářských a sociálních dějin, 2010.

²¹¹ ZÁTKA, August. *Projevy a řeči dra Augusta Zátky*. České Budějovice, Odbor Národní jednoty pošumavské 1935. s. 121–124.

²¹² Letošní dary Českého akciového pivovaru. *Budvoj*. 1907, 93, s. (2).

slavností v pivovarské zahradě. Tradice této benefiční akce se zrodila v roce 1899 a například v roce 1907 slavnosti vynesly přes 10 000 K (5 000 zl.).²¹³

Graf č.2: Srovnání produkce budějovický rivalů na počátku 20. století

Pramen: Likovský, 2006.

Naopak výrobek měšťanského pivovaru si „zahrál“ epizodní roli v takzvané párkové aféře, což pro něj opět nebylo nejlepší reklamou. Sud piva z „německého“ pivovaru se koncem roku 1905 objevil na humoristické dopisnici s nápisem „*Tě párek!*“, jež oslavovala vojáky pražského 28. pluku, kteří odmítli přijmout občerstvení od budějovického starosty Taschka během hlídkování v radniční budově při demonstraci za všeobecné hlasovací právo. Kupříkladu *Národní listy* vojáky pochválily, že nepřijali pohoštění z městského pivovaru.²¹⁴ Vzpomínka na párkovou aféru pak ještě jednou ožila v roce 1910, zdá se však, že tentokrát pouze na stránkách pražské *Národní politiky* v článku „*Čeští vojáci odmítají darované německé pivo*“. Kauza podobné té z roku 1905 se měla týkat vojáků 88. pěšího

²¹³ Pamětní list jubilejní Matiční slavnosti v Českých Budějovicích. České Budějovice, Nákladem pořadatelstva Matiční slavnosti 1908.

²¹⁴ Budějovický skandál s obecními párky nabídnutými 28. pěšímu pluku. *Národní listy*. 1905, 323, s. (2).

pluku pobývajících krátce v Budějovicích. Čeští vojáci měli budějovické měšťanské ostentativně vylévat do kanálů.²¹⁵ Ani Budivoj však o ničem takovém neinformoval, a tak lze tvrdit, že se jednalo buď o novinářskou kachnu, nebo další z chytrých nacionalistických útoku namířených proti starému budějovickému pivovaru.

Obr. č.6: Znamá dopisnice k „párkové aféře“

Pramen: Budivoj, 1905.

3.5.4. Plzeň. Český plzeňský pivovar Světovar

Plzeňské pivovarnictví žilo kromě cenových a dělnických otázek v posledních letech monarchie dvěma zásadními tématy. Prvním byl boj proti další potencionální místní konkurenci, druhým pak bojkoty proti českému pivu na klíčovém německém trhu.

O nacionalistických bojkotech plzeňského piva byla zmínka už v kapitole věnované 80. letům 19. století, nyní ale kampaně nabyly na intenzitě a také na systematičnosti. Za zlomový moment lze označit rok 1897 a protiněmecké demonstrace a výtržnosti po pádu Badeniho kabinetu. Všechny tři plzeňské pivovary po nich musely investovat do reklamy poukazující na německý ráz podniků. Dalším kritickým momentem pak byl rok 1900, kdy německá vláda schválila zvýšení cla na plzeňské pivo a hostinští byli nuceni zdrazit, nacionalistické vášně pak opět vzplanuly v roce 1908 po dalších pražských pouličních bouřích, kdy

²¹⁵ Čeští vojáci odmítají darované německé pivo. *Národní Politika*. 1910, 71, s. (1).

německé listy zaplavila vlna protiplzeňských inzerátů, přesněji řečeno inzerátů hanících pravé plzeňské z Čech. Za kampaní stáli lokální pivovarníci, kteří své pivo rovněž nazývali plzeňským, hlavním sloganem pak apel: „Trinkt Deutsches Pilsner!“²¹⁶ Nejsnadnější pozici měl za této situace plzeňský akciový pivovar, který mohl odkazovat kupříkladu i na svou mohutnou podporu Výstavy německých Čech uspořádané v roce 1906 v Liberci nebo na svou novou, k Vídní loajální, značku Pilsner Kaiserquell, pod kterou začal právě po liberecké výstavě prodávat svůj výrobek. S motivem liberecké výstavy pak v následujících letech pracoval také třetí plzeňský pivovar, který v německých listech vydal mimo jiné i „Desatero“ pro konzumenty, ve kterém dokazoval, proč je společenský pivovar čistě německým podnikem.²¹⁷ Dvojazyčnost let devadesátých byla zcela upozaděna.

Bránit se musel i největší český pivovar, který od konce 19. století své pivo prodával pod značkami Plzeňský prazdroj a Pilsner Urquell. V rekordním roce 1913/14 překročila výroba v závodě plzeňských právovárečnicků magickou hranici 1 000 000 hl a maxima dosáhl rovněž export do Německa. Jednalo se o 242 708 hl, což představovalo skoro čtvrtinu celkového odbytu a 72% celkového exportu.²¹⁸ V roce 1908 si vzal pivovar na pomoc kupříkladu ústřední spolek pražských Němců Německé kasino. V Německém domě, který je „*středobodem všeho Němectví v Čechách*“, se čepuje Pilsner Urquell, stálo v inzerátech, které měly ovlivnit pijáky v Německu.²¹⁹ Klíčový význam Německého domu si uvědomovalo i vedení konkurenčního pivovaru akciového, které se ho, využívajíc bezpochyby vlivu Karla Urbana, v roce 1912 pokusilo získat do tábora svých odběratelů.²²⁰

²¹⁶ CIRONISOVÁ, Eva. Plzeňský Prazdroj v německých zemích. In: *Minulostí Západočeského kraje*. 2007, 1, s. 235–276.

²¹⁷ PA, fond Prior, II A4a, reklamní letáky.

²¹⁸ CIRONISOVÁ, Eva. Plzeňský Prazdroj v německých zemích. In: *Minulostí Západočeského kraje*. 2007, 1, s. 235–276.

²¹⁹ PA, Sbírka novinových výstřižků.

²²⁰ PŘÍKRYL, Karel. Plzeňské akciové pivovary. Plzeň 1943/44. s. 161.

Obr. č.7: Plzeňská reklama s motivem pražského Německého domu

Pramen: Ústřední archiv a. s. Plzeňský Prazdroj.

Společnou noční můrou všech tří plzeňských pivovarů pak před první světovou válkou bylo chystané vyrovnání mezi Čechy a Němci, které by v případě Plzně vedlo k uznání její jednojazyčnosti. Ve městě totiž podle sčítání lidu z roku 1910 žilo necelých 12 % Němců. Plzeň podobně jako Praha byla městem, pro která německá strana požadovala výjimku zachování dvojazyčnosti zeměpanských úřadů, a tuto snahu podpořilo i společné memorandum tří plzeňských pivovarů vydané v dubnu 1912 adresované do Vídně nebo na pražské místodržitelství. Především správa měšťanského pivovaru si za tuto akci vysloužila zdrcující kritiku v českém tisku, pochopení se tentokrát nedočkala ani na plzeňské radnici. „*Jestliže jedna strana domáhá se odchylek a zvláštností, zasáhá rušivě do jednání o národnostním smíru. Z těchto důvodů má městská rada předložení pamětního spisu za neopatrné a poškozující upřímné snažení obou národů,*“²²¹ napsal ihned do pivovaru rozezleně plzeňský purkmistr. Společnou akci tří plzeňských pivovarů ostentativně odmítl také jejich budoucí konkurent, Český plzeňský pivovar, který své pivo uvedl na trh v následujícím roce.

Vznik čtvrtého plzeňského se neobešel bez odporu ze strany stávajících tří výrobců a lze hovořit téměř o zázraku, že se celý projekt skutečně realizoval. Méně

²²¹ NA, fond Národní rada česká, k. 490, inv. č. 265, Jazyková otázka v Plzni (akce pivovarů).

úspěšně skončily zbylé pivovarské projekty, jejichž popisy až do začátku první světové války plnily stránky odborného tisku i plzeňských, pražských a vídeňských deníků.²²² Stávající pivovary používaly proti budoucí možné konkurenci různou taktiku. Snažily se odkupovat pozemky v konkurenci vytipovaných částí Plzně, blokovat přístup ke zdrojům vody a neustále se odvolávaly proti úředním povolením různých stupňů. Některé projekty z dob mocnářství se řešily ještě za první republiky. Čím se nakonec úspěšný projekt odlišoval od těch konkurenčních? První výhodou bylo, že za ním stál místní podnikatel Jan Kleissl, který mohl počítat s jistými sympatiemi Plzeňáků. Pozemky začal Kleissl zkupovat už na počátku století a přes protesty tří pivovarů se mu dařilo získávat potřebná povolení. Druhý moment klíčový pro úspěch projektu nastal v roce 1907, kdy Kleissl všechny pozemky a povolení prodal Živnostenské bance, ale nadále zůstal klíčovou postavou celého projektu. Z Prahy ho pak doplňoval ředitel Živnobanky Jaroslav Preiss.²²³

Obstrukce plzeňský závodů pokračovaly, vedení měšťanského pivovaru například rozhodlo přerušit s Živnostenskou bankou, respektive její plzeňskou filiálkou, všechny styky. Živnobanka se ale ukázala jako příliš silný soupeř a přestože ještě v roce 1910 jednala s pivovary o odprodeji celého projektu, přistoupila ve stejném roce k upisování akcií. První pivo, pro které se začal používat název Světovar, mohli zákazníci ochutnat na jaře 1913. Vstup nového výrobku na trh byla podpořena masivní reklamní kampaní v českém tisku zdůrazňující český charakter závodu. Naopak domácí německá i říšskoněmecká žurnalistika před novým pivem varovala označením nového pivovaru za nástroj boje proti němectví. Pivo si ale přes dobrý obraz budovaný Živnobankou zpočátku hledalo příznivce jen s obtížemi. Rebelovali proti němu i milovníci měšťanského plzeňského z řad zaměstnanců banky. „*V poslední době docházejí nám opětně zprávy, že někteří úředníci našeho ústavu hlavně ve filiálkách vyslovují se velice nepříznivě o českém plzeňském pivovaru i otevřeně bojkotují restaurace, ve kterých se pivo z tohoto závodu čepuje. (...) Jest povinností našeho úřednictva, aby podporovalo podnik náš*

²²² CIRONISOVÁ, Eva. Český plzeňský pivovar SVĚTOVAR. In: Západočeský historický sborník. 2000, s. 241–244.

²²³ Tamtéž.

resp. aby pro jeho zdar pracovalo,“²²⁴ varovalo vedení Živnobanky kupříkladu své zaměstnance z budějovické filiálky.

4. Výrobek a jeho proměny 1869–1914

4.1. Český konzument a módní vlny

„První sklenice nechutnala nikomu, Michejda cítil v pivě cosi jako pendrek. Zato ostatní sklenky mizely v rozevřených hrdlech jedna za druhou.“²²⁵ Krátký úryvek z Mrštíkova románu *Santa Lucia* popisující „objevitelskou“ výpravu brněnských gymnazistů na tmavého kozla do pražském pivovaru U Svatého Tomáše dokonale vystihuje myšlení typického pivaře druhé poloviny 19. století. Tehdejší konzument byl až překvapivě málo konzervativní a rychle a nadšeně přijímal většinu novinek.

Román *Santa Lucia* se odehrává v 80. letech 19. století, kdy v Čechách prudce stoupala poptávka po silných pivech bavorského typu, jako byl například vyhlášený kozel z malostranského klášterního pivovaru. Nebyla to však první ani poslední módní vlna, která ve zkoumaném období zasáhla české pivovarnictví. O generaci dříve čeští pivaři definitivně zavrhnuli tradiční svrchní kvašení, o generaci později pak zas svou zálibou v dokonale čirých pivech donutili výrobce k zavádění umělé filtrace. Právě na tyto tři momenty se zaměří kapitola věnovaná proměnám výrobku a portfolia domácích pivovarů. Kvalita piva se samozřejmě měnila také zaváděním dalších technologických novinek. Neustálé zlepšování konstrukce hvozdu, využívání čistých kvasnic, stále dokonalejší lednice nahrazované později umělým chlazením, to vše přispívalo k zlepšování kvality českého piva. Tři výše uvedené změny jsou však podle mého názoru skutečně zlomové, navíc byly z velké části vyvolány tlakem zdola pod vlivem módních trendů přicházejících do Čech ze zahraničí.

4.2. Přechod ze svrchního na spodní kvašení

Spodně kvašené pivo bylo v Čechách známo už ve středověku a koncem 18. století se vyrábělo například v Jirkově, Žatci, Rakovníku nebo Petrohradě na

²²⁴ Archiv ČNB, fond ŽB, kniha 1, 778/5, oběžník 1914.

²²⁵ MRŠTÍK, Vilém. *Santa Lucia: román*. Praha, Nákladem spolku pro vydávání laciných knih českých 1893. s. 58.

Lounsku, jeho triumfální tažení do českých hostinců v 19. století by však bylo jen těžko myslitelné bez zkušených bavorských sládků a dalšího technického personálu, který pomáhal při zavádění této nové technologie do tuzemských závodů. Nejznámějším příkladem je plzeňský sládek Josef Groll pozvaný na počátku 40. let právovárečnými měšťany na západ Čech z bavorského Vilshofenu. Grollovi krajané ale v této době působili i v Praze a dalších městech, a tak se pro spodně kvašená piva rychle vžilo označení „bavorská“. Ještě v 60. letech 19. století se toto pojmenování používalo jako synonymum pro plzeňský ležák – měšťanskému pivovaru se přezdívalo „bavorský“ a na plzeňských hostincích se skvěly nápisy „Bayerisches Bier, Baborské pivo“.²²⁶ Už o dvacet let později se terminologie zcela změnila, spodně kvašená piva Češi dávno nevnímali jako něco exotického a spojení „bavorské pivo“ se začalo používat pro silná tmavá piva pocházející přímo z mnichovských pivovarů nebo o jejich napodobeniny z domácích závodů. I tento významový posun dokládá, jak dynamicky se český pivní trh v 19. století proměňoval.

Vraťme se nyní k „bavorskému“ pivu ve smyslu piva spodně kvašeného. Před založením plzeňského měšťanského pivovaru v roce 1841 se podkvasné pivo vařilo už ve více než v 10% českých pivovarů. Jednalo se pravděpodobně především o větší závody, které si mohly dovolit investice do přestavby areálu, které nový typ výroby vyžadoval. Na rozdíl od kvasnic na svrchní kvašení, které mohou „pracovat“ při vyšších teplotách, potřebují kvasnice využívané při spodním kvašení teploty výrazně nižší, a tedy i jinou konstrukci spilek a především dostatečně chladné ležácké sklepy. Ne všichni pivovarníci však mohli své sklepy rozšiřovat, například pražské výrobce limitovala omezená plocha jejich pozemků a nemožnost expanze na zastavěné parcely sousední. Jedním z řešení byla kombinovaná výroba podkvasného i nadkvasného piva v rámci jednoho pivovaru. Svrchních kvasnic sládkové využívali během teplých letních měsíců, přes zimu pak vyráběli piva podkvasná. Ze 124 pivovarů, které v roce 1841 vystavovaly spodně kvašené pivo, se jich pro tento přístup rozhodlo 97, jen 17 používalo pouze

²²⁶ SRB, Adolf. *Z půl století*. V Praze: F. Šimáček, 1913. s. 138–139.

spodních kvasnic. Na počátku 60. let pak tento kombinovaný model používalo více než 60% všech českých pivovarů.²²⁷

Dalším řešením bylo zakoupení pozemků vhodných pro stavbu sklepů mimo samotný areál pivovaru a převážení mladiny tam. „*Kdo chceš dobrý sklep stavět, ohledni se předně po nějaké suché skále, byťby i nějakou čtvrt neb půl hodiny od pivováru vzdálena byla,*“²²⁸ radil českým sládkům jejich kolega Josef Daněk ve svém spisu *Popis pivovarství na spodní kvasnice* z roku 1852 a upozorňoval, že podobná „detašovaná pracoviště“ využívají i velké mnichovské pivovary. K podobnému kroku se ještě před vydáním Daňkovy knihy odhodlali například budějovičtí právníci, jimž patřily dva nevyhovující pivovary v historickém centru města. Mezi lety 1847 až 1848 byl na Lineckém předměstí vybudován nový lednicový sklep, do kterého se vozilo pivo uvařené ve městě. Zpočátku se ještě používaly svrchní kvasnice, ale už v roce 1851 uskutečnili právníci cestu do Vídně²²⁹ za účelem obhlídky tamních pivovarů moderně zařízených na „bavorský“ způsob výroby. Na Lineckém předměstí byla ke sklepům přistavěna i spilka a varna, čímž se těžiště výrobního procesu přesunulo do současné lokality. Na moderní spodní kvasnice přešel budějovický měšťanský pivovar v roce 1853, novinka přinesla okamžité zvýšení odbytu o 11%.²³⁰

V Praze se o popularizaci „bavorského“ piva zasadili především²³¹ majitelé novoměstských pivovarů U Primasů a U Virlů. Zatímco pozemky pivovaru U Primasů, kde bylo údajně první pražské podkvasné vyráběno už od roku 1840, nabízely dostatečný prostor pro výstavbu sklepů, musel se Jan Michael Schary od Virlů poohlížet po jiných parcelách. Ideální místo pro zbudování ležáckých sklepů leželo doslova na dohled od jeho podniku vměstnaného do úzkého průchozího domu mezi Karlovým náměstím a Václavskou ulicí. V 50. letech zakoupil pozemky

²²⁷ *Jubilejní výstava zemská království Českého v Praze 1891*. Praha, F. Šimáček 1894. s. 435.

²²⁸ DANĚK, Josef. *Popis pivovarství na spodní kvasnice*. Praha, Tiskem Jarosl. Pospíšila 1852.

²²⁹ Vídeň (především tamní Dreherův švechatský pivovar, kde bylo spodní kvašení zavedeno o rok dříve než v Plzni) byla vedle Bavorska další Mekkou spodního kvašení.

²³⁰ PLETZER, Karel a ŠEDA, Oldřich. *Měšťanské i městské pivovarství*. s. 47.

²³¹ Fortelnými ležáckými sklepy se mohl pochlubit také pivovar U Štajgrů ležící na pozemku mezi Štěpánskou a Vodičkovou ulicí. Přesvědčil se o tom i architekt Osvald Polívka, který na místě pivovaru počátkem 20. století budoval secesní dům pro podnikatele Josefa Nováka. Právě labyrint sklepů byl jednou z nástrah, které musel Polívka při práci na domě U Nováků překonávat. Srov. Obchodní dům firmy J. Novák. *Architektonický obzor*. 1905, 2, s. 7–8.

v sousedství benediktinského kláštera Na Slovanech a emauzský kopec poddoloval dodnes dochovanými ležáckými sklepy. Pivo se sem vozilo na dokvašení od Virlů.

Pamětníci se shodují, že byly Scharyho sklepy na svou dobu výjimečné, a zlí jazykové s nadsázkou tvrdili, že je novoměstský pivovar hlavním dodavatelem některých pražských restaurací honosících se vývěsními štíty plzeňského měšťanského pivovaru.²³² Svou roli bezpochyby sehrál i zkušený bavorský personál, který zcela zastínil služebně starší české zaměstnance. Ještě v 60. letech se vařilo dvakrát v týdnu na svrchní a čtyřikrát na spodní, na Čechy tak zbyla alespoň tradiční, nyní podřadná, práce. „*Bývalý podstarší řídil sladování, kvašení na svrchní a veškeré podřízenější práce pivovarské. Kvašení na spodní, jakož i ostatní hospodářství ve sklepech ležáckých obstarávali pod dohlídkou sládky Bavoráka, Bavoráci (bednáři, zedníci, kameníci, vše v jedné osobě)*“,“²³³ vzpomínal později na své působení u Scharyho jeden z českých zaměstnanců.

Piva vyráběná postaru se s největší pravděpodobností držela především kvůli své nižší ceně, o nějakém sentimentu nelze u českých konzumentů ani pivovarníků vůbec hovořit. Spodně kvašené pivo mělo mnoho výhod – bylo trvanlivější a během roku jeho kvalita méně kolísala. Pro nový výrobek hovořil také jeho atraktivnější vzhled. Obecně lze říci, že svrchně kvašená piva byla tmavší a kalnější, což začali zákazníci jako negativní vlastnost vnímat až s nástupem sklenic, které nahrazovaly tradiční cínové korbely, dřevěné „smolňáčky“ a jiné neprůhledné nádoby. Na shodné odůvodnění narazíme i při zavádění umělé filtrace piva na sklonku 19. století, v tomto druhém případě bývá akcentováno i tehdejší masové rozšíření lahvového piva. Tato forma prodeje byla sice v době rozhodujícího nástupu spodního kvašení pouze marginální, nelze však vyloučit, že už tehdy někteří výrobci k tomuto aspektu prozíravě přihlíželi.

Jak vyplývá ze statistik, podkvasná piva své triumfální tažení do českých pivovarů dokonala v průběhu 60. let 19. století. Zatímco v roce 1860 pracovalo z 1040 českých pivovarů 313 na svrchní, 629 kombinovaně a jen 98 čistě na spodní

²³² HERRMANN. Ignát. Ohrožený prazdroj. *Národní listy*. 1902, 74, s. 9.

²³³ Kvašení na svrchní. *Kvas*. 1889, s. 342–344.

kvašení, v roce 1870 z 968 závodů jen 18 na svrchní a 119 kombinovaně. Zbytek, tedy 831 pivovarů, už se specializoval čistě na spodní kvašení.

Tabulka č.7: Poměr mezi pivovary na svrchní a spodní kvašení

Rok	Pivovary celkem	Na svrchní	Na spodní	Kombinované
1841	1042	938	92	17
1860	1040	313	98	629
1861	1036	281	135	620
1862	1025	207	195	623
1863	1025	154	201	670
1864	1026	117	311	593
1865	1028	111	426	491
1866	1026	81	459	486
1867	1011	66	546	399
1868	998	34	663	301
1869	988	23	766	199
1870	968	18	831	119
1871	959	10	880	96
1872	956	5	899	52
1873	948	5	888	55
1874	938	4	918	16
1879	884	1	883	0

Pramen: BERNAT, 1891.

V kontextu těchto dat pak působí poněkud překvapivě aktivita plzeňských právozářníků, kteří na sklonku 50. let nechali postavit malý pivovar pro výrobu nadkvasného piva. Na počátku 70. let sice pivovar ukončil provoz, ale ještě v roce 1866 byl na přání sládků rozšiřován.²³⁴ Důvodem byla zřejmě poptávka po levnějším pivu starého typu. Ne vždy ale pravidlo o nižší ceně nadkvasného platilo. Například Ferdinand Náprstek na počátku 70. let v Černém pivovaru vyráběl speciální pivo na způsob anglického pale ale, které prodával téměř dvakrát draž než svůj klasický ležák.²³⁵

70. léta 19. století pak přežil pouze jeden pivovar zabývající se výrobou nadkvasného piva. Jednalo se o závod v Krupce u Teplic, který přešel na spodní

²³⁴ SUCHÝ, Václav. *Měšťanský pivovar*. s. 204.

²³⁵ Inzerce. *Humoristické listy*. 1871, 7, s. (2).

kvašení až v následujícím desetiletí.²³⁶ Nové závody založené po zrušení propinačního práva pak byly už samozřejmě projektovány jen na kvašení spodní. Během velice krátké doby sládci v Čechách zcela zavrhl tradiční způsob výroby, což ostře kontrastovalo například se situací v Německu. S technologickou proměnou souviselo i postupné zanikání menších konkurenceneschopných pivovarů, jejichž majitelé nehodlali nebo nemohli investovat do nákladné rekonstrukce provozů.

Mezi pivovary zaniklými ve zkoumaném období se najdou i takové, které začaly vařit na spodní, ale jejich technické vybavení nedovolovalo výstav kvalitního spodně kvašeného piva. Není tedy překvapivé, že se už v 80. letech začaly ozývat první hlasy volající po znovuzavedení svrchního kvašení alespoň do některých malých pivovarů. „*Pohanění a svádění jedním d'áblem, jehož jméno jest ,konkurence‘, a holdující druhému d'asu ,módě‘ vrhli se naši páni staří, bez ohledu na to, dovoluji-li tomu místnosti a ostatní zařízení, čili nic, bez výjimky na vaření spodních piv (...)* Následkem tohoto ,pokroku‘ spatřujeme, kterak mnohé zejména menší pivovary osud svůj tímto předčasným krokem zpečetily,“²³⁷ napsal již v roce 1882 jeden z příspěvatelů časopisu *Kvas*. Autor upozorňoval, že špatnou pověst si svrchně kvašená piva získala především kvůli lajdáctví sládků i špatnému vybavení a hygieně ve starých pivovarech. Ve svrchních pivech viděl autor velkou díru na trhu.

V roce 1887 se v tisku objevily informace o skupině pražských podnikatelů plánujících obnovení tradice svrchního kvašení: „*V Praze sestoupila se společnost, která prve nežli vlastní nový pivovar ,na vrchní‘ postaví, zamýšlí k účelu svého podniku najmout některý z pražských pivovarů, v němž by se pivo vrchní co specialita vyrábělo a také čepovalo.*“²³⁸ Iniciátorem celé akce byl s největší pravděpodobností podnikavý Karl Urban, oním zkušebním závodem byl totiž právě jeho malostranský pivovar U Hermanů. Na konci 80. let plánoval pražsko-německý pivovarník vyslat svého sládka na studijní cestu do některého z berlínských pivovarů a se svrchním pivem se u něj experimentovalo i v následujícím desetiletí.

²³⁶ CHODOUNSKÝ, František a BERNAT, Josef. *Příspěvek k dějinám českého pivovarnictví*. s. 62.

²³⁷ Slovo o svrchních pivech. *Kvas*. 1882, s. 253–256.

²³⁸ Vrchní piva v Čechách přicházejí ku cti. *Pivovarské listy*. 1887. s. (325)–326.

Dokládá to mimo jiné i následující krátká zpráva o ochutnávce Urbanova svrchně kvašeného piva v redakci Pivovarských listů z roku 1898: „*Josef Karel Khop sládek parostrojního pivovaru dra Urbana zaslal nám na ochutnání několik lahví výtečného piva kvašeného vrchními kvasnicemi. (...) Přátelé, kteří s námi pivo ochutnali, vyslovili domněnku, že by pivovar, který by v Praze vrchní pivo výhradně jako specialitu vyráběl, mohl dobré obchody dělat, ježto by pivo to zvláště u starší generace, která se na osobitou chuť dobře pamatuje, bylo oblíbeným, poněvadž občerstvujícím a zdravým nápojem.*“²³⁹

4.3. Invaze silných bavorských piv

Jak již bylo řečeno, označovalo se pivo z plzeňského měšťanského pivovaru poměrně dlouhou dobu jako pivo „bavorské“, přestože mělo od samého počátku k pravým bavorským pivům hodně daleko. Otázka, zda sládek Josef Groll stvořil nový typ piva úmyslně, nebo byl výsledkem sám překvapen, zůstane zřejmě navždy nezodpovězena. Známé jsou naopak rozdílné vlastnosti nového plzeňského – na rozdíl od bavorského mělo světlejší zlatožlutou barvu a chmelová hořkost potlačovala nasládlou chuť typickou pro bavorská piva. Za „pachatele“ tohoto efektu bývají považovány měkká plzeňská voda a odlišné vlastnosti českého ječmene a žateckého chmele, kterého měl snad Groll pod vlivem plzeňských tradic přidat do várky o něco více. Až na podzim 1842 se tak v Čechách zrodil kult světlého hořkého piva, které zastínilo nejen „červená“ piva nadkvasná, ale i do té doby vařená piva podkvasná, která se pravděpodobně chuťově i vzhledem blížila svým bavorským vzorům.²⁴⁰

Vedle plzeňského „bavorského“ se v Praze a dalších větších městech dalo koupit také pravé tmavé bavorské, jež domácí výrobci dlouho nepovažovali za vážnější konkurenci. Dováželo se ho minimální množství a stále zůstávalo „specialitou pro mlsné a chudokrevné lidi“. Jeho masovému rozšíření bránila především vyšší cena. S problémy se zpočátku potýkali také tuzemští pionýři vaření piva na bavorský způsob. I později velice úspěšný František Staněk zažil v malostranském pivovaru U Svatého Tomáše se svým černým kozlem těžké

²³⁹ Vrchní pivo v Praze. *Pivovarské listy*. 1898, s. 91.

²⁴⁰ SUCHÝ, Václav. *Měšťanský pivovar*. s. 9–59.

začátky. V roce 1871 měl problém prodat pouhé dvě várky svého výrobku. Konkurence o Staňkovi rozšiřovala, že pivo barví kulérem a Staňek musel svým hostům ukazovat vzorky sladu, který si osobně pražil v pražicím bubnu.²⁴¹ Typ hvozdů používaných v Čechách neumožňoval výrobu tmavých sladů, a tak měli čeští sládci v zásadě tři možnosti, jak pivu dodat tmavou barvu. Slad si mohli nechat vozit z Bavorska nebo si ho sami podomácku pražit. Třetím, nejméně vhodným, řešením bylo dobarvování světlého piva pomocí kuléru, které se mnohdy dělo teprve pipetou do lahví. Tímto způsobem tmavé pivo někdy „vařili“ i samotní hostinští a žádný výrobce se jím samozřejmě nechlubil. Dostatečně výmluvným je text inzerátu uveřejněného na stránkách Pivovarských listů: *„Pivní kulér zdraví neškodný pro tmavá piva zasílá co nejlevněji pod zárukou mlčenlivosti Bohumír Konnstein, továrník.“*²⁴²

Hospodářská krize let sedmdesátých dražším speciálům nepřála, o čemž se přesvědčili i v plzeňském akciovém pivovaru, kde neúspěšně experimentovali se silným osmnáctistupňovým bavorským pivem.²⁴³ Zlom přišel až v desetiletí následujícím. Velká předlitavská města jako Praha nebo Vídeň zažívala v první polovině 80. let invazi tmavých piv z Bavorska dráždící domácí pivovarníky i protekcionistické národohospodáře.

V prosinci roku 1884 byla móda bavorského piva dokonce pranýřována na titulní straně odpoledního vydání Národních listů. Ne jako fejeton na podvalu, ale jako úvodní text celých novin, což nejlépe dokládá, jak vysokou „společenskou nebezpečnost“ připisovali někteří odborníci tomuto novému fenoménu. Z této výzvy k bojkotu bavorských piv nelze nezacitovat. *„V poslední době zaujal legie věrných poddaných Gambrina záchvat, jenž se epidemickou nakažlivostí rozšířil změnu chuti v pití piva a zanesl v kraje naše oblibu importované poblouznivosti po těžších pivech bavorských takovou měrou, že nelze nám nazíratí v zákulisí hospodářského rozvoje, aniž bychom nevyslovili vážnou obavu, že tím zájmy domácího průmyslu pivovarského značně se poškozují,“* píše autor článku určeného všem pivařům, kteří se obrazně řečeno vrhají *„v objetí svalnatých ramen*

²⁴¹ Ze života a působení pražského sládka. *Pivovarské listy*. 1895, s. 234.

²⁴² Inzerce. *Pivovarské listy*. 1889, s. 73.

²⁴³ PŘIKRYL, Karel. *Plzeňské akciové pivovary*. s. 19.

bavorských pánů starých“.²⁴⁴ Autor článku vidí dvě možná východiska. Prvním z nich je zásah státu, druhým dostatečně kvalitní a široká konkurence výrobků z domácích závodů.

Pražským sládkům v tomto ohledu nikdo radit nemusel. V 80. letech už černé pivo nabízela většina malých závodů vnitřního města a nejlepším dokladem o prudce vzrůstající oblibě bavorských piv je fakt, že v roce 1884 uvedl tmavý speciál na trh i tradičně velice konzervativní a opatrný smíchovský pivovar. Mezi velké znalce tmavých piv patřil i spisovatel Jakub Arbes a celá stolní společnost Mahábhárata, která se scházela právě nad sklenicí svatotomášského kozla. A je to právě Arbes, kdo posílá hrdinu svého románu *Mesiáš* navrátilivšího se z dlouholetého exilu do Prahy na nostalgickou procházku malostranskými ulicemi, kde se zamýšlí i nad proměnou pražského pivovarnictví. „*Pohled jeho svezl se s lomenice na nápis po levé straně vrat, kde stojí taktéž velkými černými písmeny v bílém poli psáno: ‚Pivo-Kozelec‘. ‚A jak se zdá,‘ dodal pak mručivě, ‚pokračuje i starobylý svatý Tomáš s takzvaným duchem času... Druhdy vařival různé nahořklé, teď vaří trkavé černé,*“²⁴⁵ přemítá překvapeně Arbesův návštěvník Prahy.

Většina pivovarů ale černá bavorská piva vyráběla pouze jako doplněk svého portfolia. Například v případě budějovického měšťanského pivovaru tvořil v 90. letech 19. století speciální tmavý kozel jen asi 0,4% celkového objemu výroby.²⁴⁶ Přestože mnozí věstili módě „exotických“ piv krátkou budoucnost, stalo se černé pivo nedílnou součástí českého pivního trhu a rychle se objevilo také v nabídce nových akciových pivovarů založených na sklonku 19. století. Pro domácí výrobky hovořila především jejich nižší cena.

Na koho nefungoval argument vyšší ceny, byl přesvědčován i jinak, české pivovary čas od času použily proti originálnímu bavorskému nacionalistické reklamní kampaně nabádající k bojkotu piv z dovozu. Reklamní pivní válka tedy nezužila jen v německém tisku, ale zrcadlově i v tom českém, výzvy k bojkotu bavorského se ale vzhledem k malému objemu importu neobjevovaly tak často jako

²⁴⁴ Bavorské pivo. *Národní listy*. 1884, 351, s. (1).

²⁴⁵ ARBES, Jakub. *Mesiáš: román*. Praha, J. Otto 1883. s. 421.

²⁴⁶ PLETZER, Karel a ŠEDA, Oldřich. *Měšťanské i městské pivovarství*. s. 60.

„protiplzeňské“ výpady v Německu. I tak ale pohled na stránky českého tisku, například na přelomu let 1897 a 1898 po pádu Badeniho kabinetu, nabízí zajímavý obrázek. „*Nepamatujete se občané čeští, co v Němcích proti českému pivu podnikají? Nepamatujete se na štvance v Mnichově, Norimberku, Stuttgartu, Lipsku a Drážďanech? Pryč s českým pivem! Dobře, my piva z Němec také nepotřebujeme. Proto že jsou černá? Což se v Čechách nevyrábí dost černého piva?*“²⁴⁷ hlásal například reklamní článek podporující prodej Porteru z Pardubic uveřejněný na počátku roku 1898. Ve stejné době představoval své nové tmavé pivo také holešovický pivovar. I jeho správní radě přišla vyostřená politická situace vhod a při jednání s pražskými restaurátéry zástupci pivovaru bezpochyby rozehrávali národnostní motiv. Nové pivo nazvané „Pražan“ začali jako doplněk k plzeňskému čepovat i ve vyhlášené Choděrově restauraci na Ferdinandově třídě. V inzertech nemohla chybět zmínka o tom, že holešovické „bavorské“ vytlačilo výrobek z Pschorrova mnichovského závodu.²⁴⁸

4.4. Uměle filtrovaná piva

Další technologickou novinkou, jejíž zavedení si vynutili sami konzumenti, byla umělá filtrace piva. „*Filtrování jest ústupkem vkusu širšího obecnstva, které více než jazykem chutná očima. Filtrací totiž docíluje pivo lesku, jehož nikdy nedocílí pivo vyčištěné cestou přirozenou,*“²⁴⁹ posteskl si ještě ve 30. letech 20. století při přednášce o kvasnicovém pivu vrchní ředitel plzeňského měšťanského pivovaru Jan Šebelík. Nový trend umělého filtrování měl velice rychlý nástup. Ještě na počátku 90. let 19. století se sládci na své kolegy, kteří pivo tímto způsobem čistili, dívali skrz prsty, na konci stejného desetiletí už si už filtrační aparát ve vši tichosti pořizoval i největší český pivovar.

Právě moderně vybavené velkopivovary byly přitom největšími odpůrci této novinky, dokonalé sklepní hospodářství jim totiž umožňovalo vystavovat dostatečně jiskrná piva i pomocí klasických postupů používaných před vynálezem umělého filtrování. V průběhu dokvašování v ležáckých sudech se kvasnice usazují

²⁴⁷ Černé pivo. *Hostimil*. 1898, s. 6.

²⁴⁸ Inzerce. *Hostimil*. 1898, s. 153.

²⁴⁹ Zajímavosti o pivě. *Český deník*. 1935, 90, s. 3.

na dně ležáckých sklepů a za ideálních podmínek mohly pivovary do transportních nádob stáčet relativně čiré pivo. První filtry na pivo si tak pořizovali především sládci, kteří buď potřebovali zamaskovat senzorické nedostatky piva nebo z důvodu nečekaně vysoké poptávky vystavovat piva mladá, tedy stále ještě dosti kalná. Umělá filtrace, která se objevila v Německu koncem 70. let 19. století, ostatně byla jen zdokonalením starobylých postupů k urychlení čerení, při nichž se používalo třeba třísek z bukového nebo lískového dřeva vkládaných do ležáckých sudů. Jak negativně vnímala zpočátku odborná i široká veřejnost filtraci piva, dokládá kupříkladu fakt, že ještě v roce 1891 nemohla na pražské Jubilejní výstavě filtrovaná piva soutěžit o ceny. Slovy autora článku uveřejněného ve stejném roce na stránkách *Pivovarských listů* představoval pro české pivaře sládek, který dokázal vystavovat jiskrné pivo bez použití filtrů, hudebního „virtuosa“, jeho kolega využívající filtr pak obyčejného „flašinetáře“.²⁵⁰ Tak jak se stalo už několikrát, změnili i nyní konzumenti ve velice krátké době (a zřejmě opět pod vlivem ciziny) názor a dokonale vyčištěná piva začali preferovat před těmi přírodními. Vzhled výrobku tak dostal přednost před jeho chuťovými vlastnostmi.

Ještě na počátku 20. století se sice objevovaly studie varující před umělým filtrováním²⁵¹, ale dny nefiltrovaného piva byly dávno sečteny. Za symbolický průlom lze považovat zavedení filtračních strojů do měšťanského pivovaru v Plzni. „*Měšťanský pivovar se houževnatě umělé filtraci vyhýbal. Cenil si výživnou hodnotu svého výrobku a viděl jednu z vynikajících stránek své výrobní metody, že dovedl vyjítí s čírostí jaseu svého nápoje, vyvolaným tradičním řemeslným postupem práce. Vývoj poměrů neušetřil však správě pivovaru, aby se otázkou umělé filtrace nemusila vypořádati,*“²⁵² napsal pozdější ředitel závodu Karel Přikryl. Pro zavedení umělé filtrace hovořila především vzrůstající obliba lahvových piv, kde bylo jakékoliv zkalení piva konzumenty sledováno mnohem kritičtěji, než tomu bylo u piva čepovaného. Druhým hlavním argumentem byly ohledy konkurenční – mnoho velkopivovarů už filtry používalo a důraz na

²⁵⁰ Filtrovaná piva. *Pivovarské listy*. 1891, s. 102–103.

²⁵¹ Filtrace. *Časopis pro průmysl chemický*. 1905, s. 229–233.

²⁵² PŘIKRYL, Karel et al. *Měšťanský pivovar v Plzni: 1892–1942*. s. 53.

dokonalou čírost svých výrobků začalo zdůrazňovat ve svých reklamních kampaních.

Na druhou stranu se pivovar právem obával, že by mohla konkurence použít informace o nákupu umělého filtru použít proti jeho výrobku, a tak bylo v roce 1897 jednání o zavedení této novinky odloženo. O rok později už konzervativní právovárečníci tlaku konzumentů a konkurence podlehli. Jak připomíná autor výše zmiňovaného článku z roku 1891, dělo se „*kupování těchto strojů pod velkou diskrétností*“.²⁵³ Nejinak tomu bylo i v případě nákupu filtrů pro měšťanský pivovar, který, pokud budeme věřit Šebelíkově přednášce ze 30. let, proběhl jako přísně utajená a doslova konspirační akce, o níž vědělo jen pár vyvolených: „*První filtr pro Měšťanský pivovar byl odeslán na soukromou adresu vrchního sládky a byl deklarován jako piano. Také první pokusy s ním byly dělány zcela tajně, aby se veřejnost o této změně dozvěděla co nejpozději.*“²⁵⁴

Zavedení technologické novinky ve svých sklenicích mohli zaznamenat pouze pijáci ležáku, ortodoxních příznivců výčepního kvasnicového²⁵⁵ piva se nijak nedotklo. To se nefiltrovalo a svou čírost stále získávalo až po několikátýdenním pobytu ve sklepě hostince, kde se kvasnice přirozeně usazovaly na dně transportních sudů. Konzumentů tradičního kvasnicového, které vzhledově nemohlo konkurovat módním filtrovaným pivům, rychle ubývalo, což se poněkud překvapivě projevilo především v samotné Plzni. Na rozdíl od jiných měst, kde se tradice nefiltrovaného piva udržovala, mohli za první republiky hosté naprosté většiny plzeňských hospod o „předválečném“ kvasnicovém slyšet už jen od spolustolovníků-pamětníků.²⁵⁶

4.5. Nevydařené experimenty

Ve zkoumaném období byli čeští konzumenti naopak velice konzervativní v otázce surovin. Na rozdíl od Německa, kde stále část pivařů holdovala pšeničným pivům, vládl v Čechách ječmen. Bílé pšeničné pivo, které bylo v Čechách

²⁵³ Filtrovaná piva. *Pivovarské listy*. 1891, s. 102–103.

²⁵⁴ Zajímavosti o pivě. *Český deník*. 1935, 90, s. 3.

²⁵⁵ Pro výčepní pivo se používal rovněž kupříkladu výraz „obyčejné“. V dobách soupeření spodního a svrchního kvašení bylo „obyčejným“ nazýváno svrchně kvašené pivo.

²⁵⁶ Kvasnicové nebo kroužkované? *Český deník*. 1934, 34, s. 3.

v minulosti velice oblíbeným, se z většiny hostinců vytratilo kolem poloviny 18. století a nezdá se, že by se českým pivovarníkům po pšenici příliš stýskalo. „*Pšenice na koláče, oves pro koně, ječmen na pivo*,“²⁵⁷ připomínal staré přísloví koncem 18. století pivovarník-reformátor František Ondřej Poupě. Proti pšenici hovořila pravděpodobně především její vyšší cena, ječný slad se také více hodil ke spodnímu kvašení. Přesto nelze říci, že by pšenice z pivovarů zcela zmizela. Například Josef Tomáš Suk ještě v roce 1880 ve svém „*katechismu*“ pro sladovnické učedníky a tovaryše připouští, že se pšenice vedle dominantního ječmene stále využívá.²⁵⁸ Zajímavý dokladem je rovněž inzerát z roku 1862 nabízející tříletý pronájem pivovaru v Bechyni. „*V tomto obecním pivovaře až dosavade pivo vařiti z pšenice jest*,“²⁵⁹ stojí v inzerátu.

K výrobě piva se částečně využívala i rýže, již cestu do českých pivovarů otevřela móda světlých piv plzeňského typu. Sládkové, kteří měli problém s příliš tmavým sladem, si právě přidáváním rýže pomáhali ke kýženému efektu. Rýže byla navíc levnější než ječmen, a tak například Jan Michael Schary v Praze U Virlů experimentoval na sklonku 60. let 19. století s výrobou laciného rýžového piva pro „*lid dělnický*“.²⁶⁰

Zprávy o zesvětlování piva za pomoci rýže jen potvrzují zásadní vliv relativně mladého „kultu“ světlého plzeňského na celé české pivovarnictví. Zároveň dávají za pravdu Janu Šebelíkovi a jeho výše citované, nepřiliš lichotivé charakteristice českých pivařů. Tmavá piva barvená až přímo v hostincích, nedozrálá piva čištěná umělou filtrací, bledá piva s přídavkem rýže? Nic z toho nevadilo, hlavně že nápoj, ať už tmavý nebo světlý, dobře vypadal. O tom, jak citliví byli čeští pivaři na každou vzhledovou odchylku, se na vlastní kůži přesvědčili v nejmladším plzeňském pivovaru Světovaru, který svůj výrobek uvedl na trh v květnu 1913. „*Pivo naše jest pravý ‚Světovar‘ znamenité a mohu směle jako znalec tvrditi, že kvalita téhož jest již nyní lepší než nejlepšého Prazdroje. (...)*

²⁵⁷ CHODOUNSKÝ, František a BERNAT, Josef. *Příspěvek k dějinám českého pivovarnictví*. s. 21.

²⁵⁸ SUK, Josef Tomáš. *Nový Poupě: katechismus pro sladovnické učenníky a tovaryše, jakož i pro každého, kdož snadným způsobem o základech vaření piva poučení hledá*. Praha, Slavík & Borový 1880. s. (119).

²⁵⁹ Inzerce. *Národní listy*. 1862, 118, s. (4).

²⁶⁰ Nový druh piva. *Národní listy*. 1868, 25, s. (2).

*Jak p. sládek tak i podsládek byli výbornou kvalitou moku tak radostně dojatí, že si koupili po 10 akciích našeho podniku,*²⁶¹ psal sice v březnu 1913 místopředseda správní rady Jan Kleissl do Prahy řediteli Živnobanky Jaroslavu Preissovi, ale situace ve skutečnosti tak příznivá nebyla. Už na opulentním večíрку v pražském Obecním domě, kde byl nový výrobek představen, si mnozí z pozvaných všimli, že je pivo mnohem tmavší a méně chmelené. Zrodil se zcela „nový typ piva plzeňského“,²⁶² hlásali navenek zástupci pivovaru, ale situace uvnitř závodu byla napjatá.

Horké chvílky zažíval především sládek, kterému se nedařilo najít příčinu nezvyklé barvy piva. Hovořilo se o špatných trubkách nebo jiném složení vody, ale nakonec se ukázalo, že byl vším na vině o něco tmavší slad pocházející z vlastní sladovny. Situace se sice lepšila a už koncem května dorazila Preissovi do Prahy „bednička“ o něco světlejšího piva, ale stále nebylo pomyšlení, že by firma mohla důstojně vstoupit na klíčový pražský trh. Domluvená reklamní kampaň na pražských tramvajích se odsouvala na neurčito a kvůli nedostatečně „plzeňské“ barvě piva poklesla i cena akcií. Definitivně se problém vyřešil až v průběhu podzimu, ale pivovar si ještě dlouho musel udobřovat hostinské a regionální zástupce.²⁶³

5. Ochranné známky, symboly, jména závodů i značek pív

5.1. Úvod

*„Náměstek starosty pražského p. dr. Vlad. Srb jménem městské rady pražské i jejích přítomných členů (...) ujistil zakladatele měšťanského pražského pivovaru, že obec chová k podniku tomu neomezenou důvěru, což také dokázala tím, že pivovaru tomuto propůjčila svůj staroslavný znak, znak sjednocení a síly všech pražských měst. Řečník pronesl vřelé přání, aby znak ten byl vůdčí hvězdou ke šťastné budoucnosti ryze českému podniku národnímu.*²⁶⁴ Pozdější pražský starosta Vladimír Srb pronesl tento přípitek při slavnosti položení základního kamene

²⁶¹ Archiv ČNB, fond Pozůstalost dr. Jaroslava Preisse, kart. 67, dopis 1913.

²⁶² Český plzeňský pivovar v Plzni. *Hostimil*. 1913, s. 252.

²⁶³ CIRONISOVÁ, Eva. Český plzeňský pivovar SVĚTOVAR. In: *Západočeský historický sborník*. 2000. s. 241–244.

²⁶⁴ Slavnost položení základního kamene k budově měšťanského pivovaru pražského. *Národní politika*. 1896, 86, s. (4).

pivovaru v Holešovicích v březnu 1896. Nový závod dostával od pražských radních do vínku velice příjemný „dárek“, symboly města mohl v budoucnu používat na svých výrobcích i na propagačních předmětech, přestože se jednalo o čistě soukromý podnik hrstky pražských podnikatelů.

Teprve v 90. letech 19. století, s příchodem nové konkurence, pochopili čeští pivovarníci naplno význam ochranných známek i dalších méně formálních symbolů a začali je aktivně používat v konkurenčním boji. Souboj tradičních výrobců s dravými nováčky se odehrával v Plzni, Praze i Budějovicích a mezi jednotlivými regiony lze vysledovat dokonalé paralely. Ne náhodou se právě na konci 19. století zrodily symboly, které dodnes neodmyslitelně patří k českým pivům, například branický svatý Václav, budějovické blatské děvče, smíchovské logo s dominantním písmenem „S“ i značky Plzeňský prazdroj a Pilsner Urquell. Především proexportně orientované závody pak také zahájily hon na oficiální městské či státní symboly, které na vzdálených trzích potvrzovaly původ jejich výrobku

V následující kapitole se samozřejmě nehodlám věnovat pouze přelomu 19. a 20. století, ale celému zkoumanému období. Analyzovat budu názvy pivovarů i jednotlivých piv v nich vyráběných, obrazové symboly a barevnou symboliku, tedy součásti rodícího se jednotného vizuálního stylu sledovaných závodů. Pominout nelze ani vybrané známkoprávní spory, které se logicky s narůstáním významu ochranných známek objevily.

5.2. Názvy pivovarů

Budějovičtí pravovářečníci – Měšťanský pivovar Budějovice, založen v roce 1795. Tento nový a značně krkolomný název podniku si na valné hromadě v říjnu 1894 odhlasovali podílníci budějovického měšťanského pivovaru. Důvod prodloužení původního názvu Budějovičtí pravovářečníci právě v polovině 90. let je nasnadě, závodu z Lineckého předměstí vyrůstala na druhém konci města nová konkurence, a pravovářečníci proto potřebovali zdůraznit dlouhou tradici svého podniku a jeho výrobku. Podobně postupoval i Měšťanský pivovar v Plzni, byť si ono často používané „založen 1842“ nenechal zapsat do obchodního rejstříku. Nejzřetelněji parazitoval na jménu svého staršího souseda První plzeňský akciový pivovar, pozadu ale nezůstával ani o další čtvrtstoletí mladší Plzeňský společenský

pivovar v Plzni používající přídomek Prior, který byl v roce 1919 zapsán i do rejstříku jako oficiální součást firmy závodu. Slova „první“ a „prior“ (latinsky „dřívější“), patřičně zdůrazněná na reklamních předmětech, mátlá mnohé zahraniční konzumenty, kteří se mohli lehce domnívat, že pijí původní (první, nejstarší) plzeňské z pivovaru měšťanského. Co svými jmény naopak dávaly najevo Český plzeňský pivovar a budějovický Český akciový pivovar není třeba rozebírat.

Podle podobného vzorce vznikl v 90. letech i název holešovického projektu První pražský měšťanský pivovar, kde kromě slůvka „první“ použitého spíš jako prevence proti budoucí možné konkurenci zaujme i výraz „měšťanský“ evokující u nezasvěcených konzumentů starobylost závodu. S právovárečnými měšťanskými pivovary v Plzni nebo Budějovicích měl ale ten pražský společný pouze název, který mu benevolentně dovolila používat pražská městská rada na svém zasedání 9. dubna 1895. Radní Černohorský, Neubert, Tichý a Tereba, kteří byli na pivovarském projektu osobně zainteresováni, se hlasování o tomto bodu nezúčastnili.²⁶⁵ Jednalo se o klasickou akciovou společnost, jejímž podílníkem se mohl stát téměř kdokoli. Měšťanským byl podle názvu i pivovar na Královských Vinohradech a, jak padla zmínka, plánovali původně použít tohoto atraktivního slůvka v názvu firmy i zakladatelé smíchovského pivovaru.

Podobný konflikt jako Plzeň nebo Budějovice zažil těsně před první světovou válkou i Smíchov. Kromě Akcionářského pivovaru na Smíchově působil na levobřežním předměstí také menší závod podnikatele Jana Steyskala. V pivovaru zvaném podle domovního znamení U Čísla 1 neviděli smíchovští akcionáři dlouho vážnější konkurenci a oba závody vedle sebe bez větších problémů koexistovaly už od 70. let 19. století. Zlom nastal v roce 1911, kdy se začaly šířit zprávy o prodeji menšího z obou pivovarů a jeho transformaci v akciovou společnost. Zakladatelé nové společnosti hovořili o rozšíření závodu na výrobu až 100 000 hl a svůj podnik chytře pojmenovali Občanský akciový pivovar na Smíchově.²⁶⁶ Snaha parazitovat na zavedené značce většího konkurenta se zdá být nezpochybnitelnou. Ten se

²⁶⁵ Archiv hlavního města Prahy, fond Magistrát hl. m. Prahy – protokoly sborů městské správy, inv. č. 216, zápis ze schůze městské rady.

²⁶⁶ Prospekt. *Národní listy*. 1912, 55, s. 14.

oficiálně obrátil do Vídně na ministerstvo vnitra, které žádal, aby vzniku společnosti s názvem ve výše uvedeném znění zabránila.²⁶⁷ Bez úspěchu.

Pivovary vnitřní Prahy si naopak konzervativně udržovaly prastaré názvy vycházející buď z domovních znamení nebo ze jmen dávno zapomenutých majitelů jednotlivých měšťanských domů. Tento fenomén lze vysvětlit i poměrně velkou fluktuací majitelů a hlavně nájemců pivovarů. „*Veřejnosti širošířé, obecnstvu drobnému bylo lhostejno, kdo v tom neb onom pivovaře vládne jak se jmenuje dočasný ‚pan starý‘ atd. Jen když vařil dobré pitné pivo, aspoň takové, jako jeho předchůdce,*“²⁶⁸ vzpomínal na 70. léta 19. století spisovatel Ignát Herrmann. Zaráží však, že ani rodiny, které vlastnily pivovary po několika generacích, většinou necítily potřebu otisknout v názvu závodu své „rodové ego“. I tento fakt dokládá, že stávající názvy pivovarů byly vnímány jako zavedené a velice hodnotné značky.

Ke zcela výjimečnému přejmenování pivovaru došlo v Praze na sklonku 80. let 19. století. František Zvěřina, majitel vyhlášeného ale v poslední době upadajícího novoměstského pivovaru U Štajgrů, se dřívější slávu svého podniku v roce 1887 pokusil oprášit novým vlasteneckým názvem Národní pivovar. Na první pohled dobrý marketingový tah ale v tehdejší Praze nebyl příliš originální, a pozměněný název navíc nemusel automaticky zaručovat příliv nových pijáků-vlastenců. Našli se bezesporu i tací Pražané, kteří zneužívání tohoto „*vznešeného jména*“ k „*prostému kšeftovnímu humbuku*“ odsuzovali. Nový název se nakonec mezi Pražany neuchytil, svou velkolepostí však zřejmě zaujal britské investory, kteří předražený The National Brewery koupili v roce 1889. S britskou společností Bohemian Breweries Limited souvisí i dodnes používané pojmenování zrušeného libeňského pivovaru. Název Anglický pivovar, který najdeme i na některých mapách, však nebyl oficiální, tuto přezdívku dali podniku samotní Libeňáci.²⁶⁹

²⁶⁷ SOA Praha, fond APS, k. 7, inv. č. 148, dopis 1912.

²⁶⁸ HERRMANN, Ignát. Před padesáti lety. *Národní listy*. 1925, 94, s. (11).

²⁶⁹ HRUŠKA, Libor. Bohemian Breweries Limited – Zlatý důl, nebo past? 1. část, Vznik společnosti Bohemian Breweries v roce 1889. *Kvasný průmysl*, 2013, 5, s. 134–136.

5.3. Názvy pív

5.3.1. Názvy pív od roku 1869 do 90. let 19. století

S uvolněním trhu po roce 1869 se čeští pivovarníci ocitli v neznámé situaci. Začali si ale rychle uvědomovat, že k tomu, aby přežili, nestačí jen modernizovat závody, ale také zaujmout zákazníky a odlišit své výrobky od těch konkurenčních. Rakouský právní řád znal institut ochranné známky už od roku 1859, většina pivovarníků přesto tento nástroj konkurenčního boje dlouho podceňovala. „*Novomodní názvy*“²⁷⁰ pív zpočátku vznikaly především živelně, bez jakékoliv koncepce a také bez jakékoliv právní ochrany. Dobrým příkladem je ležák Deklarant z novoměstského pivovaru U Myslíků, jehož jménem dokázal sládek Vojtěch Veselý v roce 1869 zabrnkat na vlasteneckou strunu svých štamgastů. Češi frustrovaní neúspěšným pokusem o rakousko-české vyrovnání vzhlíželi jako k hrdinům k 82 poslancům-deklarantům, kteří na základě deklarace ze srpna 1868 odmítli účast na zemském sněmu. Na českých hospodách se začaly objevovat vývěsní štíty s nápisem U Deklarace²⁷¹ a Veselého napadlo, že by mohl aktuální protivídeňský motiv použít i ve svém pivovaře.

Tak se zrodil ležák Deklarant, který se podle dobových inzerátů U Myslíků čepoval poněkud překvapivě ještě v roce 1883, tedy za zcela jiné politické situace. „*K starší společnosti (...) přibýly pak časem i jiné známější osobnosti, obzvláště když začal se vydávati vyhlášený tehdejší březnový ležák ku oslavě voleb deklarantských hrdě Deklarant nazvaný. Tenkrát bývalo u Myslíků nejživěji (...) ba i Hálek, jenž bydlil té doby v nedalekých mlýnech, nejednou se zde na láhev Deklaranta zastavil,*“²⁷² vzpomínal v roce 1881 na atmosféru konce 60. let v pivovaře U Myslíků tehdejší člen redakce Národních listů Otakar Jedlička. Hořkým pivem s hrdým názvem Veselý přesně vystihl rozpoložení svých českých hostů.

Jinak se ale pivovary v prvních dvaceti letech po zrušení propinačního práva do žádných velkých experimentů nepouštěly, názvy pív se většinou omezovaly na

²⁷⁰ Novomodní názvy piva. *Pivovarské listy*. 1886, s. 168.

²⁷¹ Nejslavnější hospodou tohoto jména fungovala na Žižkově.

²⁷² JEDLIČKA, Otakar. Z posledních dob Václava Levého. *Ruch*. 1881, 6, s. 71–72.

obecné výrazy definující typ výrobku (např. ležák, výčepní pivo) doplněný jménem konkrétního závodu. Výjimkou byl pouze segment tmavých bavorských piv, kde byla již od 70. let patrná určitá snaha po originalitě a odlišení se od konkurence.

Přesto se i tady jednalo především o označení popisná spojující výrobek symbolicky s jeho bavorskou „pravlastí“. Vůbec nejrozšířenějším bylo pojmenování kozel (někdy též kozlovec nebo kozelec), které vzniklo doslovným překladem německého slova Bock definujícího poměrně širokou kategorii silných piv. Přestože se slovo kozel často psalo s počátečním velkým „K“, nelze ho vnímat jako značku, ale spíše jako označení typu nápoje. To samé ostatně platí i o výrazu samec, který byl v českém prostředí považován za o něco vlastenečtější alternativu k příliš Německem zavánějícímu kozlu. „*Nechme Němcům jejich ‚kozla‘ my se držíme našeho starého proslulého ‚samce‘*“, ²⁷³ apeloval počátkem 80. let na pijáky, sládky a hostinské časopis vydávaný restaurátorem Karlem Brejškou. Některé závody z Čech používaly také původní německé Bock nebo dokonce počestěné Bok.

V roce 1884 uvedl nový tmavý speciál na trh i smíchovský pivovar. „...*na počet českého granátu dán mu název ‚Granát‘, kterýžto název později od více pivovarů českých přijat byl*“, ²⁷⁴ vzpomínal o necelých deset let později František Hejtmánek. Smíchovský závod se tedy jako jeden z mála pokusil pro nové pivo vymyslet originální název, který by neplnil čistě popisnou funkci, ale prostřednictvím metafory rudého polodrahokamu oslovoval i podvědomí zákazníků. Slovo „granát“ mohlo u pivařů vyvolávat asociace vzácnosti, luxusu a společenské prestiže spojené s konzumací takto označeného výrobku, naznačovalo zároveň také vlastnosti piva, konkrétně jeho barvu, takže částečně plnilo i funkci popisnou. V 80. letech ale pivovary ještě nedoceňovaly význam ochranných známek. Označení Granát tak časem legálně převzaly i další české pivovary a slovo dokonce ztratilo charakter vlastního jména a stalo se apativem, tedy obecným jménem, definujícím v tomto případě určitý typ výrobku. Paradoxní situace pak nastala v roce 1911, kdy se pivovar konečně rozhodl nechat si zapsat ochrannou známku Smíchovský akciový granát a musel o ni bojovat s ministerstvem veřejných prací, které

²⁷³ Pijákům, sládkům a hostinským na dorozuměnou. *Hostinské listy*. 1882, 20, s. (5).

²⁷⁴ HEJTMÁNEK, František. *Akcionářský pivovar*. s. 59–60.

požadovalo její výmaz. „...označení granát jest všeobecně užíváno pro tmavé červené pivo, hlavně v Čechách, jak v Praze často ze štítů hostinců a výčepů prokázati lze, a že tudíž v obchodě považováno býti může jako udání o vlastnosti zboží,“²⁷⁵ argumentovali tehdy ministerští úředníci zákonem, podle něhož se obecná pojmenování výrobků nemohla stát součástí ochranné známky.

S neotřelým názvem bavorského speciálu přišel v polovině 80. let také pivovar U Modré štiky. Úspěch srovnatelný se smíchovským Granátem se ale nedostavil a název Čupr ležák²⁷⁶ podle dostupných pramenů rychle upadl v zapomnění. Nájemci pivovaru Bedřichu Tichému nicméně nelze upřít pohotovost, s níž tehdy velice módní, až nadužívané, hodnotící slovo „čupr“ využil k reklamním účelům. Méně kreativity naopak projevili například U Štajgrů, kde ve stejné době hosty lákali na nové černé pivo značky Salvátor, jehož jméno si „vypůjčili“ od dodnes nejznámějšího silného speciálu vyráběného v Mnichově.²⁷⁷ Salvátora mimo jiné nabízel i Ferda Náprstek v Černém pivovaře, jinde, například u křížovníků, se spokojili s čistě popisným názvem Bavorské pivo.²⁷⁸

5.3.2. Názvy piv od roku 1869 do 90. let 19. století

Jak bylo řečeno v úvodu kapitoly, začali si čeští pivovarníci naplno uvědomovat, jak důležitou zbraní mohou být v konkurenčním boji originální názvy piv, až v 90. letech 19. století. Například plzeňský měšťanský pivovar si sice nechal známku Pilsner Bier zapsat u tamní obchodní a živnostenské komory už 23. dubna 1859, ale trvalo téměř čtyřicet let, než se odhodlal k zápisu první vlny značek v dnešním slova smyslu, mezi nimiž nechybělo jméno Plzeňský prazdroj spolu s německou variantou Pilsner Urquell.²⁷⁹ A ještě pasivnější byl pivovar akciový. Dvě kombinované ochranné známky kruhového tvaru (jedna z nich byla ozdobena počátečními písmeny německého jména firmy EPAB) si nechal zaregistrovat už v roce 1870, v roce 1880 si pak v očekávání růstu exportu nechal zapsat dvě verze

²⁷⁵ SOA Praha, fond APS, k 6, inv. č. 116–123, dopis 1913.

²⁷⁶ Inzerce. *Národní politika*. 1886, 120, s. (4).

²⁷⁷ Mnichovský pivovar si nechal ochrannou známku Salvator zapsat až v roce 1896. Stalo se tradicí, že pivovary po celém světě dodnes pojmenovávají své silné speciály spadající do kategorie Doppelbock (dvojitý kozel), tak aby končili příponou „tor“.

²⁷⁸ Inzerce. *Národní listy*. *Hostimil*. *Národní politika*.

²⁷⁹ PÁNKOVÁ, Kateřina. Ochranná známka - nástroj konkurenčního boje plzeňských pivovarů na přelomu devatenáctého a dvacátého století. In: *Hospodářské dějiny*, 2009, s. 111–131.

známky Pilsner Exportbier. Plzeňské akcionářské však přestalo být „bezejmenným“ výrobkem až v roce 1906. Impulzem se stala liberecká Výstava německých Čech, kde se o výrobku z plzeňského akciového pivovaru pochvalně vyjádřil sám císař František Josef I. Pivovar si pohotově vymohl povolení užívat nového názvu Pilsner Kaiserquell. Přejmenování výrobku parafrázující Urquell z konkurenčního měšťanského závodu se samozřejmě neobešlo bez značných nákladů. 6000 K pivovar zaplatil za reklamu ve 160 především německých časopisech a levné nebyly ani poutače na budově závodu. Na střeše kancelářské budovy byl vztyčen plechový nápis „*PILSNER KAISERQUELL*“ za 3 500 K.²⁸⁰

Velice aktivní byl naopak, stejně tak jako většina pivovarů zakládaných v 90. letech, hned od počátku plzeňský pivovar společenský. Nový závod, jenž začal pivo vystavovat koncem léta 1896, si v říjnu téhož roku nechal zapsat velice úderné známky Pravé plzeňské pivo a Original Pilsner Bier, nejprve pro celé Rakousko–Uhersko, později i pro území Německa. Na počátku 20. století pak začal pivovar stejně tak jako jeho dva další plzeňští konkurenti hromadit velké množství fantazijních ochranných známek odkazujících na geografický původ výrobku, tedy vesměs s přídomek Pilsner nebo Plzeňský. V roce 1905 to byla značka Plzeňská perla zapsaná v několika jazykových mutacích, o rok později pak jméno Pilsner Genossenquell a Pilsner Originalquell. Do počátku první světové války pak následovaly mimo jiné Pilsner Staatsquell, Reichsquell, Edelquell, Hochquell, Hauptquell, Göttertrunk, Nektar, Kronquell, Rekordquell a v češtině pak třeba Plzeňský blahozdroj. Z řady dvouslovných názvů pak vybočoval hravý Pilsenator, nejvíce se pak uchytily známky Plzeňský prior a Pilsner Prior z roku 1911, která se původně používala k označení bavorského speciálu, později jako jméno celého pivovaru.²⁸¹ Za zmínku pak stojí také varianta Pilsner Priorquell, která byla obdobou významově shodné, rovněž z latiny vycházející, značky Pilsner Priusquell, již si nechal zapsat o něco dříve plzeňský akciový pivovar.²⁸²

S naprostou většinou těchto značek pivovary vůbec nehodlaly předstoupit před zákazníky. Jednalo se o takzvané známky blokážní, kterými pouze zužovaly

²⁸⁰ PŘÍKRYL, Karel. Plzeňské akciové pivovary. Plzeň 1943/44. s. 129.

²⁸¹ PÁNKOVÁ, Kateřina. Ochranná známka.

²⁸² Akciový pivovar měl dále chráněny známky Pilsner Piusquell, Marienquell nebo Bioquell.

manévrovací prostor konkurenci, jak té zahraniční, tak domácí. Jasná je také snaha parazitovat na geniálním nápadu berlínských zástupců plzeňského měšťanského pivovaru bratří Camphausenů, kteří správní radě doporučili využívat jméno Urquell, odlišující pravé a nejstarší plzeňské od jeho německých i českých napodobenin. Známky Plzeňský prazdroj a Pilsner Urquell byly zapsány v roce 1898. Tím ale plzeňští právníci zdaleka nekončili a také oni postupně budovali „hradbu“ blokážních známek. Již inzerát z roku 1899 uveřejněný v Hostimilu zmiňuje také jména Plzeňský pramen, Prapramen, Plzeňské měšťanské a Plzeňské z Měšťanského, později přibýly třeba Urtrunk, Urstoff, Urborn, Pilsner Urbier, Urpilsner, Pilsner Urbrau, Pilsner Adlerquell, Lochotiner Urquell, Plzeňský pravý zdroj, Pravar, Plzeňský Pravar, Bürgerquell nebo Böhmisch-Quell.²⁸³

Když tedy v předvečer velké války na trh vstupoval čtvrtý plzeňský pivovar, mělo jeho vedení značně svázané ruce. V závěru roku 1911 se Kleissl, Preiss a spol. rozhodli svůj výrobek pojmenovat Plzeňský kmenák a Pilsner Stammbräu, ale toto z dnešního pohledu poněkud úsměvné jméno narazilo na odpor plzeňských právníků, kteří se postarali o to, aby bylo z rejstříku ochranných známek vymazáno. Později si pivovar nechal zapsat v české i německé mutaci známky Plzeňské městské/Pilsner Stadtbräu, Plzeňský zdroj Urbs/Pilsner Urbsquell a Plzeňský arcivar/Pilsner Erzbräu. Používala byl ale hlavně značka Světovar/Weltbräu, která se časem podobně jako Prior v případě společenského pivovaru začala používat jako označení celého závodu.

Na území Prahy a předměstí se plzeňský model uplatnil pouze během výše zmíněné „války“ dvou smíchovských pivovarů. Větší a známější z obou závodů si na přelomu let 1911 a 1912 nechal zapsat celkem 18 slovních známek namířených proti nové konkurenci, která *„výrobek svůj co ‚Smíchovské pivo‘ do obchodu uváděti se snaží, takže závod náš nucen jest výrobek svůj co výrobek v místě původu nejstaršího označiti.“*²⁸⁴ Mezi novými značkami byly i Staropramen a Smíchovský staropramen, zapsané 4. listopadu 1911.

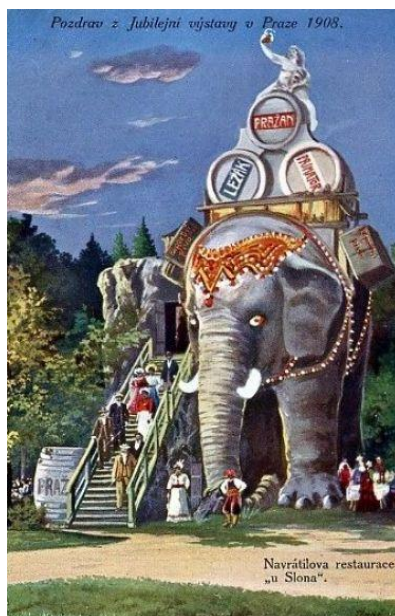
²⁸³ PÁNKOVÁ, Kateřina. Ochranná známka.

²⁸⁴ SOA Praha. fond APS karton, k. 6, inv.č. 122, dopis 1912.

Další známky, všechny zapsané pouze v české mutaci, zněly: Smíchovský prazdroj, Smíchovský prapramen, Smíchovský pravar, Smíchovský pračep, Pračep, Smíchovský původní zdroj, Akcionářský pivovar na Smíchově, Akciový pivovar na Smíchově, Starosmíchovské, Starosmíchovské akciové, Smíchovské akciové, Smíchovské akcionářské, Smíchovské akcijní, Smíchovský akciový granát, Starozdroj a Smíchovský starozdroj. Část z nich se logicky nelíbila plzeňským právozářníkům, na jejichž popud byly známky vymazány. Vedení smíchovského pivovaru pravděpodobně do poslední chvíle vyčkávalo, jak dopadne spor s plzeňským pivovarem, a až po té se definitivně rozhodlo označovat své výrobky značkami Smíchovský staropramen a Smíchovský starozdroj. První inzeráty na Staropramen se v denním tisku objevily v roce 1913, značka Starozdroj byla od samého počátku na vedlejší koleji a brzy zapadla. V rámci souboje s Občanským akciovým pivovarem si starý akciový pivovar připsal ještě jeden známkoprávní úspěch. Předběhl ho při registraci vyhlášené známky Smíchovar.

Ostatní předměstské pivovary se naopak nemusely vymezovat proti lokální konkurenci, a měly tak při hledání své image zcela volné ruce. Velmi koncepčně přistoupil od samého počátku k vybírání jména pro svou řadu piv pražský měšťanský pivovar, černou třináctku pojmenoval Pražan a světlou exportní patnáctku Primator. Z řady značek s městskou tematikou pak později vybočil název nové „bavorské“ patnáctky Kardinál. Ležák a výčepní pivo zůstaly stejně jako v minulosti bezejmenné a tento trend se v pražském pivovarnictví udržel až do konce zkoumaného období. Nové názvy pivovarníci vymýšleli pouze pro (většinou tmavé) speciály. Ve vinohradském pivovaru, to bylo černé Královské, ve Vršovicích Regent, ve Steyskalově závodě Bavor a třetí smíchovský pivovar U Zlatého anděla krátce vystavoval pivo zvané Malvazír. Se zcela neotřelým názvem piva pak přišel majitel práčského závodu Emil Stein. Značka Kamenáč je zřejmě žertovnou parafrází jeho příjmení.

Obr. č.8: Holešovické portfolio na vrcholku slavné výstavní restaurace U Slona

Pramen: archiv autora.

Na rozdíl od holešovického pivovaru, který nová jména piv představil současně s uvedením novinek na trh, byl pivovar branický zpočátku překvapivě hodně pasivní. Až do roku 1908 nazýval svůj speciál jednoduše jako Zdravotní ležák, ve zmíněném roce se pak v inzerátech poprvé objevuje značka Malvaz. Není bez zajímavosti, že si Braník tuhle značku vypůjčil z novoměstského pivovaru U Bachorů, který ji používal již koncem 19. století. Oba závody byly personálně propojeny a na konci prvního desetiletí 20. století značkou Malvaz oba označovaly svá piva. S největší pravděpodobností ale bez jakékoliv právní ochrany. Jak jinak si vysvětlit náhlé přejmenování černého branického piva, k němuž došlo v průběhu roku 1911 a které můžeme sledovat v inzertní části časopisu Hostimil. V čísle 7 branický pivovar ještě své pivo inzeroval jako Malvaz, v čísle 9 se však objevuje inzerát hruboskalského pivovaru představující tamní devatenáctistupňovou specialitu stejného jména. „*Novinka!!! Zákonem chráněno,*“ hlásal inzerát venkovského pivovárku a pražský velkopivovar musel zjevně ustoupit. Už v čísle 11 je zdravotní černý ležák z Braníku nazýván eponymním výrazem Bráník. Pro branickou správní radu však v této době byla mnohem důležitější jiná značka, Chantecler Noir (později i světlá varianta Doré).

Příklad Malvazu od Bachorů jasně dokládá, že se na novou situaci adaptovaly i některé závody působící přímo v historické Praze. U Bachorů si pivaři mohli kromě tmavého Malvazu dát i pivo Křen, Na Poříčí U Rozvařilů se pak čepoval černý Bivoj a světlý Rozvař. Největší pražský pivovar U Primasů zas u příležitosti 100. výročí svého založení začal vystavovat bavorský speciál pojmenovaný Jubilejní Export.

Jednou z nejznámějších pražských značek používaných ještě po druhé světové válce byl bezesporu nuselský Prelát. Na rozdíl od branického pivovaru se v pivovaru nuselském rozhodli nové bavorské pojmenovat hned, když ho v roce 1906 poprvé vyslali do pražských hostinců. Původní představy správní rady byly značně naivní. Pivo hodlala pojmenovat Salvator, ale ke svému nemalému překvapení zjistila, že používání jména mnichovské pivní legendy už od roku 1896 „pro výhradu ochrannou přípustno není“. Chvilí snad nuselští pracovali se jménem Meteor, ale nakonec zvítězil církevní motiv, který nový výrobek alespoň symbolicky spojoval se Salvatorem a starobylými sklepy pavlánského kláštera v Mnichově.²⁸⁵

Oba budějovické pivovary se naopak po celé zkoumané období držely praxe téměř „bezejmenného“ výrobku. Dnes používaná fantazijní značka Budvar se zrodila teprve v roce 1930 a konkurenční Samson dokonce až o další tři desetiletí později.²⁸⁶ Když v roce 1900 dorazila do známé pražské restaurace U Pokorných první zásilka nového třináctistupňového bavorského z Českého akciového pivovaru, museli si pro něj vymyslet název sami štamgasti. Na počest budějovického sládky Františka Felixe překřtili novou třináctku Felixír.²⁸⁷

Výrazně aktivnější byl starší z obou pivovarů, pro svůj černý speciál používal jméno Schwarze Perle a v roce 1902 si dokonce nechal zaregistrovat známku Budweiser Urquell, od jejíhož používání však bylo po pár letech upuštěno. Prvních pět kombinovaných ochranných známek v německém jazyce si měšťanský

²⁸⁵ SOA Praha, fond Akciový pivovar v Praze-Nuslích, k. 2, inv. č. 26, Ochranná známka Prelát.

²⁸⁶ ŠEDA, Oldřich. K pojmenování českého a amerického piva Budweiser. In: *Průvodce po budějovických hostincích a kapitoly z jihočeské pivní historie*. České Budějovice, Jihočeské muzeum 1999, s. 140–171.

²⁸⁷ Český bavorák. *Pivovarské listy*. 1900, s. 146.

pivovar nechal zapsat na počátku 80. let 19. století. Nejednalo se o fantazijní, ale o popisné známky definující typ a původ výrobku, kupříkladu Budweiser – Export – Lager – Bier. Na sklonku 19. století, kdy se musel začít vymezovat proti nové budějovické konkurenci a stále ostřeji i proti zneužívání jména Budweiser ve Spojených státech, používal měšťanský pivovar jména s přídomkem Original a také značku Budweiser Bürgerbräu odlišující hlavně v zahraničí staré měšťanské od nového akciového, neboli Aktienbier.²⁸⁸

5.4. Obrazové symboly

Součástí rodícího se jednotného vizuálního stylu pivovarů byla i obrazová symbolika, ať už ve formě obrazových či kombinovaných ochranných známek či dalších, méně oficiálních, symbolů.

Patří sem i již zmiňované kombinované ochranné známky tří plzeňských pivovarů, k nimž na konci zkoumaného období přibyla ještě čtvrtá, dominantní písmeno P doplněné letopočtem 1910. Původně se tyto jednoduché logotypy vypálené na sudech používaly především ve velkoobchodě, s vzrůstající oblibou lahvového piva se ale přesunuly i na etikety. Ty však, stejně jako účtenky, plakáty, reklamní brožury, kalendáře i další propagační předměty určené pro koncové zákazníky, musely být nápaditější, a tak se kmenové ochranné známky stávaly pouze doplňkem hlavního motivu, tedy jakýmsi bezpečnostním prvkem dokazujícím původ výrobku. Mnohé etikety byly později zapsány jako ochranné známky, což platí kupříkladu rovněž pro ikonický logotyp Plzeňského prazdroje. Ani etikety plzeňského měšťanského však nemusely být jedna jako druhá, do jejich konkrétní podoby zasahovali také regionální zástupci, kteří akcentovali nejen svou vlastní firmu, ale i předpokládaný vkus svých zákazníků.

Dalším „bezpečnostním“ prvkem, který se ve zkoumaném období začal objevovat na etiketách a propagačních předmětech, byly diplomy a medaile z výstav. Tato vábnička na zákazníky byla hojně používána především na nových nebo vzdálenějších trzích, z 80. a 90. let se kupříkladu zachovaly etikety na lahvové pivo z plzeňského měšťanského pivovaru určeného pro německý trh, jejichž plocha

²⁸⁸ ŠEDA, Oldřich. K pojmenování českého a amerického piva Budweiser. s. 140–171.

je z větší části posázena reprodukcemi medailí a stuhami se jmény měst, z nichž si pivovar ocenění odnesl. Medaile z výstav hojně využíval i měšťanský pivovar budějovický, například na jedné z prvních z kombinovaných ochranných známek z počátku 80. let 19. století. S přibývajícím léty rostl i počet medailí, a tak už propagační předměty z jubilejního roku 1895 připomínají obsáhlou numismatickou sbírku.

Obr. č.9: Ochranné známky čtyř plzeňských pivovarů (řazeno dle stáří závodů)

Pramen: Ústřední archiv a. s. Plzeňský Prazdroj.

Zpočátku tedy ocenění z výstav představovala nenahraditelný ochranný prvek dokazující kvalitu výrobku, postupem času především na etiketách ustupovala do pozadí. Výstav přibývalo, a medaile tím ztrácely na hodnotě. Mnohem důležitější „ozdobou“ propagačních předmětů se hlavně pro proexportně orientované pivovary staly heraldické symboly měst a států.

Pražský znak povolený k užívání holešovickému pivovaru uvádím již v úvodu kapitoly. Například starý pivovar budějovický směl městské symboly používat už od roku 1879 a právníci znak města zakomponovali i do výše zmiňovaných prvních ochranných známek. Na jedné z nich figuruje budějovický znak v kombinaci s medailí z výstav. S oficiální podporou německého vedení radnice naopak nemohl v žádném případě počítat nový Český akciový pivovar. Udělení městského znaku bylo velice nepravděpodobné, a tak se budějovičtí

akcionáři museli poohlížet po jiných, volně použitelných, symbolech města. Například na reklamní ceduli pocházející z počátku 20. století je vyobrazena část hlavního náměstí se Samsonovou kašnou a nejvýraznější budějovickou dominantou, Černou věží. Stejná situace existovala v Plzni, výsadu používat znak města měl od roku 1900 měšťanský pivovar.²⁸⁹

Dalšími oficiálním symbolem, o který české exportní pivovary usilovaly, byl rakouský státní znak. Měšťanskému pivovaru povolilo místodržitelství používání habsburského orla v roce 1897, v následujících letech se dočkaly také pivovary společenský a akciový. Pivovary pak na etiketách většinou používaly všechny ochranné prvky dohromady. Názorně to lze sledovat především na etiketách plzeňského měšťanského pivovaru. Charakteristický podtržený logotyp Pilsner Urquell na nich doplňuje historicky první ochranná známka Pilsner Bier (vylepšená o přídomek Original, letopočet 1842 a písmena B B), rakouský orel a velký znak západočeského města.

Budějovický měšťanský pivovar výsadu používat státní znak získal až v roce 1914, neznamená to ale, že by jeho etikety a další propagační předměty do té doby zely prázdnotou. Už roku 1895, tedy v rámci oslav stého výročí založení, získal měšťanský pivovar jako dvorní dodavatel württemberského krále Viléma II. také privilegium používat k reklamním účelům znak württemberského království. Ten se začal objevovat nejen na etiketách, ale zdobí mimo jiné i titulní stranu výpravné publikace vydané v jubilejním roce. Na sklonku monarchie tedy existovaly etikety zobrazující vedle sebe rakouské, württemberské i budějovické městské symboly.²⁹⁰

Na propagačních předmětech se pak vyjímaly i zmínky o císařských návštěvách pivovarů nebo o tom, že byl ten který výrobek připuštěn k dvorní tabuli. Velice dobře uměli s tímto motivem pracovat v novoměstském pivovaru U Primasů. Jeho majitel byl poctěn titulem c. a k. dvorní sládek a název C. a k. dvorní pivovar či jen zkráceně Dvorní pivovar „zdomácněl“ pro celý závod, především pak pro novější ze dvou pivovarských restaurací s koncertním sálem ve Štěpánské ulici.²⁹¹

²⁸⁹ ŠEDA, Oldřich. K pojmenování českého a amerického piva Budweiser. s. 140–171.

²⁹⁰ Tamtéž.

²⁹¹ C. a k. dvorní pivovar v Praze. Hostimil. 1905, s. 215–216.

V ikonografické rovině měli tradiční výrobci oproti nováčkům značnou výhodu. Noví konkurenti museli svou image začít budovat na zeleném dmru a zdá se, že často vedení pivovarů poněkud tápalo. Dobře je to patrné na příkladu nově založeného Pivovaru pražských sládků v Braníku. Závod, který se mohl vcelku legitimně prohlašovat za přímého pokračovatele staletých tradic pražského pivovarnictví, si jako hlavní symbol zvolil patrona pivovarníků, svatého Václava, na propagačních předmětech však dlouho používal i zcela jiné náměty (Mikuláše Dačického, černého kohouta), čímž potenciál svatováclavského motivu tím značně rozměľňoval.

Autorem notoricky známého branického loga se svatým Václavem a dvěma anděly byl malíř Mikoláš Aleš, který při práci vycházel ze starší předlohy na cechovních insigniích. Patron pivovarníků se objevil na cihlové fasádě sladovny nového pivovaru v Braníku i na jeho propagačních materiálech, uvažovalo se ale i o svatováclavské soše stojící na jednom ze sloupů pivovarské brány.²⁹² Pivovar pražských sládků se tak stal pokračovatelem dávné tradice vaření piva v Praze nejen svým jménem a vlastnickou strukturou, ale i v rovině symbolické. Užívání znaku sice muselo posvětit Společenstvo pražských sládků, ale vzhledem k jeho úzkému personálnímu propojení s novým závodem se jednalo pouze o formalitu. Ani majitelé pivovarů, kteří na branickém projektu osobně neparticipovali, zřejmě neprotestovali. Podle dobového tisku pražští sládci dokonce zvažovali, že nový závod po svém patronovi také pojmenují. Myšlenka na „zasvěcení“ pivovaru svatému Václavovi, z níž nakonec sešlo, se údajně zrodila už v roce 1897 v souvislosti s objevem zapomenutého svatováclavského obrazu Škrétova žáka Jana Jiřího Heintsche. Rozměrné plátno nalezené v prachu zádušní komory novoměstského chrámu svatého Štěpána, jež sloužila jako odkladiště přebytečných uměleckých předmětů svezných sem z různých pražských kostelů, bylo odborně ošetřeno a za velkého zájmu Pražanů zavěšeno u svatého Ignáce na Karlově náměstí. Sládci, kteří se tou dobou scházeli nad branickým projektem, využili i tohoto aktuálního příběhu takřka zázračných parametrů k reklamním účelům. Musí

²⁹² Společenský pivovar pražských sládků v Braníku. *Kvas*. 1900, s. 278.

to být šťastné znamení, když se tak cenný obraz našeho patrona objeví právě v době, kdy zakládáme nový pivovar, vzkazovali pražští sládci veřejnosti.²⁹³

Obr. č.10: Alšův a Heintschův svatý Václav.

Pramen: Archiv autora.

V této souvislosti je až s podivem, že si naopak žádný z českých pivovarů před první světovou válkou pro svůj výrobek netroufl uzurpovat jméno dalšího patrona pivovarníků krále Gambrina. Jeho obraz používali čeští pivovarníci, stejně tak jako ti němečtí nebo američtí, zcela běžně na nejrůznějších propagačních předmětech či dekoracích. Se sedící postavou krále Gambrina se setkáme mimo jiné i na starých etiketách plzeňského Kaiserquellu, ochrannou známku Gambrinus si plzeňský akciový pivovar nechal zapsat až roku 1919. Jediným nápojem jménem Gambrinus, který se v Čechách vyráběl v dobách monarchie, tak bylo zázvorové pivo z vinohradské továrny na cukrovinky Františka Maršnera.²⁹⁴

Oblíbené byly i církevní motivy. Tuto cestu si vybral i plzeňský společenský pivovar, novým symbolem závodu se stal usměvavý mnich tulící se k obří sklenici černého piva Prior. Proč právě mnich? Třetí plzeňský pivovar dokázal chytře spojit oba významy latinského slova „prior“: „dřívější“ a „převor“, tedy představený kláštera. To vedení budějovického akciového pivovaru se naopak rozhodlo pro

²⁹³ Společenský pivovar pražských sládků v Bráníku. Pivovarské listy. 1899, s.195

²⁹⁴ Inzerce. *Národní listy*. 1903, 84, s. 8.

symboliku výrazně světštější, své výrobky začalo propagovat prostřednictvím vyobrazení dívky v blatském kroji roznášející napěněné sklenice světlého piva a tmavého granátu. Ochranná známka se sličnou sklepníci byla zapsána až v roce 1911, na propagačních předmětech se ale tento motiv prokazatelně objevoval už koncem 19. století. U jihočeských pivařů byla hned od počátku patrná silná identifikace s novou značkou, o čemž svědčí například vzpomínky českobudějovického advokáta Františka Bělohlávka. „*Pan dr. Zátka jako všestranný patriot pátravým okem se díval: Kde Mařenka nám kyne – totiž ta Mařenka ze známých plechových plakátů českého akciového pivovaru,*“²⁹⁵ zmínil na přednášce v roce 1935 Bělohlávek zajímavý detail provázející společné výlety s Augustem Zátkou.

V případě Českého akciového pivovaru hrály důležitou roli rovněž barvy propagačních předmětů. Závod, který se od samého počátku profiloval jako česká odpověď na rozpínavost německých právovárečníků v pivovaru měšťanském, mohl své symboly těžko zahalit do jiných barev, než do červené a bílé. Budějovičtí Češi, minimálně tedy alespoň žurnalisté finančně podporovaní Českým akciovým pivovarem, neviděli rádi, když si zemské nebo slovanské barvy vypůjčil starý „německý“ pivovar, aby s jejich pomocí oslovoval zákazníky na slovanských trzích. Jeden příklad za všechny, na počátku roku 1896 uveřejňují *Jihočeské listy* „skandální“ popis etikety exportního kozla z měšťanského pivovaru: „...*vigneta ta jest v barvách slovanských, a sice modrá půda, na ní kozel a červené stuhy, v nichž bílým písmem stojí ‚Budějovický kozel‘ (...) jak se páni – když jim teče do bot, dovedou snížit k češtině.*“²⁹⁶ Měšťanský pivovar zemské barvy skutečně používal jen výjimečně a to i přesto, že červená a bílá dominovaly rovněž znaku městskému a i nejstarší ochranné známky pro lahvé etikety byly vytvořeny v tomto barevném provedení.

Uvedené příklady dokazují, že obrazovou symboliku využívaly jako nástroj konkurenčního boje mnohem aktivněji nové závody založené v 90. letech 19. století. „Podlehli“ ale i starší výrobci. Kupříkladu smíchovský akcionářský závod,

²⁹⁵ ANM, fond Zátkovi, inv. č. 2297, k. 17. Přednáška vrch. ředitele Fr. Bělohlávka v ženském odboru čsl. Národní demokracie, 1935.

²⁹⁶ Když teče voda do bot. *Jihočeské listy*. 1896, 20, s. 3–4.

který se na základě zkušeností, „jichž během řady let správní rada nabyla“²⁹⁷, rozhodl svůj výrobek označovat ochrannou známkou s dominantním písmenem „S“ ověněným ječnými klasy a snítkou chmele. Ochranná známka byla zapsána na počátku roku 1891 a nové plechové tabulky se rychle začaly objevovat i na hostincích, kde se smíchovské čepovalo. Téměř identické logo používá pivovar i po více než 120 letech, změnily se ale barvy. Původní červenomodrobílé provedení mělo demonstrovat slovanský ráz podniku, dnes dominují zelená a zlatá.

Obr. č. 11: Ochranná známka smíchovského pivovaru koncem 19. století a dnes

Pramen: SOA Praha a staropramen.cz.

V plzeňském měšťanském pivovaru zas ještě před první světovou válkou přišli s dalším motivem, který se používá dodnes, s rudou pečetí kvality. Její tvar se nijak výrazně nezměnil narozdíl od vnitřní výplně. V současné době je na pečeti vyražená Jubilejní brána z roku 1892, tedy nejznámější symbol pivovarského areálu. Jubilejní brána (v jiné podobě a nezávisle na pečeti) se na etiketách Prazdroje začala objevovat po první světové válce, už dříve ji ale měšťanský pivovar používal jako motivu na reklamních předmětech, kupříkladu na dopisnici z roku 1900.

²⁹⁷ SOA Praha, fond APS, k. 1, inv. č. 53, valná hromada 1891.

Obr. č.12: Původního flekovského pštrosa vystřídal medvěd brtník

Pramen: Archiv autora.

Pivovarníci vnitřní Prahy byli i v tomto ohledu značně konzervativní. Zůstávali věrni starým názvům domů a domovním znamením, které mnohdy suplovaly funkci ochranných známek. Nezdá se však, že by s historickými symboly domů aktivně pracovali při označování svých výrobků nebo reklamních předmětů. Za částečnou výjimku lze označit novoměstský pivovaru U Fleků, který několikrát měnil alespoň vývěsní štít. Dnes jsou symbolem pivovaru ozdobné hodiny na fasádě směřující do Křemencovy ulice korunované zlatou soškou medvěda brtníka. Ten je mluvícím znamením rodiny Brtníků, kteří pivovar koupili nedlouho po vzniku samostatného Československa. Zlatému medvědovi musel ustoupit další relativně mladý symbol pivovaru, zlatý pštros upomínající na rodinu Pštrossů, jimž závod patřil po celé 19. století až do zmiňovaného prodeje. Plastika pštrosa však ani za Brtníků zcela nezmizela, jen se přesunula na své současné místo, na štít historické sladovny.

Obecně lze říci, že staropražské pivovary se zvířecím domovním znamením²⁹⁸ měly oproti svým konkurentům jistou výhodu. Příklady reklamního využití zvířecích symbolů však známe až z pozdější doby. Kupříkladu k návštěvě „zábavního podniku I. třídy“ v bývalém pivovaru U Bílé Labutě lákala v roce 1910

²⁹⁸ Tato znamení zdobí i budovy novostaveb, které vyrostly na místě dřívějších pivovarů. V Praze stále narazíme na bílou labuť, zlatou a modrou štikou nebo zlatého lva, symbol Černého pivovaru na Karlově náměstí.

z plakátů koketní kouzelnice na osedlané labuti s korunkou, za první republiky zas jedno slavné pivovarské domovní znamení „rozpohyboval“ malíř Josef Lada. Konkrétně se jednalo o zlatého lva, který byl (a stále je) neodmyslitelně spojen s Černým pivovarem i pozdější stejnojmennou plzeňskou restaurací ve funkcionalistické novostavbě na Karlově náměstí. Lada pro podnik namaloval sérii reklamních pohledů, jejichž jednotícím prvkem je právě rozverný lvíček. V reklamě si „zahráli“ i medvědi z průčelí domu U Medvídků. Z doby, kdy v bývalém pivovaru fungovala už jen restaurace holešovického pivovaru, se zachovala reklama s ústředním motivem dvou medvědů čepujících si pivo ze sudu.²⁹⁹

5.5. Známkoprávní spory

Přímo úměrný zvyšujícímu se významu ochranných známek byl nárůst počtu známkoprávních sporů, které doma i za hranicemi vedly české pivovary. V závěru kapitoly se proto dotknu i této problematiky, které je však natolik široká, že se jí v předkládané práci nelze věnovat komplexně. Z desítek, snad i stovek, sporů jsem zvolil ty, které se týkají vzájemných sporů jednotlivých zkoumaných pivovarů. Zcela tedy vynechám nekonečné diskuze o tom, zda slovo Pilsner označuje typ, nebo původ výrobku, i stále aktuální problém českého a amerického piva Budweiser. Naopak se s pomocí jednotlivých příkladů pokusím ukázat, jak nečitelná byla ještě na sklonku monarchie pro tehdejší zákazníky hranice mezi jednotlivými značkami a jak nedisciplinovaně se mnohdy chovali prodejci piva, tedy obchodníci s lahvovým i hostinští.

Nejvíce musel za právní služby spojené s ochranou jména svého výrobku a za kampaně v tisku utrácet plzeňský měšťanský pivovar. Poprvé se tak stalo už v roce 1853, kdy si musel zaplatit v Pražských novinách inzerát varující před falešným plzeňským.³⁰⁰ Vzhledem k tomu, že si konkurence adjektivum Pilsner vykládala jako volně použitelné pojmenování, příliš neřešila ani první ochranná známka Pilsner Bier z roku 1859. Později většinou při sporech proti zneužívání jména svého města spolupracovaly všechny plzeňské závody, nejednalo se přitom

²⁹⁹ MUSIL, Stanislav. *Sláva a zánik starých pražských pivovarů*, 1. díl – Staré Město. Praha, Plot 2012. s. (308).

³⁰⁰ SUCHÝ, Václav. *Měšťanský pivovar*. s. 135–136.

pouze o spory s německými výrobci, ale i s pivovarníky domácími. Kupříkladu v roce 1908 se ve velice nepřátelském duchu nesla korespondence mezi třemi plzeňskými pivovary a knížetem Adolfem Josefem Schwarzenbergem. Plzeňským se nelíbilo označení Fürstlich-Pilsner, tedy knížecí plzeňské, pod kterým prodával v Německu pivo berlínský zástupce pivovaru. Jedná se o samostatnou právnickou osobu, která je na pivovaru zcela nezávislou, a navíc piva s označením plzeňské v Německu prodávají například také pivovary z Chebu nebo Velkého Března, argumentoval Schwarzenberg. Soud, který se konal v následujícím roce, dal berlínské firmě zastupující Schwarzenberské pivovary částečně zapravdu, musela ale pozměnit všechny reklamní předměty tak, aby sporné slovní spojení knížecí plzeňské nikde nestálo samostatně, ale vždy pohromadě se jménem protivínského pivovaru vyvedeným větším písmem.³⁰¹

Problém zneužívání dobrého jména měšťanského pivovaru mělo vyřešit zavedení ochranných známek Pilsner Urquell a Plzeňský prazdroj. Jak ale padla zmínka výše, začaly zbýlé plzeňské pivovary velice nápaditě novou značku parafrázovat, a opět tak ztížily orientaci odběratelů na vzdálenějších trzích. A nečinila se pouze konkurence plzeňská, soudní cestou se museli plzeňští právovárečníci bránit mimo jiné i proti ústeckému pivovaru a jeho záluďnému tahu se značkou Burgquell.³⁰² Tento spor skončil pro měšťanský pivovar úspěšně narozdíl od jiné pře z roku 1914, při níž stál na druhé straně soudní síně právní zástupce společenského pivovaru z Plzně. O co šlo? Pro třetí plzeňský pivovar se staly mimořádně cennými ochranné známky obsahující latinské slovo „prior“ – Pilsner Prior, Pilsner Priorquell a Plzeňský prior. Prior znamená totéž jako Urquell a že máte na plakátech mnicha? To je jen zástěrka, Plzni navíc ani není žádný klášter, tedy ani žádný jeho prior (převor), argumentovali plzeňští právovárečníci a požadovali výmaz dvojsmyslných známek. „...ani mnoho katolíků, nehledě k protestantům, neví, co to prior je,“ dodával právní zástupce měšťanského

³⁰¹ SMOLKOVÁ, Anna a ŠEDA, Oldřich. *Protivínský pivovar v proměnách času: (k tradovanému 400. výročí založení pivovaru)*. Rudolfov, Jelmo 1998.

³⁰² Urquell a Burgquell. *Plzeňské listy*. 1909, 204, s. 4.

pivovaru, ale vídeňský správní soud nepřesvědčil. Společenský pivovar známky uhájil a měšťanský pivovar musel zaplatit soudní výlohy.³⁰³

Výrazně úspěšnější byl měšťanský pivovar při hájení svých fantazijních značek Urquell a Prazdroj. Po zákroku plzeňského pivovaru museli například budějovičtí právovárečníci přestat používat značku Budweiser Urquell. Argument, že mají ochranné známky sloužit pouze jako ochrana proti mladší lokální konkurenci, neprošel. Paralelou budějovickým případem byl pak výše zmiňovaný spor se smíchovským pivovarem o značky Smíchovský prazdroj, Smíchovský prapramen, Smíchovský pravar. Smíchovský pivovar se nejprve snažil nepříjemnou situaci řešit kompromisem – tři sporné známky zůstanou zapsány jako preventivní ochrana před ambiciózním Stejskalovým projektem, ale akcionářský pivovar je nikdy nevyužije k označování svých výrobků. Plzeňský pivovar byl ale nekompromisní. „*Ponecháme-li zanešené Vaše známky, způsobíme si prejudic pro event. spor o analogické známky, jež by – možná dokonce Vaším příkladem povzbuzen – dal si zanést jiný pivovar,*“³⁰⁴ stálo mimo jiné v káravém dopise z Plzně z 9. února 1912. Spor skončil u soudu, který dal zapravdu plzeňským právovárečnickům, v březnu 1913 nařídilo c. k. ministerstvo veřejných prací výmaz všech tří smíchovských známek s předponou „pra“.³⁰⁵

Na proslulosti značky Urquell se snažili vydělat i zástupci konkurenčních piv. Kupříkladu v roce 1908 musel soud řešit případ Alfreda Freunda, pražského zástupce plzeňského společenského pivovaru, který si „pohráł“ s grafickou úpravou etiket tak důmyslně, že lahve vypadaly jako ty z měšťanského pivovaru. Ve spojení Pilsner Originalquell vynechal slůvko „orginal“ a zdařilá napodobenina Urquellu

³⁰³ Spor plzeňských pivovarů. *Český denník*. 1914, 55, s. 5.

³⁰⁴ SOA Praha, fond APS, k. 6, inv. č. 122, dopis 1912.

³⁰⁵ Smíchovský pivovar přišel již dříve také o ochrannou známku Smíchovský původní zdroj. V tomto případě nic nenamítal žádný z konkurenčních podniků, ale přímo ministerstvo veřejných prací. Velice zajímavá byla argumentace ministerských úředníků. Slovo „zdroj“, stejně tak jako německé „Quell“, je už tak hojně používaným výrazem, že ho lze považovat za obecné označení pro pivo. A obecná označení typu a vlastností výrobku nemohou být podle nového zákona z roku 1895 součástí ochranné známky. Právní zástupce pivovaru sice s tímto výkladem zákona nesouhlasil, ale úředníci si prosadili svou. Na Smíchově měli přesto důvod k radosti, ministerstvo totiž původně chtělo pivovaru pro podobná formální pochybení vyškrtnout ještě dalších osm ochranných známek nepostradatelných v konkurenčním boji s novým Občanským akciovým pivovarem.

byla na světě.³⁰⁶ Ve Freundově případě se jednalo o úmyslný podvod, je ale otázkou, jak vnímat například inzeráty zvoucí v letech 1904 až 1906 k návštěvě restauračního pavilonu budějovického akciového pivovaru na pražském výstavišti. Hostinský Josef Ečer hosty láká na Budějovický prazdroj³⁰⁷ a nezdá se, že by se obával nepřátelské reakce plzeňského měšťanského nebo staršího z budějovických pivovarů. Tento příklad podle mého názoru jasně dokazuje, jak málo byli tehdejší konzumenti i prodejci schopni či vůbec ochotni rozlišovat jednotlivé mladé značky. Slova „pramen“ nebo „zdroj“ vybavená předponami „staro“ a „pra“ nebo adjektivy „pravý“ či „původní“ zřejmě považovali téměř za synonyma. Jak jinak si vysvětlit, že se ještě v roce 1926 objevují inzeráty označující smíchovské pivo jako Smíchovský prazdroj.³⁰⁸

6. Pivovary ve slavnostním hávu

6.1. Typy pivovarských festivit

Na počátku září 1874 poutala pozornost Pražanů velká slavobrána, která vyrůstala ve Ferdinandově třídě na náklady Společenstva pražských sládků. 7. září se tu zastavil sám císař František Josef během své cesty na Pražský hrad, ochutnal pivo a se sládky krátce pohovořil. Půl roku předtím se přitom pražské pivovary klaněly úplně jinému králi, na konci masopustu se v nich pochovával Bakus, opilý král masopustu. Kulisou této tradičně divoké slavnosti byly pivovarské průjezdy, v hlavní roli řádl některý ze zaměstnanců.

Výše uvedené příklady ukazují, jak rozličné formy mohly mít festivity oživující každodenní rutinu zaměstnanců i majitelů českých pivovarů. V pivovarech, či v ulicích města, se pod taktovkou pivovarníků odehrávaly, jak vznešené slavnosti, tak lidové veselice, jejichž účastníci mnohdy následující den strávili za zamřížovanými okny. Stejně tak jako jiné festivity, lze i ty pivovarské dělit podle mnoha různých kritérií. My stejně tak jako autoři knihy *Z dějin české každodennosti* položím základní dělicí čáru mezi slavnosti veřejné a soukromé, přesněji řečeno přístupné pouze úzké skupině pozvaných hostů nebo personálu

³⁰⁶ Ze soudní síně. *Plzeňské listy*. 1908, 22, s. 6.

³⁰⁷ Inzerce. *Národní listy*. 1906, 137, s. 6.

³⁰⁸ Inzerce. *Národní politika*. 1926. 292, s. 16.

jednotlivých závodů. Do první skupiny patří klasické lidové pivovarské slavnosti, alegorické průvody a konkrétně v případě hlavního města také velkolepá slavnost svěcení praporu Společenstva pražských sládků z roku 1883. Do druhé pak pokládání základních kamenů, otevírání závodů i jejich vysvěcení, oslavy první či jubilejní várky, večírky představující nový druh piva nebo exkurze pořádané pro panovníka, arcivévody a další vzácné návštěvy. Hranice mezi oběma typy festivit však není zcela neprostupná, mnohé měly na programu vedle bodů veřejných i čistě soukromé. Za příklad těchto hraničních festivit mohou sloužit oslavy výročí fungování pivovarů.³⁰⁹

Ve zkoumaném období se veřejné festivity často stávaly politickou demonstrací nejen jejich pořadatelů a účastníků, ale i těch, kteří je ostentativně ignorovali. To samé platí i o slavnostech pivovarských. Narozdíl od církevních svátků, zemědělských slavností nebo táborů lidu měly ale námi sledované festivity i další, komerční rovinu. Majitelé pivovarů nepořádali slavnosti primárně kvůli slavnostem samotným, ale mysleli i na případný zisk, ať již okamžitý, nebo budoucí. Slavnost pořádaná v pivovaru mohla výrazně zvýšit odbyt piva, zmínka o pochvale výrobku během návštěvy panovníka se zas na dlouhá léta stala silným reklamním motivem. I z tohoto důvodu se v předkládané kapitole zcela vyhýbám festivitám privátním v pravém slova smyslu, tedy slavnostem zaměstnanců či majitelů pivovarů, jež byly osobního rázu a na odbyt koncového výrobku měly vliv zcela marginální.

6.2. Doušek piva pro císaře

Slavnostní uvítání, exkurze v provozu, zápis do pamětní knihy, přípitek a samozřejmě očekávaná pochvala výrobku. Návštěvy ministrů, místodržitele, habsburských arcivévodů a dalších význačných osobností dokázaly pivovar vytrhnout z každodenní rutiny a pro vyvolené závody se zmínka o slavnostních okamžicích na dlouho stala hojně využívaným nástrojem konkurenčního boje. Dvojnásob to pak platilo o pivovarech, kterým se podařilo „ulovit“ samotného císaře a jeho oblíbenou formální poklonu „*Ihr Bier ist wirklich sehr gut!*“ nebo

³⁰⁹ LENDEROVÁ, Milena, JIRÁNEK, Tomáš a MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha, Karolinum 2009.

v případě českých závodů „*Výborné pivo, vsutku výborné!*“. Pivovarů, jejichž vedení se podařilo „*vyprositi sobě příslušnou cestou vznešenou návštěvu*“³¹⁰, nebylo mnoho, a tak měl císařský motiv až do roku 1918 v reklamě silnou váhu.

V popularizačních textech o plzeňském měšťanském pivovaru se často objevuje informace, že František Josef navštívil pivovar dvakrát – v letech 1874 a 1885. Ke druhé návštěvě skutečně došlo, v prvním případě se však jednalo pouze o krátkou zastávku na plzeňském nádraží, při které panovník plzeňské ochutnal a jak se traduje, také pochválil. Císařský vlak dorazil do Plzně krátce před polednem 7. září 1874. Všechny oficiality se odehrály na nádraží, stejně tak jako před pár hodinami v Budějovicích, na které si ale panovník vyhradil méně času než na průmyslovou metropoli západních Čech. Vzhledem k pokročilé hodině byla zastávka v Plzni ideálním místem pro občerstvení a nepřekvapí, že se pečené koroptve s bramborovým pyrém zapíjely hlavně plzeňským pivem. Nejen měšťanským, ale i akciovým.³¹¹ „*Jak Jeho Veličenstvo, tak i celá družina pila při tabuli výhradně plzeňské pivo, nechavši předložené víno netknuté,*“ konstatoval po letech hrdě účetní měšťanského pivovaru Václav Suchý. Lépe dokázali císařovy přítomnosti využít právě zástupci staršího z obou pivovarů, panovníkovi nabídli občerstvující doušek z nádherného broušeného poháru vyrobeného speciálně pro tuto příležitost. „*Jest skutečně zvláštní, že se dosud žádnému pivovaru nepodařilo rázovitou a lahodnou chuť plzeňského piva napodobiti,*“³¹² zalichotil prý František Josef právníkům.

Císařské návštěvy nepředstavovaly jen velkolepou společenskou událost, v národnostně smíšených oblastech Čech byly i momentem zvýšené soutěživosti mezi českým a německým táborem. „Bojovalo“ se o výzdobu každé budovy, o pořadí, v němž budou císaři představeni zástupci spolků, o to, kterým ze dvou zemských jazyků Františka Josefa uvítají zástupci obce, nebo které z vybraných děvčátek, české, či německé, předá jako první panovníkovi květinu. A Plzeň nemohla být výjimkou. Už při císařské návštěvě v roce 1874 zřejmě došlo mezi právníky ke konfliktu v otázce, jak společný závod prezentovat. Podle

³¹⁰ SOA Praha fond APS karta č. 1 i.č. 43. valná hromada

³¹¹ Zavítání J M krále a císaře do Čech. *Plzeňské noviny*. 1874, 73, s. (1–2).

³¹² SUCHÝ, Václav. *Měšťanský pivovar*. s. 269.

Plzeňských novin prý německý právník Ignaz Fomann dokonce z vědra, z něhož bylo panovníkovi „*natáčeno*“ pivo, operativně strhl plechovou tabulku s českým nápisem, ohnul ji a „*za květiny strčil*“.³¹³

Císařský vlak 7. září 1874 pokračoval v cestě z Plzně do Prahy. Ze salónního vozu mohl František Josef spatřit nazdobené budovy obou plzeňských pivovarů i hold pivovarského personálu. Jednou ze zastávek byl i Smíchov, cíl měl vlak na hlavním nádraží, které tehdy neslo panovníkovo jméno. Cestou na Hrad čekala Františka Josefa ještě jedna pivní ochutnávka, tentokrát Wankova ležáku od Primasů vybraného za reprezentativní vzorek pražských piv. Ulice města byly vyzdobeny slavobránami a jednu z nich, tu na počátku Ferdinandovy třídy, nechali vystavět i pražští sládci.³¹⁴ Deputace sládků v černých „*salonních oblecích*“ vyčkávala, až se objeví kočár s panovníkem, vedle brány se v malé „*vozikové lednici*“ chladilo primasovské, v pohotovosti byl i honosný stříbrný pohár. „*Nejmilostivější císaři a králi, i my v nejhlubší oddanosti osmělujem se podle staroslavného zvyku našeho pozdraviti Vaše Veličenstvo pohárem našeho nápoje, prosíme byste nás přípitkem nejmilostivěji poctíti ráčil. Přejeme Vašemu Veličenstvu: Dej Bůh štěstí!*“,“³¹⁵ zazněla připravená řeč. Císař se napil, pochválil pivo a pokračoval v cestě.

Ve zmiňovaném roce 1874 musel císař zahlédnout i komíny mladého smíchovského pivovaru, když si průmyslovou čtvrť prohlížel z vlaku stojícího na železničním mostě. O šest let později, 5. června 1880, už rychle se rozvíjející závod poctil osobní návštěvou. Oficiální Smíchovská delegace vítala panovníka u slavobrány postavené na hranici s Malou Stranou. Kromě Ringhofferovy továrny se pak František Josef podíval i do pivovaru, ani prudký odpolední liják nemohl pokazit slavnostní náladu, kterou pražské předměstí zažívalo. Stejně tak jako

³¹³ Germánská zuřivost. *Plzeňské noviny*. 1874, 76, s. (2).

³¹⁴ Pražští pivovarníci o sobě dávali hlasitě vědět i při jiných panovníkových návštěvách města. V roce 1854 nechala na své náklady postavit slavobránu sladovnického cechu Anna Fingerhutová. Matka Vojty Náprstka si chtěla naklonit úřady, a usnadnit tím návrat svého mladšího syna z amerického exilu. Slavobrána podle návrhu malíře Josefa Mánesa představovala „*lehké ležení mezi obelisky ze sudů sestavenými, na jehož vrcholu seděl Gambrinus s panoši s chasou sladovnickou mezi chvojím, věnci, prapory a nářadím.*“ In: ŠTĚPÁNOVÁ, Irena, SOCHOROVÁ, Ludmila a SECKÁ, Milena. *Ženy rodiny Náprstkovy*. Praha, Argo 2001.

³¹⁵ Vjezd do Prahy. *Národní listy*. 1874, 246, s. (2).

většina budov byl i pivovar velkolepě nazdoben. Národní listy přinesly den před návštěvou podrobný popis dekorace. Vchod do pivovaru se za pomoci chvojí změnil ve slavobránu, průčelí se ztrácelo pod červenobílými prapory, girlandami a drapérií. Uvnitř dvora nemohly chybět pyramidy ze sudů, květináče s exotickými stromky a také polní stan pokrytý „zelením“, kde na panovníka čekal obvyklý ochutnávkový rituál. František Josef se však podíval také do varny, kde si od Františka Hejtmánka nechal vysvětlit celý proces výroby piva. „*Tázel se na každou maličkost, i zdálo se, že ho pivovarství velmi zajímá,*“³¹⁶ referovaly Národní listy. Pak přišla ochutnávka z křišťálového poháru, obligátní pochvala: „*Výborné pivo, vskutku výborné!*“ a zápis do nově založené pamětní knihy závodu, kam se císař se podepsal českou variantou svého jména.³¹⁷

Obr. č.13: Výzdoba u pivovaru na Smíchově roku 1891, císař pouze projížděl kolem

Pramen: Zlatá Praha, 1891.

Největší český pivovar se císařské návštěvy dočkal až v roce 1885, kdy František Josef v Plzni několik dní pobýval během vojenského cvičení. Do pivovaru se vypravil 30. srpna a program byl téměř identický s tím z pivovaru smíchovského.

³¹⁶ Císař na Smíchově. *Národní listy*. 1880, 136, s. (2).

³¹⁷ HEJTMÁNEK, František. *Akcionářský pivovar*. s. 51–52.

Také tady se ochutnávalo z čerstvě naraženého soudku, císařovi byl předložen stejný pohár jako v roce 1874 a není bez zajímavosti, že kopii poháru dnes pivovar prodává jako luxusní suvenýr. Za zmínku stál žurnalistům i popis slavnostního oblečení části personálu: „*Pět sladovnických a pět bednářů zvlášť bylo kostymováno. Sladovničtí měli hnědé kabátce, široké kalhoty a modré punčochy, na hlavách měli „staroněmecké“ čepice, květem chmelovým ozdobené. Asi podobně byli oděni též bednáři, jen že měli dlouhé kožené zástěry a za kloboukem péro.*“³¹⁸ Stejně jako na Smíchově se i v plzeňském česko-německém závodě císař podepsal českou variantou svého jména, což jízlivě vypíchnul článek v pražských Národních listech: „...*a ta klička na š je zvlášť důkladná.*“³¹⁹ Národnostní řevnivost se projevila i při alegorickém průvodu, který o pár hodin později defiloval pod okny císařových pokojů ve Waldekově hotelu. Oba plzeňské pivovary do průvodu vyslaly po dvou vozech, jimž dominovala postava krále Gambrina. Německé označení vozů mladšího závodu příliš nepřekvapovalo, plzeňští Češi ale nechápali, proč němčinu upřednostnil i pivovar měšťanský. Malé jméno pivovaru v češtině stálo pouze na zadní straně jednoho z vozů, a to stále sebevědomější české strana brala jako urážku.³²⁰

V publikaci vydané na sklonku 20. století u příležitosti stého výročí branického pivovaru najdeme hrdou zmínku o tom, že císař František Josef navštívil i tento závod.³²¹ Panovník se v roce 1907 sice se správní radou pivovaru skutečně setkal, ale ne v Braníku, nýbrž pod Vyšehradskou skálou. František Josef se sem vypravil během své návštěvy Prahy 26. dubna, hlavním bodem programu byla prohlídka před necelými třemi lety otevřeného Vyšehradského tunelu, ale pozornost na sebe strhl právě alegorický vůz branického pivovaru, který císaři přehradil cestu na podolském nábřeží. Výjev nazvaný „Hold českého sladovnictví králi“ poskládaný z postav v historizujících kostýmech panovníka evidentně zaujal, dal si představit členy správní rady a s jejím předsedou Eugenem Ledererem se pustil do

³¹⁸ Slavnostní den v Plzni. *Národní listy*. 1885, 239, s. (1).

³¹⁹ Tamtéž.

³²⁰ Nešetrnost k národnosti naší. *Plzeňské listy*. 1885, 106, s. (3).

³²¹ JÁKL, Pavel. *Společenský pivovar pražských sládků v Braníku*. Praha, Pražské pivovary 1999.

krátkého rozhovoru, při kterém pochválil branické pivo, které bylo během panovníkových návštěv v letech 1901 i té současné podáváno na císařské tabuli.³²²

6.3. Průvody a alegorické vozy

Kompozici, s níž Braničtí předstoupili v roce 1907 před císaře, měl „na svědomí“ malíř K. V. Muttich, pro kterého to, jak víme, nebyla první spolupráce se závodem pražských sládků. Muttich namaloval i populární plakát s Dačickým a v roce 1906 navrhl alegorické vozy branického pivovaru i novoměstské branické restaurace U Labutě. Přestože živé obrazy jako takové ztrácely ve 20. století na popularitě, ve formě alegorických vozů diváky stále oslovovaly. V průvodech se ve stále větší míře objevovaly i reklamní vozy, které pořadatelé začínali spojovat do oddělených čistě komerčních bloků. Neznamená to ale, že by diváci vnímali reklamní vozy jako něco podřadného. Rozhodovalo umělecké provedení a navíc kupříkladu spolkové nebo školní výjevy byly v jistém slova smyslu rovněž nositeli reklamních sdělení. „Mezi parádní způsoby reklamy patří reklama živá. Je-li ve městě nějaká výstava, tu neobejde se bez alegorických průvodů...Den takový utkví každému účastníku v paměti, a po celé týdny ještě popisovány jsou jednotlivé vozy alegorického průvodu,“³²³ radil v roce 1909 čtenářům své knihy Reklama a život český reklamní odborník Vojta Holman.

Pivovarníci i další zástupci potravinářského průmyslu svou účast v průvodech nezřídka spojovali s ochutnávkou svého výrobku, buď zcela bezplatnou, nebo naopak spjatou s určitou charitativní akcí. Série reportážních fotografií *Pražského ilustrovaného kurýru* z roku 1906 například zachycuje výše zmiňovaný Muttichův alegorický vůz restaurace U Labutě obsypaný hordou žíznivých Pražanů vztahujících ruce k půllitřům branického piva rozdávaným posádkou v historizujících kostýmech. Pivo se prodávalo ve prospěch Spolku českých žurnalistů. Také vůz branického pivovaru měl historický námět, celému výjevu dominoval, kdo jiný než „muž z plakátu“, Mikuláš Dačický trůnící na sudu.³²⁴ Vojta Holman, který považoval branický pivovar za jednu z mála českých

³²² U Vyšehradského tunelu. *Národní politika*. 1907, 115. s. 2–3.

³²³ HOLMAN, Vojta. *Reklama a život*. Praha, nákladem Vojty Holmana 1909.

³²⁴ Den reklamy. *Pražský ilustrovaný kurýr*. 1906, 251, s. (2).

společností, které dokáží držet krok s dobou a využívat moderní formy reklamy, chválil ve své „učebnici“ reklamy i Muttichovy pivní alegorické vozy. „*V Praze v oboru tomto jednotlivě vynikl své doby Bránický pivovar, jehož allegorie, rozložená na několika vozech, představovala staročeský život pivovarský,*“³²⁵ napsal Holman. Ne každý měl ale stejný názor. Kupříkladu Jaroslav Hašek považoval alegorické reklamní průvody za krajně nevkusné a v jedné z povídek si vzal na paškál i vůz jiného předměstského pivovaru: „*Pak následuje povoz alegorický vinohradského pivovaru. V krojích středověkých kolem velkého sudu sedí osm mužů, mávajících korbely a křičících: "Okuste vinohradské pivo." Dělají, že jsou opilí, a také jsou. Povoz se náhle zastavuje a toho nejlepšího herce ze skupiny přivazuje kočí k vozu, aby jim nespád. Tento alegorický vůz těší se největší oblibě a také jest nejnadšeněji pozdravován.*“³²⁶

V Praze měly alegorické průvody svůj cíl zpravidla na bubenečském výstavišti a konaly se jako doplněk k akcím tam pořádaných. Nepřekvapí tedy, že byli pivovarníci v ulicích hlavního města vidět také v letech 1891 a 1895. Pražany uchvátil především společný svatováclavský průvod pražských a středočeských pivovarníků na Národopisnou výstavu československou. Sládci i pivovarská chasa se začali na Karlově náměstí shromažďovat 28. září 1895 už od rána a krátce po desáté dopoledne se dal průvod pochodu. Kočáry, sládci na koních, panošové v renesančních kostýmech, postava krále Gambrina, staré cechovní insignie i velký spolkový korbel nesený čtyřmi muži. Takový byl úvod zástupu, za nímž následovali zástupci jednotlivých pivovarů a pak alegorické vozy představující šalandu, hvozd a varnu. Čtvrtému vozu pak dominovala busta sládky Poupěte.³²⁷

Dobrou reklamu si v roce 1895 udělala také britská společnost Bohemian Breweries Limited. Podobně jako při Jubilejní výstavě 1891 uspořádali Britové i při výstavě Národopisné hromadnou návštěvu pro zaměstnance svých závodů v Libni, Práchech a U Štajgrů. Ale zatímco v roce 1891 se jelo nadvakrát, byl tentokrát společný průvod ještě o něco velkolepější, a to i přesto, že se nejednalo o kostýmovaný průvod, a všichni jeho účastníci jeli v civilu. 361 zaměstnanců a jejich

³²⁵ HOLMAN, Vojta. *Reklama a život*. Praha, nakladem Vojty Holmana 1909.

³²⁶ HAŠEK, Jaroslav et al. *Politické a sociální dějiny strany mírného pokroku v mezích zákona*.

³²⁷ Hromadná výprava pražských a okolních sládků na výstavu. *Kvas*. 1895, s. 459–461.

rodinných příslušníků se shromáždilo ve Štěpánské ulici u zadního východu z pivovaru U Štajgrů a začalo se podle místa působnosti rozřazovat k jednotlivým žebříňákům ozdobeným věnci, chvojím, dubovým listím a nezbytnými českými prapory. Kromě dvanácti „*obrovských žebřinových vozů*“ jelo v průvodu, který coby „*elegantně upravená vozová hradba*“ budil v ulicích Prahy velký rozruch, i 6 kočárů vezoucích sládky a úředníky všech tří pivovarů a lihovaru. Zaměstnanci měli hrazený vstup na výstavu a také konzumaci piva z vlastní produkce.³²⁸

6.4. Slavnosti (v) pivovaru

Největšími pivovarskými slavnostmi, či přesněji řečeno slavnostmi konanými v pivovaru, byly od roku 1899 pravidelné budějovické Matiční slavnosti. Naposledy se konaly v roce 1914, kdy je předčasně ukončily zprávy o Sarajevském atentátu. Přestože se celá akce na podporu českého školství teoreticky mohla konat i na jiném místě, byla po celou dobu neodmyslitelně spjata s prostory zahradní restaurace Českého akciového pivovaru. Matiční slavnosti byly pro pivovarskou zahradu velkou zátěžovou zkouškou. Například v roce 1907 vstupné zaplatilo 17 007 osob³²⁹, a tak není divu, že k letní akci neodmyslitelně patřily i stížnosti na dlouhé fronty na pivo nebo na nedostatek stinných koutů v areálu. Přesto si ji nechal ujit jen málokterý Jihočech, do města se ze širokého okolí sjížděli třeba členové zpěváckých spolků, Sokolové nebo hasiči. Právě uniformovaní zástupci dvou „národních armád“ byli nejvíce vidět v průvodu, který se k pivovaru pravidelně vydával od Besedy ležící v centru města. Na Pražském předměstí pak symbolické otěže zábavy přebíraly zpěvácké spolky a vojenské i civilní kapely. Veškeré aktivity směřovaly k získávání peněz pro Ústřední matici školskou, nechyběly charitativní kuželkářské souboje nebo matiční loterie.³³⁰

Velkou atrakcí pak byly jízdy takzvanou matiční elektrickou tramvají, která vozila pasažéry po zhruba 0,5 km dlouhých kolejích, pouštění horkovzdušných papírových balonů nebo střelení z národního děla. „*Byla to dlouhá dřevěná roura*

³²⁸ Výprava českých pivovarů. *Vinohradské listy*. 1895, 30, s. (3).

³²⁹ Vzhledem k tomu, že děti měli vstup zdarma, odhadovali pořadatelé celkový počet návštěvníků areálu na 25 000 osob.

³³⁰ *Pamětní list jubilejní Matiční slavnosti v Českých Budějovicích*. České Budějovice, Nákladem pořadatelstva Matiční slavnosti 1908.

na kolech, silně rezonanční, a když se vzadu do ní vystřelilo pistolí, ozvala se dělová rána,“³³¹ vzpomíná František Rada ve své knize *Když se psalo c.k.* Rada připomíná také existenci speciálních matičních hnědozelených püllitrů s uchem, které se prodávaly u stánků, a lidé si s nimi chodili k zahradním výčepům pro pivo. „Püllitry byly velice křehké, ale v některých domácnostech jich používali po celá léta.“

Pořádat největší demonstraci vyspělosti národa v pivovaru bylo samozřejmě rizikové a budějovičtí Češi si byli dobře vědomi, že druhá strana může jakékoliv alkoholem způsobeného excesu, k nimž zákonitě muselo docházet, využít k zlehčování celé akce. Svědčí o tom mimo jiné i patetická výzva k střidmosti, kterou organizátoři Matičních slavností vydali v roce 1905: „*Úkladný nepřítel číhá s nedočkavým napjetím na všecko, z čeho by mohl ukouti zbraň, již by prorazil pavězu dobrého českého jména. Pamatuj na to každý účastník slavnosti od počátku až do jejího konce! Nenech se unést ani sebevětší radostí, vystupuj, jednej vždy a všude jako celý a dokonalý muž! A bude-li třeba, rád a ochotně podrob se pokynům pořadatelů slavnosti! Pro zachování národní cti, pro zachování národní kázně!*“³³²

V případě bujarých pivovarských slavností, konajících se v Praze každoročně na samém konci masopustu, by podobný apel postrádal smysl. Cílem mnoha jejich účastníků bylo naopak ztratit osobní čest co nejrychleji a co nejdůkladněji. Ústřední postavou těchto alkoholových orgií, které „vtrhly“ do staropražských pivovárků den před Popeleční středou, byl takzvaný Bakus – kříženec římského boha nespoutaného veselí Bakcha a mýtického patrona pivovarníků, krále Gambrina. Masopustní pivovarské slavnosti zanikly koncem 19. století, už fejeton Karla Ladislava Kukly z roku 1895 o nich nostalgicky hovoří v čase minulém, na druhou stranu je na vlastní kůži musela zažít Podskalačka Marie Pružinová, která jako dítě na Bakuse chodila k Virlům na Karlovo náměstí. Pružinová se narodila v roce 1885. Důvod zániku slavností se nabízí, celodenní veselí pobuřovalo ctihodné Pražany, a tak úřady akci zakázaly. V některých českých vesnicích a městech se ale modifikovaná tradice pohřbívání Bakuse dodnes udržuje.

³³¹ RADA, František. *Když se psalo c.k.: Ze života Českých Budějovic na počátku století*. České Budějovice, Krajské nakladatelství 1965. s. 114–115.

³³² 7. Slavnost Matiční. *Budivoj*. 1905, 54, s. (1).

Ve kterých pražských pivovarech se masopustní veselí konalo a jaký byl jeho obvyklý scénář? Kromě Kukly se tímto tématem zabýval i další sběratel staropražských střípků, spisovatel Ignát Herrmann, který za epicentrum nejdivočejších oslav označil pivovar U Šturmů na Uhelném trhu. Uvádí ale i další pivovary v Dlouhé, Na Poříčí nebo na Karlově náměstí.³³³ Kukla pak přidává malostranský pivovar U Hermanů a pivovary U Palmů a U Podušků na Karlově náměstí. „*Jako malý školák sám jsem ještě obětoval jednou dva ‚ušporované‘ krejčárky za entré v průjezdě ‚u Podušků‘, abych se mohl obdivovati Bakusovi,*“³³⁴ vzpomíná Kukla. Bakus mohl mít dvě různé podoby. Buď se jednalo o figurínu sedící na sudu, ale pochopitelně mnohem více veselí se odehrávalo tam, kde byl Bakus „*živej*“.³³⁵ Z pivovarského personálu byl vždy vybrán ten největší piják a nejzdatnější deklamátor, navlečen do kropenatého královského kostýmu a vysazen na velký sud v průjezdu. K jeho ekvipáži pak patřily i jiné postavy – Bakusova manželka, Žid, Smrt a další. Středobodem veselí byl ale sám král masopustu, který musel až do půlnoci popíjet a bavit společnost. Když přišla půlnoc, byl ze sudu sejmut a odnesen na márách na dvůr pivovaru a „pohřben“. Přicházela Popeleční středa, začátek půstu, který potrvá až do Velikonoc.

V průjezdu hrála muzika a maškary mohly hostům upíjet z jejich sklenic. Zhruba do úterní čtvrté hodiny mohly do pivovarských průjezdů i děti. „*...za grejcar jsme se dostali do sálu a voknem nás vihodili,*“³³⁶ vzpomínala Marie Pružinová. Podle Herrmana se ale našli i „*mazanější spratkové*“, kteří dokázali na pořadatele vyvrát a svůj časově omezený pobyt v narvaném průjezdu si co nejvíce prodloužit. Do kapes si vynalézavé děti nabraly sníh a s pomocí prokřehklých prstů se pořadatele snažili přesvědčit, že zvenku přišli teprve před krátkou chvílí. Okolo čtvrté končila „mládeži přístupná“ část programu a začínaly ty pravé pivovarské „bakchanálie“. Program se stával divočejším a divočejším a kontrole se zpravidla vymykal i sám Bakus. „*Na počátku byly jeho proslovy všelijak žertovné, humoristické, ale čím dále povážlivější, zvláště když pokřikoval na dívky služebné a*

³³³ HERRMANN, Ignát. Před padesáti lety. *Národní listy*. 1925, 94, s. (11).

³³⁴ KUKLA, Ladislav. V Praze v masopustní úterý. *Národní politika*. 1895, 57, s. (1–2).

³³⁵ ZIMOVÁ, Božena. *Vorařský slang pražského Podskalí*. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1965. s. 87.

³³⁶ Tamtéž.

na babky, které přicházely přes den s nádobami na pivo. Vždy těžší a těžší, neohebnější byl jeho jazyk, až pak nakonec už jenom na svém sudě chrochtal,“ popisuje Herrmann. Slavnosti mnohdy končily rvačkami a to i v okolních ulicích, kam se veselí přelilo z pivovarského průjezdu. „...mnohý účastník „slavnosti“ vyspával se z úterka na Popelčnický středu na pryčnách za katrem – na policii.“³³⁷

6.5. Svěcení praporu

Pražští pivovarníci se ale před veřejností dokázali prezentovat i o poznání důstojnější formou. Tak jako například v květnu 1883, kdy se uskutečnilo slavnostní svěcení nového praporu Společenstva pražských sládků. „*DEJ BŮH ŠTĚSTÍ 1881*,“ stojí na praporu, který se v současnosti nachází ve sbírkách Muzea hlavního města Prahy. Slavnost se totiž měla původně odehrát už o dva roky dříve, 8. září 1881, ale kvůli srpnovému požáru Národního divadla byla odložena na neurčito. Prapor byl nakonec vysvěcen 20. května 1883 ještě s větší parádou, než se plánovalo o dva roky dříve. Namísto Týnského³³⁸ chrámu byla zvolena Svatováclavská kaple pražské katedrály, a tak obřad proběhl přímo pod dohledem patrona pivovarníků.

Obr. č.14: Obě strany nového praporu s původní datem 1881

Pramen: Muzeum hlavního města Prahy.

³³⁷ HERRMANN, Ignát. Před padesáti lety. *Národní listy*. 1922, 283, s. (11).

³³⁸ Pánům sládkům! *Kvas*. 1881, s. 362.

Scénář slavnosti se držel zavedené struktury, která se ustálila na přelomu 60. a 70. let 19. století u jiných spolků.³³⁹ Program začínal už v předvečer dne D, kdy pivovarníci uspořádali lampiónový průvod a dostaveníčka pod okny matky praporu, vdovy po Janu Michaelu Scharym, dvou kmoter praporu, paní Kličkové od Labutě a paní Fantové od Čechelických, a hlavní družičky, slečny Vendulákové od Medvídků. Prapor během noci putoval od jednoho hudebního vystoupení před pivovarem k druhému.³⁴⁰

Druhý den následoval další obligátní bod programu – slavnostní průvod ulicemi města. Jeho účastníci se ráno začali scházet na slavnostně vyzdobeném Žofínském ostrově, kromě pivovarníků dorazili zástupci více než šesti desítek dalších spolků, část z nich byla „vyzbrojena“ svými prapory. Výjimečné postavení měli v průvodu pražští řezníci, nechyběli v něm ale ani kupříkladu kominíci, barvíři kůží, cukráři nebo malíři pokojů. Průvod ze Žofína směrem k Hradu vyrazil krátce před polednem, a přestože pražská policie z bezpečnostních důvodů zakázala banderii, tedy velkou družinu jezdců na koních, jezdci v průvodu nescházeli – celý průvod zahajovala trojice pivovarníků v sedlech oblečená do černých čamar. Jedním z nich byl i Karel Vendulák mladší od Medvídků, pozdější dlouholetý ředitel měšťanského pivovaru v Holešovicích. Následovali řezníci ve stejnokrojích, zástupci dalších spolků a pak samotné srdce průvodu – osm družiček, které nesly na ramenou nový prapor, jimž dělali čestnou stráž sladovníci se sekyrkami v rukou. Další družičky nesly kytice růží a zlatem a stříbrem vyšívané stuhy, které věnovaly matka a kmotry praporu. Pražané tlačící se na nábřeží, v Mostecké i Ostruhové ulici mohli spatřit i tradiční sladovnické symboly nesené na dlouhých žerdích, transparent s nápisem „Dej Bůh štěstí!“, chvojím a růžemi ozdobený vůz s velkým zeleně natřeným sudem, obří vyřezávaný korbél, věnce z ječmene, chmelové snítky i ukázky nářadí, s nímž přicházela dennodenně do styku pivovarská chasa.³⁴¹

Průvod se na Hrad přesouval celou hodinu. Na třetím nádvoří byli sládci uvítáni starostou Tomášem Černým a jeho náměstkem Ferdinandem Vališem, jinak

³³⁹ Srov. SVOBODOVÁ, Blanka. Svěcení spolkového praporu jako projev národně politické aktivity na přelomu 60. a 70. let 19. století v Praze. In: *Documenta Pragensia*. Praha, Scriptorium 1995. s. 203–214.

³⁴⁰ Slavnost svěcení praporu společenstva pražských sládků. *Národní listy*. 1883, 120. s. (2–3).

³⁴¹ Slavnost svěcení praporu. *Pivovarské listy*. 1883, s. 133–134.

těž sládkem od Bachorů ze Štěpánské. Následovala církevní část programu odehrávající se ve Svatováclavské kapli. Tady světící biskup Karel František Průcha prapor posvětil a zatloukl první hřeb do žerdi. Rituální zatloukání hřebů pak pokračovalo před katedrálou, svůj hřeb přidali pražský starosta i jeho náměstek, sládci, paní Scharyová, kmotry, družičky i zástupci jednotlivých spolků. Pak byl prapor opentlen vyšívanými stuhami s vlasteneckými hesly. „*Pro vlast, čest a krále,*“ stálo na stuze věnované matkou praporu, „*Stůj v národních barvách,*“ zněla část přípisu na stuze od pražských řezníků. Pozornost diváků se pak přesunula k tribuně ozdobené červenobílou drapérií, na které se vystřídalo několik řečníků, kteří se o pár hodin později opět setkali na Žofinském ostrově při zahradní slavnosti. Ta již ale byla pouze pro zvané, veřejná část programu skončila s rozpuštěním průvodu pod Hradem.³⁴²

6.6. Sto let pivovaru

Kulaté jubileum firmy mohli její majitelé jen těžko přejít bez povšimnutí. V této kapitole zmíním i oslavu stého výročí založení pražského pivovaru U Primasů, mnohem komplexnější festivity se ale odehrávaly tehdy, když se jubilea týkala pivovarů právovárečných měšťanstev. V takových případech slavnost zasáhla celé město. Platilo to pro Plzeň při padesátém výročí založení měšťanského pivovaru v roce 1892 a rovněž pro Budějovice, kde o tři roky později právovárečníci slavili výročí sté.

V případě jihočeské metropole je však stejně tak jako v jiných případech nepřesné hovořit o celoměstské akci. Dobře to dokládá pohled do českých a německých novin a srovnání prostoru, který jednotlivé tituly oslavám věnovaly. Zatímco *Budweiser Kreissblatt* a *Budweiser Zeitung* chrlily na počátku léta 1895 jednu ódu na stoletý měšťanský pivovar za druhou, české listy velkou slavnost budějovického pivovarnictví téměř ignorovaly. Výpravná publikace od budějovického historika Reinholda Huyera vyšla pouze v německém jazyce, i pohled na složení slavnostního výboru poskládaného vesměs z „největších“ budějovických Němců. „...*počínají si páni ne jako v Českých Budějovicích, nýbrž*

³⁴² Tamtéž.

jako v rajchu,³⁴³ glosovaly přípravy slavnosti *Jihočeské listy*. Oleje do ohně ještě přilévaly články v německých novinách, například článek *Festliche Tage* uveřejněný v *Budweiser Kreissblattu*. Autor doufá, že si cizí, rozuměj Němci, hosté, kteří navštíví oslavy pivovaru, domů odnesou příznivý obraz města, které za „své úctu budící postavení“ vděčí výhradně německému „*Art und Bildung*“.³⁴⁴

Nepřekvapí tedy, že oslavy, které se konaly 1. července 1895, vnímali mnozí budějovičtí Češi spíše jako demonstraci síly budějovického německví. Toto poselství vizualizovaly i fasády některých domů ozdobené černočervenožlutými velkoněmeckými prapory. Právě výzdoba ulic ale ukazuje, že ne všichni čeští právovárečníci se k oslavám obrátili zády. „*Viděli jsme mnoho českých domů ozdobených býti českými prapory,*“ referoval redaktor *Jihočeských listů*. Fakt, že se čeští právovárečníci přihlásili k slavnosti „*charakteru ryze německého*“, považoval za velké selhání.³⁴⁵ I přes bojkot části budějovických Čechů byla jubilejní slavnost velkolepou událostí. Vše začalo dopoledními bohoslužbami v katedrále svatého Mikuláše, odkud se právovárečníci a vyznaní hosté přesunuli do radničních prostor. První muž právovárečného měšťanstva, lékárník Adolf Haas, tu připomněl, že se nejedná o slavnost, která by patřila za zdi pivovaru, ale že důvod k veselí má skutečně celé město. Ve svém projevu nastínil dějiny závodu a oznámil skladbu a výši jubilejních darů. Peníze byly rozděleny mezi zaměstnance pivovaru, budějovické chudé, chrámový fond a jednorázově si přilepšili i samotní právovárečníci. Program byl zakončen slavnostním koncertem v Budějovické pivnici.³⁴⁶

Pro Plzeň byl rokem oslav rok 1892. Lze říci, že plzeňští právovárečníci, věrni své nátuře, pojali slavnosti méně okázale než jejich budějovičtí kolegové a také se vyhnuli jakýmkoliv politickým třenicím uvnitř společenstva. Samotnou připomínku pivovarských „abrahámovin“, která se konala 5. října, tvořily především bohoslužby a rozdělování finančních darů, především k dobročinným účelům. Pivovar byl klasicky nazdoben, nechyběly ani oblíbené pyramidy ze sudů a

³⁴³ Náš měšťanský pivovar a čeština. *Jihočeské listy*. 1895, 33, s. 3–4.

³⁴⁴ *Festliche Tage. Budweiser Kreisblatt*. 1895.

³⁴⁵ Velkoněmecký duch zdejších německých notáblů a naše národní hrdost. *Jihočeské listy*. 1895, 45, s. 4.

³⁴⁶ Die 100jährige Jubelfeier. *Budweiser Kreisblatt*. 1895, 53, s. (1)–2.

socha krále Gambrina. O desáté hodině dopolední se zaměstnanci pivovaru odebrali do centra města, v chrámu svatého Bartoloměje je už čekali i právovárečníci, městská rada a další pozvaní hosté. Za zvuků Händelova *Larga* bylo odhaleno pivovarem věnované votivní okno, následovala mše, jíž celebroval arciděkan František Herold. Po jejím skončení se celé „procesí“ vrátilo na druhý břeh Radbuzy, kde byl položen základní kámen k nové bráně a odhaleny pamětní desky. Následující den byla sloužena zádušní mše ve františkánském klášteře.³⁴⁷

Stejně tak jako o tři roky později v Budějovicích, vyšla i v Plzni kniha mapující dosavadní historii měšťanského pivovaru z pera podnikového účetního Václava Suchého. Do stejné doby pak spadá i práce Františka Hejtmánka vydaná u příležitosti oslav 25. výročí smíchovského akcionářského pivovaru, které měly logicky výrazně skromnější a soukromější charakter, než celoměstské festivity budějovických a plzeňských právovárečníků. K vydání knihy se ale přesto i na Smíchově v roce 1894 našla vůle. Důraz kladený na zachycení slavné historie lze v případě všech tří závodů velice pravděpodobně vysvětlit také strachem z nově se rodící lokální konkurence.

Obyvatelé Prahy a předměstí tedy nezažili velkou lidovou pivovarskou slavnost v roce 25. jubilea smíchovského pivovaru, ale až v roce 1905, kdy uplynulo sto let od založení pivovaru U Primasů Františkem Vavřincem Vaňkou. Největší pivovar vnitřní Prahy i restaurační budovy směřující do Štěpánské ulice dali potomci sládka-zakladatele zahalit do zemských vlajek, nad hlavním vchodem se vyjímal zlatý nápis „1805–1905“. Vrchol oslav přišel v neděli 28. května, kdy se U Primasů konal bezplatný koncert a podle pamětníků se zábava protáhla až „*do ranních hodin pondělních*“. Pilo se nejen v restauračních místnostech, ale i nádvoří pivovaru stejně tak jako při dnešních pivovarských slavnostech. Lákadlem pro hosty nebyl jen bezplatný vstup, ale i možnost ochutnat zcela nové pivo, jehož várka byla připravena speciálně pro tuto příležitost. Tmavohnědá čtrnáctka na bavorský způsob Pražanům zjevně zachutnala, pivovar ji pak pod značkou Jubilejní export nabízel i v následujících letech.³⁴⁸

³⁴⁷ PŘÍKRYL, Karel et al. *Měšťanský pivovar v Plzni: 1892–1942*. s.11–15.

³⁴⁸ Pivovar u Primasů v Praze. *Hostimil*. 1905, s. 234.

6.7. Jubilejní várky

Pivovary si však nepřipomínaly pouze jubilea svého založení, slavnostní průběh mohly mít také „kulaté“ nebo rekordní várky. Kupříkladu zaměstnanci budějovického akciového pivovaru zažili takovou slavnostní směnu 22. září 1904, kdy byl v závodě uvařen stotisící hektolitr příslušného správního roku. V půl sedmé večer se chasa z celého závodu začala scházet před budovou varny vyzdobenou „rozměrným“ obrazem krále Gambrina a „obrovským nápisem ,100.000 Hl.“ Uvnitř už čekal sládek František Felix, který po krátkém projevu vypustil jubilejní várku na chladicí štoky. Slavnostní okamžik podkresloval zpěv písní Kde je sládek a Kde domov můj. Budova varny byla osvětlena bengálským ohněm a pivovarská chasa na nádvoří střílela z hmoždířů.³⁴⁹

Hlasitě o sobě dal závod z Pražského předměstí vědět i v roce 1909. Dopoledne 13. září se z pivovaru ozvalo deset výstřelů vypálených z národního děla, které oznamovaly slavnostní výstav stopadesátitisícího hektolitrů. Neslavily se tedy pouze jubilejní várky, ale rovněž milníky obchodní, které byly atraktivnější pro široké publikum, a mohly tedy sloužit k přímé podpoře prodeje. Deset pivovarských salv bylo znamením především pro štamgasty a hostinského od Zlatého hrozu, kam se stopadesátitisící hektolitr budějovického akciového zavázal. Není pochyb o tom, že se při tak hlasité reklamě jubilejní sud ve sklepích hostince dlouho neohrál.³⁵⁰

6.8. Nové pivo, nový pivovar

Největší koncentraci festivit však zaznamenáváme v prvních letech či měsících fungování nových společností. Tento fenomén má hned několik důvodů. Pivovary samozřejmě především potřebovaly přitáhnout ke svému závodu pozornost co největšího okruhu budoucích konzumentů, množství festivit lze ale přičítat také na vrub pověstné pověřivosti sládků. Pivovary navíc vyrůstaly na zeleném drnu, a tak nemohly chybět stavařské rituály doprovázející dodnes každou správnou stavbu. Sem patřilo slavnostní kladení základních kamenů nebo

³⁴⁹ Slavnostní spuštění stotisícího hektolitrů z varního kotle. *Budivoj*. 1904, 78, s. (2).

³⁵⁰ Český akciový pivovar v Č. Budějovicích. *Budivoj*. 1909, 73, s. (2).

ceremoniál takzvané glajchy, tedy dovedení hrubé stavby do úrovně střechy. Následovaly aktivity představující nový výrobek: ochutnávky prvního piva pro zvané hosty i slavnostní rozvážení výrobků do hostinců. Mimořádné vážnosti se těšil den první várky. Stejně tak jako v případě jiných typů profánních budov se ani otevírání nových pivovarů ve zkoumaném období neobešlo bez zástupců církve. Svěcení pivovarů v mnohém připomínalo obdobný akt, jímž byly ve druhé polovině 19. století s pompou a za všeobecné úcty otevírány například školní a další veřejné budovy.³⁵¹

Nemělo by smysl vyjmenovávat jednotlivé, vzájemně si velice podobné slavnosti, a proto uvádím pouze některé příklady. Na slavnost položení základního kamene se přesuneme do Holešovic. 26. března 1896 se na staveništi na Maninách sešel výkvět hlavního města: radní, kteří za projektem stáli, i náměstek starosty Antonín Srb. Do areálu nazdobeného národními barvami se vcházelo slavobránou ozdobenou sladovnickým heslem. Ceremoniál se odehrával u kamene s vytesaným letopočtem, vzácní hosté se u něj střídali s kladívkem a předháněli se v patetických či humoristických vinších. „*Majitelům k užitku, národu na prospěch,*“ prohlásil radní Nekvasil, „*Svépomocí k blahobytu a samostatnosti národa,*“ kontroval místostarosta Srb. „*Aby bylo lepší než plzenské,*“ popřál další z řečníků. Vinšovalo se pak i v Měšťanské besedě, kam se celá společnost přesunula. Kuřáci si domů odnášeli památeční tobolku s doutníky s nápisem: „*26./III. První pražský měšťanský pivovar. 1896.*“³⁵²

„*Velevýznamný*“ den první várky neopomněl vyzdvihnout František Hejmánek ve svém vypsání dějin smíchovského pivovaru. 1. května 1871, kdy byl poprvé rozžehnut oheň pod pánvemi, se ve varně sešli členové správní rady, revisoři účtů, účetní sládek, stavitelé pivovaru i veškerý dělnický personál. Hlavní úlohu hrál ale smíchovský kaplan Láska, který prošel všechny části závodu a obřadně je

³⁵¹ HLAVÁČKA, Milan. *Zlatý věk české samosprávy: samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální rozvoj Čech 1862–1913*. Praha, Libri 2006.

³⁵² Položení základního kamene k Prvnímu pražskému měšťanskému pivovaru. *Národní listy*. 1896, 86, s. 3.

vysvětil. Poté se pokračovalo do sládkova bytu, kde byla uspořádána slavnostní hostina. Dělníci dostali na přilepšenou po 2 zlatkách.³⁵³

„Neméně důležitý jako den první várky byl den 15. července 1871, kterýžto den započato s prodejem piva,“³⁵⁴ pokračuje bez dalších podrobností Hejtmánek. Lze předpokládat, že pivovary založené v první zakladatelské vlně ještě nedoceňovaly význam reklamy, a tento pro prodej klíčový den byl komornějšího rázu. Pivovary založené na sklonku 19. století už ochutnávkám a distribuci prvního piva dokázaly zjednat patřičnou pozornost. První sudy vinohradského byly například v říjnu 1894 do hostinců zaváženy v ověčených vozech tažených červenobíle opentlenými valachy.³⁵⁵ O něco dříve než řadoví pivaři mohla obvykle nový výrobek ochutnat VIP klientela z řad místních podnikatelů, zástupců obecní a okresní samosprávy, státní správy, armáda i duchovenstva, akcionářů, žurnalistů, vybraných hostinských, pivovarnických odborníků i zástupců konkurenčních závodů. Například do plzeňského společenského pivovaru se na slavnost prvního výstavu sjelo v září 1896 přes tisíc hostů. Zněla tu rakouská hymna i píseň Kde domov můj, řečníci střídali německé a české projevy.³⁵⁶

V demonstrace českého nacionalismu se pak měnily obdobné slavnosti například v budějovickém akciovém pivovaře nebo v pivovaru pražském. Holešovická slavnost z května 1897 se konala v době „velké koalice“ staro- a mladočechů na pražské radnici, a probíhala tak v přátelském, až idylickém, duchu. Karel Vendulák například ve svém projevu připomněl, že projekty, jako je ten holešovický, mohou vznikat jen za spolupráce všech českých politických frakcí. „Bylo by záhodno však (...), aby podobná shoda byla v celých Čechách, abychom všichni spojili se proti společnému nepříteli,“ hřímal Vendulák se sklenicí prvního „pražátka“ v ruce. Idylku připomínaly také vzájemné přípitky konkurenčních pražských pivovarů. Když dostal v Holešovicích slovo zástupce smíchovského

³⁵³ HEJTMÁNEK, František. *Akcionářský pivovar*. s. 26.

³⁵⁴ Tamtéž.

³⁵⁵ Pivo z vinohradského pivovaru. *Národní politika*. 1894, 280, s. (4).

³⁵⁶ Plzeňský společenský pivovar v Plzni. *Pivovarské listy*. 1896, s. (187)–190.

pivovaru, měl oba podniky přirovnat k „matce a dceři“, které se nikdy neopustí a budou se vzájemně podporovat.³⁵⁷

V květnu 1897 se v areálu holešovického pivovaru ochutnávalo pouze výčepní, ležák byl poprvé na čepu až později v pivovarské restauraci vedle Národního divadla. Vylákat pražskou smetánku do pivovaru vzdáleného vzdušnou čarou více než 3 km od středu města, nebylo tak jednoduchým úkolem. Podobný problém řešil i plzeňský společenský pivovar, který pro hosty slavnosti prvního výstavu vypravil speciální vlak z plzeňského nádraží, čtvrtý plzeňský pivovar, který neskrýval expanzivní ambice, se pak dokonce rozhodl nové pivo představit jinde než v Plzni. Světovar mohla veřejnost poprvé ochutnat na „*přátelském večíрку*“³⁵⁸, který se konal 30. dubna 1913 v pražském Obecním domě. Novotou zářící Obecní dům byl výkladní skříní plzeňského měšťanského pivovaru, fakt, že se tu světu představovala jeho budoucí konkurence, svědčí o téměř neomezené moci Živnostenské banky.

Výběr hostů z řad pražské a plzeňské smetánky si vzal osobně na starost vrchní ředitel Živnobanky Jaroslav Preiss, slavnostní přípitek měl mimo jinými i pražský primátor Karel Groš. Časopis Hostimil otiskl i menu pro zhruba tři stovky hostů banketu: gulášová polévka, dušená šunka s bramborovým pyrém, candát, kuře na paprice s noky, sýr.³⁵⁹ Z článku není jasné, jak se redaktorovi Hostimilu menu zamlouvalo, naopak velice konkrétně se vyjádřil vydavatel Sládka, sládek Otakar Zachar. Na banketu neponechal známý gurmán nitku suchou: „*Aragement žádné, menu hrozné, jakoby měli pozvaní na jazyku otrnout a nepoznat, že mají zjistit chuť jemného piva exportního. Jídlo, jak bylo seřaděno, bylo urážkou hostů. Takovéhle aragement patří na výroční valnou hromadu do Ambažury, kuřácko-šňupáckého spolku, v němž si členové ročně platí po pětníku, aby za sebrané peníze koupili „štěně“ a pak je vymázli při vepřové paprice (...) Živnostenská banka jest znamenitý ústav peněžní. Veliké podniky uvádí do života jako hračkou, ale pro živnost hostinskou a pro pořádání „křtin“ talentu nemá ani co se za klobouk vejde.*“³⁶⁰

³⁵⁷ Návštěva Prvního pražského měšť. pivovaru v Praze – VII. Hostimil. 1897, s. 225.

³⁵⁸ Archiv ČNB, fond Pozůstalost dr. Jaroslava Preisse, kart. 67, pozvánka 1913.

³⁵⁹ Český plzeňský pivovar v Plzni. Hostimil. 1913, s. 252.

³⁶⁰ Světovar a Urquell. Sládek, 1913, s. 134.

Špatně bylo podle Zachara podáváno i nové pivo, naznačoval dokonce, že nájemce Obecního domu, restaurátér Emanuel Oppel, známý svými dobrými vztahy s měšťanským pivovarem, mohl nový výrobek úmyslně poškodit. V korespondenci mezi Plzní a ředitelem Preissem se však s náznakem podobné konspirace nesetkáme. Naopak. „*V reprezentačním domě ponechal si p. Oppl zbylých 15 dvouhektolitrů a poněvadž nám hlavně na tom záleží, aby pan Oppl pivo podržel a dále vedl, prosil bych Vás, abyste potřebné zařídil,*“³⁶¹ naléhal Jan Kleissl na vlivného ředitele Živnostenské banky. Protlačit Světovar do Obecního domu dlouhodobě se však nakonec nepodařilo.

7. Pivo a pivovarský průmysl na výstavách

7.1. Úvod

„*V souboji národů z celého světa o vavříny na poli průmyslovém jsme čestné místo zaujali a udrželi. Teprve tři roky starý závod získal korunu, kterou by své skráně hrdě zdobily i podniky mnohem zkušenější.*“³⁶² K tomuto básnickému výlevu se nechal na valné hromadě v prosinci 1873 strhnout předseda správní rady plzeňského akciového pivovaru. Oním „*soubojem národů*“ byla vídeňská světová výstava a opěvovanou „*korunou*“ medaile za zásluhy, kterou si mladý závod před pár měsíci z Prátru odvezl. Zasadíme-li projev do kontextu postupující hospodářské krize, působí snad až příliš euforicky. Jasně ale dokládá, za jak důležitý a mnohdy i zcela nenahraditelný marketingový nástroj ambiciózní průmyslníci svou účast na výstavách považovali.

Pivovarníci toužící po reklamě pro svůj výrobek mohli ve zkoumaném období vybírat z široké nabídky více či méně specializovaných výstavních podniků. Vrchol pomyslné pyramidy tvořily od počátku 50. let 19. století nepravidelně svolávané světové výstavy, následovaly menší mezinárodní výstavy nebo výstavy zemské a základnu tvořily hyperlokální, často jednodenní akce, připomínající v mnoha ohledech tradiční trhy.³⁶³ Výběr té správné akce samozřejmě vycházel především z konkrétních podnikatelských strategií jednotlivých pivovarů, ve

³⁶¹ Archiv ČNB, fond Pozůstalost dr. Jaroslava Preisse, kart. 67, dopis 1913.

³⁶² PŘIKRYL, Karel. Plzeňské akciové pivovary. s. (20)–21.

³⁶³ HALADA, Jaroslav a HLAVÁČKA, Milan. *Světové výstavy: od Londýna 1851 po Hannover 2000*. Praha, Libri 2000.

specifickém prostředí národnostně rozděleného království se ale účast či absence na výstavách často měnily v politické manifestace majitelů závodů.

7.2. Pivovary ve Vídni 1873 a dalších výstavních podnicích za hranicemi Čech

Tradice světových výstav byla založena roku 1851. Po více než dvě desetiletí se v jejich pořádání střídaly pouze Londýn s Paříží, dál na východ se tento megalomanský podnik poprvé podíval až v roce 1873. Za místo konání byl vybrán oblíbený vídeňský park Prátr, kde kromě jednotlivých národních pavilonů vyrostl i centrální Průmyslový palác, jehož středobodem byla obří kruhová konstrukce zvaná Rotunda. Výstava byla spojená s oslavami 25. výročí korunovace císaře Františka Josefa I., bezstarostná slavnostní nálada však dlouho nevydržela. Brány výstaviště se otevřely 1. května, pouhých devět dní před „černým pátkem“ na vídeňské burze, který znamenal definitivní zborcení naivního snu o nikdy nekončící konjunktúře a bezchybnosti liberalismu. V atmosféře, kdy lidé takřka denně v novinách četli o bankrotech firem, osobních tragédiích drobných akcionářů a sebevraždách burziánů, mohla světová výstava jen těžko splnit optimistická očekávání svých organizátorů. Ani zprávy o epidemii cholery k návštěvě Vídně příliš nepobízely, a tak si nakonec výstavu prohlédlo jen něco přes 7 000 000 návštěvníků, tedy dvakrát méně, než se původně předpokládalo.³⁶⁴ Mnoho Čechů bralo zprávy o problémech vídeňské výstavy jako určitou satisfakci. Vídeň totiž nepovolila vytvořit v Prátru samostatné zemské oddělení, a tak velká část potencionálních českých vystavovatelů akci bojkotovala. Vídeňský tisk i z tohoto důvodu výstavu od samého počátku prezentoval jen jako přehlídku německé kulturní a hospodářské vyspělosti a zcela upozadoval přínos slovanských národů monarchie.³⁶⁵

Na výstavě se představilo i 200 pivovarů, včetně těch českých a moravských. Výsledkem této pivní „osvěty“ bylo skokové zvýšení poptávky po českém pivu v hlavním městě monarchie. Před světovou výstavou měli podle časopisu *Kvas* obyvatelé Vídně zkušenost hlavně s plzeňským měšťanským a dříve i libochovickým pivem, článek z roku 1874 už ale zmiňuje téměř dvacet různých

³⁶⁴ HALADA, Jaroslav a HLAVAČKA, Milan. *Světové výstavy: od Londýna 1851 po Hannover 2000*. Praha, Libri 2000.

³⁶⁵ Světová výstava ve Vídni. *Národní listy*. 1873, 120, s. (1).

českých a moravských značek, které měly být v hlavním městě monarchie k dostání.³⁶⁶

Účast na světových, i všech vzdálenějších, výstavách měla smysl pouze pro určitý typ pivovarů. Rozhodnutí, které akce obeslat a které nikoliv, souviselo především s odbytovými zvyklostmi nebo ambicemi jednotlivých závodů. Nejlépe to dokumentuje srovnání proexportně orientovaných pivovarů z Plzně a Budějovic s opatrným podnikem smíchovským. Ten se již od svého založení vydal cestou vytváření stabilní sítě odběratelů v bezprostředním okolí závodu a při této filosofii se nelze divit, že se vyhýbal nejen výstavám světovým, ale i menším zahraničním podnikům nebo specializovaným výstavám ve Vídni. Pivovar tím ušetřil nemalé finanční částky, na druhou stranu se ve svých propagačních materiálech mohl dlouho pochlubit pouze účastí na menších hospodářských výstavách na Zbraslavi nebo ve Stromovce.³⁶⁷ Čest Prahy tak na vzdálenějších výstavách zachraňovaly především novoměstské pivovary U Primasů a U Virlů.³⁶⁸

Stejně tomu bylo i na vídeňské světové výstavě. Smíchovský pivovar sice do Prátru vyslal na služební cestu svého sládka a správce³⁶⁹, akcionářské pivo se však na výstavě nečepovalo. Naopak nepřehlédnutelná byla ve Vídni prezentace plzeňského měšťanského pivovaru. V příslušném výstavním oddělení nechali plzeňští právovárečníci navršit pyramidu ze sudů korunovanou sochu krále Gambrina, pro návštěvníky výstavy bylo vytištěno i 50 000 kusů brožury o historii a současnosti pivovaru v různých světových jazycích. Nejdůležitější byl ale samostatný pavilon v „*ozdobném švýcarském slohu*“, za který pivovar zaplatil 28 000 zl. Při pohledu na plány restaurace zaujmou velkoryse pojaté podzemní prostory určené ke skladování piva, jen fortelná lednice stála dalších 6360 zl. Řízení podniku bylo svěřeno dvěma vídeňským restaurátérům, kteří první hosty přivítali už pár dní před samotným zahájením výstavy.³⁷⁰

³⁶⁶ Česká piva ve Vídni. *Kvas*. 1874, s. 114.

³⁶⁷ Reklamní potenciál každoročních svatojánských výstav v Bubenči však v žádném případě nelze podceňovat, například v roce 1875 je mělo navštívit 28 000 lidí. I konkurence byla poměrně vysoká. Denní tisk z roku 1878 hovoří o účasti více než dvaceti pivovarů.

³⁶⁸ Pivovar U Primasů se kupříkladu zúčastnil světové výstavy v Paříži 1855.

³⁶⁹ HEJTMÁNEK, František. *Akcionářský pivovar*. s. 36.

³⁷⁰ SUCHÝ, Václav. *Měšťanský pivovar*. s. 256.

Reklamní článek uveřejněný v oficiálním *Ausstellung Zeitungu* vynášel plzeňskou restauraci do nebes³⁷¹, méně nadšený už byl Jan Neruda ve svých fejetonech pro *Národní listy*. Ne, že by mu nechutnalo pivo, ale podráždil ho dominantní německý nápis na průčelí pavilonu. „*On je sice v štítu pod velkým nápisem německým také někde v koutě nápis český, ale kdopak si všimne v řadě ještě jiných nápisů cizích,*“ posteskl si Neruda pochybující, že zahraniční hosté vůbec tuší, že pivovar stojí v Čechách. „*Není mnoho vystavovatelů z Čech, pouhá hrstka, kdyby ale chovali se všichni co Češi uvědomějí, vynikli bychom i nyní, neboť, co oni vystavili, je výborné,*“³⁷² litoval. Chování pivovaru bylo v tomto případě zcela pochopitelné, expandovat hodlal především do Německa a německy mluvících oblastí habsburské monarchie, a tak neměl žádný důvod němčinu potlačovat.

Není bez zajímavosti, že se nad nápisem „*Pilsner Bürgerliches Bräuhaus*“ v Prátru o téměř dvě desetiletí později pohoršoval i katolický kněz Václav Kosmák. Ten už ale při Všeobecné zemědělské a lesnické výstavě 1890 narazil v restauraci plzeňských právovárečníků alespoň na dívčí obsluhu v typických plzeňských krojích, jejíž absence byla pro Nerudu, dalším důkazem toho, že se pivovar stydí za své češství. Problém nastal v okamžiku, kdy „*Nerudův splněný sen*“ na Kosmáka promluvil lámanou češtinou s německým akcentem. „*Aha, již jsem doma, pomyslí jsem si. Je to tedy s tím vaším národním krojem jen pouhá komedie, lákáte jen lidi,*“³⁷³ píše Kosmák ve svém cestopisu.

Hned vedle měšťanské restaurace stál při světové výstavě pavilon konkurenčního akciového pivovaru. Nad ním zlomil Jan Neruda hůl úplně: „*Akciový první pivovar plzeňský pokročil ale ještě dál: odkop' češtinu zcela, nepopřál jí ani nejmenšího koutku!*“³⁷⁴ V úvodu kapitoly cituji „ódu na výstavu“, která zazněla na valné hromadě plzeňského akciového pivovaru měsíc po skončení vídeňského podniku. Časem se ale toto nekritické hodnocení ukázalo být značně unáhleným. Výstava potýkající se s menším zájmem návštěvníků nemohla splnit

³⁷¹ Bilder vom Ausstellungsplatze. *Weltausstellung Zeitung*. 1873, 166, s. (3)

³⁷² NERUDA, Jan. Češi na světové výstavě. *Národní listy*. 1873, 159, s. (1–2).

³⁷³ KOSMÁK, Václav. *Kukátko, čili, Život v obrazech*. Brno Nákladem Dědictví sv. Cyrilla a Methoděje 1892. s. 15.

³⁷⁴ NERUDA, Jan. Češi na světové výstavě. *Národní listy*. 1873, 159, s. (1–2).

očekávání pořadatelů ani vystavovatelů a samostatný pavilon byl i z tohoto důvodu značně ztrátovým podnikem. Plzeňští akcionáři navíc dlouho žili nadějí, že se jim podaří získat výjimku a jejich nákladný pavilon v Prátru zůstane natrvalo. Když jim pořadatelé tuto výjimku nepovolili, dostavila se nepříjemná povýstavní „kocovina“. Světová hospodářská krize se nevyhnula ani akciovému pivovaru a vysoké výlohy spojené s obesláním výstavy ve Vídni mohly v krajním případě ohrozit samotnou existenci závodu. Přesto vedení podniku na tuto formu propagace nezanevřelo a na následující světové výstavě ve Filadelfii 1876 bylo plzeňské akciové jediným českým zástupcem. Po zkušenosti z Vídně se ale pivovar za oceánem prezentoval o poznání skromněji.³⁷⁵

Vraťme se ale do roku 1873. Návštěvník Prátru mohl zajít i na třetí „plzeňské“ ze Starého Plzeňce, které se prodávalo v Sachrově bufetu.³⁷⁶ Příklad staroplzeňského pivovaru názorně ilustruje, jak důležité byly podobné akce pro ambiciózní nováčky, kteří se tímto způsobem hodlali co nejrychleji etablovat na trhu. Novotou svítící závod ze Starého Plzeňce, jenž první výčepní pivo na trh uvedl až 17. května 1873 a ležák dokonce až 1. července, tedy dva měsíce po zahájení výstavy. Paradoxně tak Vídeňáci a návštěvníci výstavy ze všech koutů světa nové pivo ochutnali téměř ve stejnou dobu jako pivaři ze západu Čech.

Ve Vídni naopak scházel pivovar budějovických právovárečnicků. Ten byl sice koncem 19. století jedním z největších českých exportérů, o dvacet let dříve, v době konání světové výstavy, ale byla situace zcela jiná. Teprve roku 1871 zvítězilo v pivovaru progresivní křídlo a ocenění za hranicemi Čech začali právovárečníci sbírat až od roku 1876, kdy své pivo představili v hornorakouském Štýru. Ani v pozdější době se Budějovičtí s konkurencí z Plzně na výstavních podnicích většinou nepotkávali, jihočeský pivovar si totiž vybíral spíše menší výstavy v Rakousku, například ve Štýru, Kremži či Linci.³⁷⁷ Plzeňské pivovary měly akční rádius podstatně širší. Plzeňský měšťanský pivovar se mezi lety 1869 a 1890 představil na čtyřech různých výstavách ve Vídni, na dvou v Bruselu a rovněž

³⁷⁵ PŘÍKRYL, Karel. Plzeňské akciové pivovary. s. 30.

³⁷⁶ *Staroplzeňský akciový pivovar (Plzeň)*. Plzeň, Staroplzeňský akciový pivovar (Plzeň) 1873. s. 12

³⁷⁷ HUYER, Reinhold. *Geschichte des Bräuwesens in Budweis: ein Festschrift zum hundertjährigen Bestande des Bürgerlichen Bräuhauses*. Budweis, Bräuausschuss 1895. s. 342.

v Terstu a Amsterdamu.³⁷⁸ Podobně aktivní byl i pivovar akciový, který, jak uvedeno výše, poslal pivo i za oceán.

Nezanedbatelnou motivací k účasti na výstavách byla i vidina zisku některé z výstavních ocenění, která se i po letech dobře vyjímal na propagačních předmětech. Není proto divu, že se nováčci, například plzeňský akciový nebo plzeňský pivovar, parazitující na věhlasu svých starších konkurentů, tak hnaly na vídeňskou Světovou výstavu. Právě zisk některé z medailí „legitimizoval“ jejich existenci a jejich nový výrobek v očích zákazníků stavěl po bok piva z měšťanského pivovaru.

Poněkud hůře čitelná ale byla hierarchie přidělovaných ocenění, která se lišila výstavu od výstavy. Někde neexistovaly zlaté medaile, a stříbro tak bylo nejvyšší metou, jinde zas sady ocenění předával nejen výkonný výbor, ale například i stát, města a rozličné hospodářské spolky. Až během výstavy se tak ladil celkový počet ocenění a jejich vzájemný poměr. Jako učebnicový příklad lze uvést pražskou Jubilejní výstavu 1891. Generální porota a výkonný výbor dlouho litovaly s ministerstvem obchodu o ideálním množství státních ocenění a k definitivnímu konsenzu dospěli až několik měsíců po skončení akce, čímž mimo jiné sešlo i z hromadného předávání cen. Nejvyšší cenou byl nakonec čestný diplom, až pak následovala zlatá medaile.³⁷⁹ Na vídeňské výstavě plzeňský měšťanský pivovar získal nejceněnější „*medaili pro pokrok*“, akciový „*medaili za zásluhy*“ a plzeňský pouze „*diplom uznání*“.³⁸⁰

7.3. Pivovary na Jubilejní zemské výstavě 1891

Největším domácím výstavním podnikem byla Všeobecná zemská výstava v Praze roku 1891 na oslavu první průmyslové výstavy v Praze roku 1791, zkráceně zvaná Jubilejní. Porodní bolesti, jimiž si tato akce musela projít, jsou notoricky známé, pro pochopení postoje jednotlivých pivovarů je nicméně užitečné si je alespoň zevrubně připomenout. O uspořádání pražské výstavy se začalo hlasitěji hovořit po úspěchu budapešťské všeobecné výstavy v roce 1885, už od samého

³⁷⁸ SUCHÝ, Václav. *Měšťanský pivovar*. s. 464.

³⁷⁹ *Jubilejní výstava zemská*. s. 801–802.

³⁸⁰ Seznam cen udělených na výstavě vídeňské vystavatelům z Čech. *Národní listy*. 1873, 234, s. (3).

počátku ale plány na její uspořádání narážely na nesouhlasné stanovisko většiny vlivných českých Němců. K zlepšení vztahů obou táborů došlo v lednu 1890 po vídeňských punktacích, 23. ledna dostal staročechy ovládaný výkonný výbor výstavy od zemského sněmu finanční injekci ve výši 100 000 zl. a v únoru doporučili němečtí poslanci „svým“ továrníkům, zemědělcům a obchodníkům účast na výstavě. Výstavní smír byl stvrzen 9. března na Staroměstské radnici. Němci vstoupili do výboru, císař přijal nad výstavou protektorát a v květnu se v Bubenči začalo stavět.

Naplnění v lednu přijatých punktací se kvůli mladočeským obstrukcím neustále odkládalo, což se projevilo i na vztahu Němců k chystané akci. V červenci 1890 vydala německá strana doporučení, aby němečtí podnikatelé své finanční příspěvky nebo účast na výstavě podmínili zdárným dotažením česko-německého vyrovnání. 27. listopadu 1890 pak němečtí poslanci ohlásili definitivní bojkot výstavy. Němečtí zástupci vystoupili ze všech výstavních funkcí a podnikatelé se začali houfně odhlašovat. Německý postoj měl Čechy oslabit, stal se ale pravý opak, podnik se bez „*libereckých továrníků*“ proměnil v demonstraci české hospodářské i kulturní vyspělosti. Část německých vystavovatelů sice pokyn k odřeknutí účasti nevyslyšela, ale 15. května 1891, v den zahájení, bylo všem jasné, že výstava už bude skutečně (celo)zemskou jen svým názvem. O to větší satisfakci představoval pro pořadatele celkový počet návštěvníků, výstavu si prohlédlo přes 2 500 000 lidí.³⁸¹

Dlouhodobá nejistota a definitivní listopadový rozkol se promítly i do prezentace jednotlivých průmyslových odvětví na výstavišti. Pivovarnictví sice nebylo absencí velké části závodů z německých oblastí poznamenáno tak silně, jako například hornictví nebo sklářství, ale ani tak nemohli být organizátoři společné pivovarské expozice s výsledkem příliš spokojeni. Nepodařilo se jim přesvědčit dostatečný počet kolegů o prospěšnosti vybudování samostatného pivovarnického pavilonu, což, jak sami museli přiznat, odsoudilo jejich expozici do role

³⁸¹ HLAVAČKA, Milan. *Jubilejní výstava 1891*. Praha, TECHKOM 1991.

„popelky“³⁸² výstavy. Už jen jako utopie působila na jaře 1891 odvážná myšlenka zřídit speciální výstavní pivovárek, stejně tak jako další velkorysé plány.

Hodně naznačila už první větší schůze, na níž se jednalo o formě obeslání výstavy. Narychlo svolaného pražského setkání, iniciovaného Spolkem pro průmysl pivovarský v království Českém, se 23. března 1890 zúčastnilo pouze 41 pivovarníků, především z Prahy a středních Čech. „...z majitelů pivovarů v německých krajinách v Čechách nedostavil se nikdo do schůze, což jest smutným úkazem pro budoucnost,“³⁸³ glosoval německou neúčast ředitel smíchovského pivovaru František Hejtmánek. Podobný scénář ale vedení svazu pravděpodobně příliš nepřekvapil, jak dokládá i tón oběžníku, který zval do Prahy jak české, tak německé pivovarníky. „*Doufajíce, že u věci tak vážné a pro průmysl náš veledůležité nebudou rozhodovati snad politické ohledy, nýbrž že svorně pracováno bude ku vytknutému cíli,*“³⁸⁴ apeloval autor oběžníku zjevně především na adresáty z německých oblastí. Bohužel bezúspěšně, německé majitele pivovarů oficiálně deklarované „popunktační“ příměří příliš neobměkčilo³⁸⁵.

Jak by vypadala ideální expozice českého pivovarnictví v případě, že by se našlo dost závodů, které by ji podpořily? Stručně řečeno, snili pivovarníci o samostatném pavilonu přiléhajícím k budově strojovny, jenž by sdružoval všechny součásti složitého procesu výroby piva. Hovořilo se i o výše zmiňovaném malém, ale nejmoderněji vybaveném výstavním pivovaru, fotografickém albu všech českých pivovarů nebo velké statistické publikaci. Nic z toho se nakonec neuskutečnilo. Finanční příspěvky se scházely velice pomalu, a tak poměrně skromná pivovarnická expozice nakonec zakotvila na nepříliš prestižní adrese, v „*přístavku za středním traktem budovy pro hospodářství*“ na úplném konci areálu.³⁸⁶ Oficiální návštěvy se tu sice během svých prohlídek vždy zastavily, ale

³⁸² Zemská jubilejní výstava. *Pivovarské listy*. 1891, s. 115–116.

³⁸³ Jubilejní výstava v Praze. *Kvas*. 1890, s. 156–157.

³⁸⁴ Tamtéž.

³⁸⁵ Nízkou účast na schůzi ale nezpůsobily pouze národnostní rozdíly, podepsaly se pod ní také osobní animozity mezi pivovarníky. Pozván například nebyl nikdo z Pivovarských listů, které proto zpočátku o výstavních plánech demonstrativně mlčely.

³⁸⁶ Pivovarnictví, sladařství, chmelařství a bednářství se ale neprezentovaly pouze v společné expozici, nýbrž také v konkurenčních, povětšinou šlechtických, pavilonech a samozřejmě také ve strojovně.

mnoho obyčejných návštěvníků jistě nemělo o existenci tohoto koutu výstavy ani potuchy. „...stavba pavilonu jest průmyslu našeho nedůstojná a podobá se úplně nějaké boudě zvěřince na předměstí,“³⁸⁷ zlobil se už před zahájením výstavy vydavatel Pivovarských listů Karel Tiller. Jak se později ukázalo, byla poloha budovy problematická i z jiného důvodu. V jejím sousedství se nacházela vzletová ohrada pro horkovzdušné balony a vzduchoplavci si příliš nelámali hlavu s tím, kam odhazují zátěže. Jednou padající kameny prorazily skleněnou střechu hospodářského pavilonu a poničily středobod expozice, sádrový model Poupětova pivovaru.³⁸⁸ Vlastní podřadné postavení pivovarníkům navíc neustále připomínal pohled na 23 metrů vysokou dřevěnou homoli cukru stojící před okázalým pavilonem konkurenčních cukrovarníků. Jako vztyčený prst je mlčky kárala za jejich nerozhodnost, šetrnost a nejednotnost.

Pivovarníci ale měli oproti zástupcům jiných průmyslových odvětví jednu podstatnou výhodu. Návštěvníci výstav sice mohli přehlédnout jejich expozici, nikoliv ale konečný výrobek. Závěrečná zpráva o Jubilejní výstavě uvádí, že návštěvníci výstaviště mohli ochutnat výrobky 51 domácích pivovarů.³⁸⁹ V dobových inzerátech a zprávách, ale narazíme i na značky, které se ve zprávě neobjevují. Základ tvořili největší domácí producenti, ale zastoupeny byly i lokální venkovské pivovárky, jejichž výrobky byly v Praze k dostání zřejmě vůbec poprvé a také naposledy. Tato „exotická“ piva sem přivezla především zemská šlechta, která své velkostatky prezentovala komplexně, a tak kupříkladu kníže Schwarzenberg hostům vedle všeobecně známých protivínského a třeboňského nabízel také pivo z Chýnova, Vimperku nebo Plavnice.

Běžný návštěvník výstavy měl ale šanci ochutnat jen zlomek piv. Mnoho z nich se totiž podle předem připraveného pořadníku čepovalo ve společných ochutnávnách, a některé značky tak byly k dostání pouze několik dní. Hlavní pás ochutnáváren se táhl podél zadní stěny Průmyslového paláce. Tady byla společná ochutnávárna pražských sládků, od níž se později oddělila samostatná ochutnávárna flekovská, dvě ochutnávárny Spolku pro průmysl pivovarnický v království Českém

³⁸⁷ Porota pro udílení cen na zemské jubilejní výstavě. *Pivovarské listy*. 1891, s. 92.

³⁸⁸ Sádrový model pivovaru porouchán. *Pivovarské listy*. 1891, s. 131.

³⁸⁹ *Jubilejní výstava zemská*. s. 442.

a známá výstavní anekdota praví, že ve své ochutnáárně jednou osobně rozdával sklenice piva z Podmokel i český místodržitel František Thun. Například Schwarzenbergové měli také samostatnou ochutnáárnu ve svém pavilonu, kde podávali 10 piv ze svého „arzenálu“. Protivín byl na čepu po celou dobu výstavy, menší závody se po týdnu či dvou střídaly.

Pro poslední ze svých piv, pivo třeboňské, nechal kníže Schwarzenberg vybudovat samostatný pavilon. Ten měly kromě třeboňského závodu už jen pivovary smíchovský, plzeňský měšťanský, plzeňský akciový a také tři pražské pivovary patřící britské společnosti Bohemian Breweries. Kromě pivovarských pavilonů a ochutnáváren zajišťovaly občerstvení i klasické nezávislé hostince. Zpočátku jich bylo žalostně málo, ale v průběhu výstavy jich kvůli stížnostem veřejnosti rychle přibývalo. I díky tomu nakonec návštěvníci výstavy zvládli prolít svými hrdly 19 361 hl piva.³⁹⁰

Jedním z tahounů Jubilejní výstavy byla průmyslová Plzeň. Město podpořilo konání částkou 1 000 zl. a tamní českou většinou ovládaná obchodní a živnostenská komora schválila subvenci 2 000 zl. Peníze putovaly do základního výstavního fondu, komora ale přispěla také do fondu garančního, který měl být použit pouze v případě, že by celá akce skončila ve ztrátě. A pozadu nemohl zůstat ani měšťanský pivovar, jehož správní výbor na svém zasedání 2. dubna 1890 odhlasoval dar ve výši 5000 zl. plus další 3000 zl. do garančního fondu.³⁹¹ Plzeňští právníci se tím zařadili mezi největší podporovatele podniku, čemuž následně odpovídalo i jejich výjimečné postavení vysoko nad ostatními vystavovateli z oboru. V základním fondu se celkově sešlo přes 307 000 zl. a podle seznamu dárců, na němž figurují i banky, města nebo český sněm, byl měšťanský pivovar šestým nejštědřejším přispěvatelem.³⁹²

Hádky podobné těm po požáru Národního divadla se tentokrát v Plzni nekonaly. I němečtí právníci museli uznat, že největší domácí pivovar na své propagaci nesmí šetřit, a rozhodnutí navíc padlo v období krátkého výstavního

³⁹⁰ *Jubilejní výstava zemská*. s. 443.

³⁹¹ SUCHÝ, Václav. *Měšťanský pivovar*. s. 400.

³⁹² *Jubilejní výstava zemská*. s. 34–41.

příměří, kdy se i z německého tábora ozývalo, že „...obeslání pražské všeobecné výstavy je nejen přípustné, nýbrž v zájmu německého řemesla a německého průmyslu i nutné.“³⁹³ Tento apel dopadl na úrodnou půdu také v akciovém pivovaru, jehož správní rada na jaře roku 1890 poskytla výkonnému výboru výstavy 1 000 zl. a stejnou částku přislíbila do fondu rezervního. Navíc se akciový pivovar jako jeden z mála podniků odhodlal k výstavbě samostatného pavilonu a své rozhodnutí správní rada nezměnila ani po listopadovém vystoupení německých poslanců. Mnohé plzeňské Čechy musel vstřícný postoj pivovaru překvapit, jak dokládá úvaha *Plzeňských listů* z prosince 1889, kdy z Prahy do obou plzeňských pivovarů dorazila první nabídka provozovat na výstavišti vlastní restauraci: „*Ale, ale ‚strammdeutsch‘ akciový pivovar a jubilejní výstava česká! Což neprohlásily všechny německé listy, že se německý průmysl nesmí účastniti výstavy. A že by akciový pivovar věnoval subvenci a nevystavil pivo, tomu nevěříme, spíš nevěnuje nic a nějaký hlavní sklad vystaví pivo.*“³⁹⁴

Pavilon plzeňského akciového pivovaru nakonec vyrostl ve spodní části areálu naproti Křížkové světelné fontáně. V nájmu ho měl pražský restaurátér Vojtěch Hlava, jemuž patřila i elegantní kavárna nahoře před Průmyslovým palácem. Restaurační trojúhelník doplňovaly pavilon třeboňský a „anglický“ stojící symetricky po obou stranách fontány. Zatímco podnik britské akciové společnosti Bohemian Breweries byl spíše lidovou hospodou, scházeli se u Hlavy především „*cizinci a zámožnějších hosté stavů středních.*“³⁹⁵ Provozovatelé všech výstavních restaurantů se museli zavázat, že budou zaměstnávat pouze personál znalý obou zemských jazyků. Zámožnější a zahraniční klientele v Hlavově restaurantu odpovídalo i častější používání němčiny, za něž byla obsluha čas od času kárána českou žurnalistikou.³⁹⁶

³⁹³ HLAVAČKA, Milan. *Jubilejní výstava 1891*. Praha, TECHKOM 1991.

³⁹⁴ Zemská jubilejní výstava. *Plzeňské listy*. 1889, 153, s. (2).

³⁹⁵ *Jubilejní výstava zemská*. s. 199.

³⁹⁶ *Národní listy* například v červnu otiskly anonymní dopis, jehož autor, s největší pravděpodobností přímo z někdo z redakce, se pohoršoval nad tím, že má Hlava ve své kavárně i pražské německé noviny. Bohemia nebo Prager Tagblatt přitom visely i v jiných restauracích na výstavišti. Kvůli sérii článků ve výstavním listu Praha se pak Hlava dokonce soudil s jeho redaktorem Janem Herbenem. Restaurátér tvrdil, že ho list šikanuje, protože si akciový pivovar na

Ještě větší koncentrace hostů z řad společenských elit pak byla k vidění v pavilonu plzeňského měšťanského pivovaru postaveného na takzvaných „výstavních Příkopech“, tedy na nejprestižnější adrese v horní části areálu. Novorenesanční budova s kupolí a dvěma symetrickými křídly byla jedním z nejhonosnějších soukromých pavilonů a na rozdíl od většiny ostatních provizorních staveb nebyla po skončení výstavy stržena. Dnes sice objekt stojící nalevo od Průmyslového paláce chátrá, ale všechny venkovní ozdobné prvky, včetně korintských pilastrů na průčelí centrální budovy, zůstaly zachovány. Přimyslíme-li si v minulosti necitlivě zbourané verandy, neliší se dnešní pohled na pavilon nijak zásadně od obrázku, který svým čtenářům vykreslil průvodce po Praze a Jubilejní výstavě z nakladatelství Aloise Hynka: „*V hlavním traktu budovy jest v předu prostranný sál, v zadu pak hospodářské a manipulační místnosti pro restaurátéra, který má i v I. patře 4 prostranné pokoje k dispozici. Verandy po obou stranách budovy střední spočívají na litých sloupech zakončeny jsou v křídlech malými pavilony, v nichž zřízeny jsou pokojíky pro menší uzavřené společnosti. Stoly umístěny nejen v pavilonu ale i před středním traktem.*“³⁹⁷

Na rozdíl od ostatních dřevěných nebo hrázděných restauračních pavilonů byl ten plzeňský zděný. Stál proto několikanásobně více, než většina budov, přibližně 25 000 zl.³⁹⁸ Jen pro srovnání, náklady na výstavbu pavilonů smíchovského, „anglického“ a třeboňského nebo pavilonu českých turistů, který dnes stojí na Petříně, se pohybovaly kolem 6 000 zl.³⁹⁹ Pavilon měl mít původně pronajatý pražský restaurátér Josef Choděra, předseda Ústřední jednoty českoslovanských hostinských Hostimil. Osmatřicetiletý Choděra ale necelého půl roku před začátkem výstavy nečekaně zemřel a měšťanský pivovar za něj musel

rozdíl od ostatních závodů neobjednal reklamu za 50 zlatých. Herben se s ním po skončení výstavy soudil a restaurátér se musel veřejně omluvit.

³⁹⁷ Hynkův *Průvodce po Praze a po zemské jubilejní výstavě v roce 1891*. Praha, Alois Hynek 1891. s. 137.

³⁹⁸ Podle knihy *Sto let práce stál pavilon 50 000 zl.* Jedná se ale o částku i s vnitřním vybavením, které platil nájemce Petzold. To zhruba potvrzuje i časopis Hostimil, který hovoří o částkách 25 000 (pivovar) a 27 000 (Petzold). Podle smlouvy se stavitelem měla stavba stát 23 000 zl., náklady tedy mírně vzrostly.

³⁹⁹ *Sto let práce: zpráva o všeobecné zemské výstavě v Praze 1891: na oslavu jubilea první průmyslové výstavy roku 1791 v Praze*. Praha, Nákladem Výkonného výboru Všeobecné zemské jubilejní výstavy 1893–1895. s. 154–156.

rychle hledat náhradu. Nakonec se právozárečníci dohodli s dalším ze svých osvědčených pražských odběratelů, Václavem Petzoldem. Smlouvou uzavřenou 9. ledna 1890 se pivovar zavazoval uhradit náklady na stavbu a za pronájem pozemku, Petzold se musel postarat o veškeré vnitřní vybavení, platit energie i led a také výstavní poplatek z každého vytočeného hektolitrů. Jiné pivo, než to z měšťanského pivovaru, si nesměl pustit přes práh.⁴⁰⁰

Na vnitřním vybavení Petzold nijak nešetřil, veškeré místnosti měly elektrické osvětlení, verandy byly vyzdobeny extravagantními gobelíny. Od prvních dnů výstavy se pak do restaurantu stahovalo mnoho prominentních hostů, někteří z nich jistě i kvůli Petzoldově manželce Marii, slavné operní pěvkyni z Národního divadla. Scházeli se tu umělci, žurnalisté nebo politici, mezi nimiž doslova vyčníval místodržitel František Thun. Ti všichni byli sice pro Petzolda a plzeňské právozárečníky skvělými reklamními tvářemi, v průběhu výstavy ale pavilon poctili návštěvou i dva hosté ještě o třídu vznešenější, arcivévoda Karel Ludvík a císař František Josef. První z členů panovnického rodu výstavu v květnu slavnostně otevíral, na císaře, který byl protektorem celého podniku, si Praha musela počkat až do září. František Josef svou účast na výstavě dlouho odkládal, což zvyšovalo nervozitu pořadatelů.⁴⁰¹ Přijet měl původně už začátkem července, ale zvláštní dvorní vlakem dorazil na dnešní Masarykovo nádraží až v sobotu 26. září ráno. Už stejný den odpoledne se císař, po nezbytných audiencích na Pražském hradě, poprvé podíval na výstaviště. Cestu do Bubenče si během svého pobytu v Čechách ještě dvakrát zopakoval. Program měl panovník dlouho dopředu přesně naplánovaný. Nechyběla na něm ani krátká zastávka před Petzoldovým restaurantem vyzdobeným českým znakem a panovníkovým portrétem v nadživotní velikosti spojená se setkáním s plzeňskými právozárečníky. „*Výstava, kterou jsem zatím prošel jen z jedné poloviny, je velkolepá a krásná,*“⁴⁰² popsal císař své dojmy z pražského pobytu v dopisu adresovaném jeho „dobré přítelkyni“ herečce Kateřině Schrattové.

⁴⁰⁰ PA, fond Měšťanského pivovaru v Plzni, kniha 8, Sitzung 1891.

⁴⁰¹ GALANDAUER, Jan. *František kníže Thun: místodržící Českého království*. Praha, Paseka 2007.

⁴⁰² HAMANN, Brigitte. *Moje milá, dobrá přítelkyně!: milostný vztah císaře Františka Josefa I. a herečky Kateřiny Schrattové*. Praha, Brána 2002. 217 s. 113.

Vychvaloval ji světelnou fontánu a také pořádek v pražských ulicích vyzdobených těmi „*správnými barvami*.“⁴⁰³

Již padla zmínka, že František Josef nebyl jediným členem vládnoucí dynastie, který plzeňské právovárečnický vyznamenal svou přízní. Už v den slavnostního zahájení výstavy se před Petzoldovou restaurací zastavil císařův bratr, arcivévoda Karel Ludvík, s manželkou Marií Terezií. Výkonný výbor nesměroval potentáty do Petzoldovy restaurace pouze kvůli jejímu velkolepému vzezření a ideální poloze v přední části areálu nebo velkorysým finančním darům, jimiž měšťanský pivovar přispěl k uskutečnění výstavního podniku. I to by samo o sobě s největší pravděpodobností stačilo, byl tu ale i další důvod. Pivovar, společně spravovaný českými a německými právovárečnickými, představoval přesně ten typ společnosti, kterým se chtěli organizátoři v očích Vídně prezentovat. Opatrné a za všech okolností přísně utrakvistické vystupování Plzeňských lze totiž bez přehánění označit jeden z mála symbolických mostů mezi realitou roku 1891 a dávno zborceným snem o skutečně celozemské výstavě. Nejlépe to dokládá právě průběh návštěvy arcivévody Karla Ludvíka, během níž dostali právovárečníci více prostoru, než při pozdější návštěvě císařské. Arcivévodu nejprve česky uvítal Adolf Pytlík. Pak přišla řada na německé členy výboru. Antonín Iwan pronesl uvítací proslov v němčině a Ignác Fomann podal arcivévodovi štíhlou sklenici plzeňského.⁴⁰⁴ Velice záležet si Plzeňští dali i na slavnostní výzdobě pavilonu, rovnoměrně musely být zastoupeny zemské a říšské symboly.

Plzeňský utrakvismu ostře kontrastoval s filosofií smíchovského pivovaru, který měl svůj pavilon vedle druhého křídla průmyslového paláce. Dřevěná polokruhová stavba s dvěma výraznými věžičkami byla pro oficiální návštěvy příliš „červenobílá“. Vývěsní štít byl vyveden pouze v češtině a černožluté prapory správa pivovaru nevyvěsila ani při zářijové návštěvě Františka Josefa. Po skončení výstavy se pavilon přestěhoval z Bubenče na Smíchov, kde byl dřevěný „hrad“ opět poskládán dohromady. 11. května 1892 v něm otevřel akciový pivovar novou

⁴⁰³ Touto uspokojivou barevnou výzdobou měl panovník na mysli přiměřený poměr černožlutých říšských a červenobílých zemských vlajek a praporů, jakož i absenci obou jím nenáviděných trikolor, slovanské a velkoněmecké. Přísná pravidla pro používání barevných symbolů platila i na výstavišti a dodržovat je museli také provozovatelé restaurací a ochutnáváren.

⁴⁰⁴ SUCHÝ, Václav. *Měšťanský pivovar*. s. 410–411.

zahradní restauraci na svém pozemku u Vltavy. Stěhování proběhlo prakticky okamžitě po skončení akce, vystavovatelé měli povinnost odevzdat prázdné parcely už během listopadu. *„Jako často se stává, byla i v tomto případě poslušnost trestána a liknavost odměněna; ti, kdož pavilonů svých z výstavních prostor v král. Oboře neodklidili v určité době, mají je tam do dnes státi a užívají jich při každé příležitosti; závod náš pak, že přesně konal, k čemu byl smlouvou se zemským výborem zavázán, připraven byl za to o možnost, v dalších letech ve své budově na výstavišti výrobek svůj obecnstvu podávati; taký je světa a okolností běh,*“⁴⁰⁵ poznamenal o pár let později rozmrzele ředitel pivovaru František Hejtmánek. Ironií bylo, že už v příštím roce při Jihoafrické výstavě cestovatele Emila Holuba vyrostla na „smíchovské“ parcele před Průmyslovým palácem nová soukromá restaurace.

Velkolepě se v roce 1891 prezentovaly také pivovary libeňský, pračský a novoměstský U Štajgrů pod společnou hlavičkou společnosti Bohemian Breweries. Také v tomto případě se jednalo o restauraci demonstrativně „červenobílou“, mladá britská společnost byla závislá na českých konzumentech, které si svou účastí na výstavě snažila naklonit. *„Čepovalo se tu chutné pivo, půllitr za 8 krejcarů. Bylo to pivo na výstavě nejlevnější,*“⁴⁰⁶ vzpomínal později libeňský patriot Ladislav Hejtmánek. Jen pro srovnání, půllitr pilsenského stál u Petzolda 15 kr., malá sklenice 10 kr.

Ostatní pražské a předměstské pivovary se na výstavě prezentovaly mnohem skromněji. Ve společné ochutnávně se prodávalo pivo od Labutě, ze Slovanů, od Modré štiky, od Rozvařilů a od Fleků. Posledně jmenovaný pivovar si pak kvůli velkému zájmu o svůj výrobek operativně otevřel samostatnou ochutnávnu. Flekovskému pivovaru se v průběhu léta dostalo i další, bezplatné a zcela neočekávatelné, publicity. Jako miliónový návštěvník prošel výstavními turnikety flekovský štamgast Jindřich Lokay. Skromný litograf Lokay se stal na pár dní snad nejznámějším Čechem a musel absolvovat neskutečné množství bizarních ceremoniálů, promlouval k davům sročeným před Průmyslovým palácem, proletěl

⁴⁰⁵ HEJTMÁNEK, František. *Akcionářský pivovar*. s. 83.

⁴⁰⁶ HEJTMÁNEK, Ladislav. *V milém dychtění: vzpomínky na výpravu a pobyt malých poutníků z Pošumaví v Praze v době české jubilejní výstavy*. Pardubice, F. Hoblík 1892. s. 126.

se v balonu a velkolepou slavnost mu přichystali i v zahradě jeho „rodného“ pivovaru.⁴⁰⁷

Poměrně slabá účast pražských a předměstských pivovarů měla podle mého názoru dva hlavní důvody. První byl čistě obchodní. Především pivovary z vnitřní Prahy neměly ambice rozšiřovat svůj odbyt, a i kdyby ano, nepotřebovaly k zvyšování povědomí o svém výrobku aktivní účast na výstavě. Město byla plné přespolních návštěvníků, kteří se do Prahy vydali na několik dní a po zábavě a občerstvení se sháněli logicky i po návratu z výstaviště. Stavba pavilonu nebo nájem samostatné ochutnávárny byly mimo možnosti malých pivovarníků, účast při ochutnávárně společné zas nemusela automaticky zaručovat kýžený efekt. U některých sládků však bezpochyby rozhodnutí neobeslat výstavu mělo také důvody politické. Ve městě se zákonitě museli najít i výrobci, kteří nesdíleli všeobecné nadšení pro výstavu, o níž bylo po německém bojkotu jasné, že se zvrhne v čistě slovanskou oslavu. Z pražských závodů výstavu neobeslal například malostranský pivovar U Hermanů budoucího německého poslance Karla Urbana. Ten byl dlouho jedním z nejaktivnějších organizátorů pivovarské expozice, od konce roku 1890 už ale na jeho jméno ve zprávách o schůzích přípravného výboru nenarazíme. Mladočeské *Národní listy* káraly za odhlášení se z výstavy „řídě se dařčnacionálním komandem“ také Franze Wanku, majitele největšího pražského pivovaru.⁴⁰⁸ Článek Wanku poškozoval v očích jeho českých zákazníků, a tak továrník ihned sedl ke stolu a napsal do novin opravu. Veškerému politickému ruchu se, jak známo, již několik let vyhýbá, a k zrušení účasti měl prý tedy zcela jiné pohnutky. Wanku měla odradit především odhadovaná výše nákladů na vybudování a zařízení samostatného pavilonu, jehož stavbu původně přislíbil. Druhým důvodem byla omezená kapacita sklepů. Wanka se obával, že se kvůli dodávkám toho nejlepšího piva na výstaviště k jeho stálým odběratelům dostanou horší, méně vyleželá piva. Z výstavy se navíc měl Wanka odhlásit už v srpnu 1890, tedy dávno před výzvou německých poslanců zemského sněmu.⁴⁰⁹

⁴⁰⁷ Oslava miliontého návštěvníka u Fleků. *Praha*. 1891, 73, s. 6.

⁴⁰⁸ Pivo na výstavišti. *Národní listy*. 1891, 61, s. (7).

⁴⁰⁹ Pivo na výstavišti. *Národní listy*. 1891, 62, s. (7).

Mezi výrobci, kteří se rozhodli výstavu ostentativně ignorovat, byl i budějovický měšťanský pivovar. Nejen, že ji finančně nepodpořil, ale budějovické pivo v roce 1891 nebylo na výstavišti k dostání ani v žádné z restaurací nebo ochutnáváren. Budějovičtí Češi vnímali tuto neúčast jako další nacionální provokaci ze strany německého vedení podniku a jejich rozhořčení umocňoval i fakt, že třeba Hardtmuthova továrna centrální německý bojkot výstavy ignorovala. Měšťanský pivovar měl ale i jiné, čistě obchodní důvody, kvůli nimž pražskou výstavu neobeslal. Právě v této době se totiž ve větší míře přeorientoval na vzdálenější odběratele, a tak před Prahou dostal přednost Záhřeb a tamní hospodářsko-lesnická výstava. V případě souběžné účasti na obou výstavách mohly nakonec oba podniky dopadnout neslavně, což si budějovičtí právozářníci nemohli dovolit ani doma ani v Chorvatsku.

Záhřeb byl pro odbyt budějovického piva nesmírně důležitým místem. Pivovar tu měl vlastní sklad podobně jako v jaderských přístavech Pule a Terstu a navíc právě na počátku 90. let plánoval frontální útok na nejlepší záhřebské restaurace. „...žádný druhý český pivovar nepřinesl takových obětí, aby si v Záhřebě půdu získal a ji opanoval,“⁴¹⁰ napsaly Pivovarské listy. Na menší záhřebské výstavě navíc nebyla konkurence vystavovatelů tak silná jako v Praze, a tak si Budějovičtí byli jisti, že si jejich pivo odnese některé z hlavních ocenění, které jim otevře cestu k novým odběratelům. Nemýlili se – budějovické pivo bylo vyznamenáno čestným diplomem a v následujícím roce se mu mimo jiné podařilo „dobýt“ restauraci v nově otevřené budově hlavního nádraží⁴¹¹. „*Ted' jen aby pivovar dostal ceny od těch, co ho pijou,*“⁴¹² zlehčovali záhřebský úspěch redaktoři Budivoje, Upozorňovali tím na fakt, že v samotných Budějovicích odbyt piva z Lineckého předměstí stagnoval a mnozí hostinští přecházeli na pivo z okolních schwarzenberských závodů.

Budějovickým Čechům ležel v žaludku také způsob, jakým se pivovar v Chorvatsku prezentoval. Za branami slovanské výstavy vedení podniku zcela „zapomnělo“ německy a místní pijáky lákalo pouze českými a chorvatskými

⁴¹⁰ Ku vítězství českého piva v Záhřebu. *Pivovarské listy*. 1892, s. 241.

⁴¹¹ Tamtéž.

⁴¹² Vyznamenané pivo. *Budivoj*. 1891, č. 91, s. (2)

vývěsními štíty. Tyto pragmatické „jazykové mimikry“ se sice nesetkaly s pochopením ani u některých budějovických Němců, ale z čistě obchodního hlediska byly snadno ospravedlnitelné; obzvlášť uvážíme-li, že měl pivovar svůj záhřebský sklad v budově krajanského spolku Česká Beseda.⁴¹³ Stejně pochopitelné byly i slovinské reklamní nápisy v ulicích Lublaně, kterými podle spisovatele Josefa Holečka pivovar „zapřel svůj provokačně německý charakter.“⁴¹⁴ Fakt, že stály reklamní cedule vodňanskému rodákovi Holečkovi za zmínku v jeho balkánském cestopisu, je dalším z mnoha důkazů, jak silně Jihočeši prožívali kauzu budějovického pivovarnictví.

7.4. Pivovary na pražském výstavišti 1895–1908

Podle prvotních plánů měl být areál bubenečského výstaviště po skončení Jubilejní výstavy uveden do původního stavu a pavilony srovnány se zemí. Jak vzpomínal František Křížík, o osudu mnohdy velice nákladných staveb, včetně Průmyslového paláce, se rozhodovalo ještě v průběhu výstavy.⁴¹⁵ Některé z pavilonů se nakonec podařilo zachránit a používalo se jich i během následujících podniků. Jednou z těchto přeživších budov byl i pavilon plzeňského měšťanského pivovaru, který poskytoval azyl žízňivým návštěvníkům i při dalších velkých akcích, které se v Bubenči do první světové války uskutečnily. Jednalo se především o Národopisnou výstavu československou v roce 1895, Výstavu inženýrství a stavitelství v roce 1898 a Jubilejní výstavu pražské Obchodní a živnostenské komory v roce 1908.

Myšlenka uspořádat národopisnou výstavu se zrodila už během výstavy Jubilejní. Vyvolal ji zájem o expozici v pavilonu České chalupy i neočekávaný návštěvnícký, a tedy i finanční úspěch, celého podniku. Výstava, které předcházely menší akce v regionech, otevřela své brány 15. května 1895. Jak již název napovídá, její zaměření bylo jiné než v případě předchozí výstavy „všeobecné“, Národopisná výstava se měla se stát především demonstrací kulturní vyspělosti národa, hlavní důraz byl kladen na znovuoobjevování kultury české vesnice. Odpovídala tomu i

⁴¹³ „Bezodůvodné útoky“ na německý pivovar. *Budivoj*. 1891, 77, s. (2).

⁴¹⁴ HOLEČEK, Josef. *Na Černou Horu a Černá Hora koncem věku*. Praha, J. Holeček 1899. s. 10.

⁴¹⁵ KŘÍŽÍK, František. *Naše jubilejní výstava v Praze 1891*. Praha, F. Křížík 1933. s. 16–17.

podoba areálu – převládala venkovská architektura, ale návštěvníci tu našli i maketu hradu Kokořína nebo dokonalé kulisy pražského Malého náměstí z rudolfínské doby zvané Stará Praha.⁴¹⁶

I tentokrát se opakoval model kombinující samostatně stojící restaurační pavilony s pásem ochutnáváren za hlavním palácem. Hostinců a restaurací ale bylo po zkušenostech z prvních měsíců Jubilejní výstavy postaveno mnohem víc. Tentokrát snad až přespříliš, a tak někteří návštěvníci výstavu pohotově překřtili na „*národopitnou*“.⁴¹⁷ Naopak méně bylo značek, které byly tentokrát v Bubenči k dostání, kupříkladu Pivovarské listy z června 1895 zmiňují 30 zúčastněných pivovarů.⁴¹⁸ Logicky i tentokrát scházely závody z německých oblastí, v slabší nabídce pív se ale odrazil i postoj zemské šlechty, která Národopisnou výstavu ignorovala. Šlechtická piva sice na výstavě nechyběla, ale protože šlechta neměla vlastní pavilony propagující pivovarnictví celých velkostatků, setkávali se hosté ve výstavních osvěžovnách jen s velkými značkami. Kupříkladu ze schwarzenberských pív se čepovalo jen třeboňské, protivínské a také výrobek z nového závodu v Lounech, s nímž jeho majitelé plánovali velkou obchodní expanzi.⁴¹⁹

Výrazně extravagantnější než v roce 1891 byla i podoba jednotlivých hostinců. Většina z nich se usídlila v malebných chaloupkách, výše zmiňované lounské se čepovalo ve větrném mlýnu, pivo z pivovaru Na Slovanech zas v zadní části pavilonu českých turistů v podobě hradu Kokořína. Několik hostinců fungovalo i v areálu Staré Prahy. Schwarzenberský lounský pivovar nebyl jediným českým závodem, který se na výstavě potřeboval zviditelnit. Teprve půl roku fungoval i pivovar vinohradský, který se rozhodl pro stavbu samostatného pavilonu vedle Křížkovy fontány, tedy přesně v místech, kde v roce 1891 fungovala restaurace Bohemian Breweries. Důraz kladený na nákladnou výstavní prezentaci především v prvních letech fungování závodů je u českých pivovarů dobře patrný právě na proměnách areálu pražského výstaviště. Nově založené pivovary nebo ty, které změnily majitele, se snažily zaujmout nejhonosnějšími pavilony na

⁴¹⁶ Např. *Národopisná výstava československá v Praze 1895*. Praha, J. Otto 1895.

⁴¹⁷ Z potulek po Národopisné výstavě. *Pivovarské listy*. 1895, s. 152–154.

⁴¹⁸ Z výstavy národopisné v Praze. *Pivovarské listy*. 1895, s. 126.

⁴¹⁹ PÁNKOVÁ, Kateřina. *České pivovarnictví 1869–1914, podnikatelské strategie, kartelizace, odbyt*. Diplomová práce, FF UK – Ústav hospodářských a sociálních dějin, 2010.

nejfrekventovanějších místech výstaviště, a vyrovnat se tím závodu plzeňských právozářníků, Smíchovu nebo pivovarům schwarzenberským. Už motivace „anglické“ společnosti byly jasné, česká veřejnost nebyla skupováním pivovarů zahraničním kapitálem nadšena a Britové si na výstavišti museli získat její sympatie. Na příští výstavě se pivovary libeňský, pračský a U Štajgrů již prezentovaly méně okázale a společnost dokonce ani neměla vlastní pavilon.

Shodný trend byl patrný i během třetího velkého výstavního počínu konce 19. století, Výstavy architektury a inženýrství v roce 1898. Samostatné pavilony otevřely v nejrušnější části výstaviště před Průmyslovým palácem hned tři pivovary, které lze vnímat jako ambiciózní nováčky. Prvním z nich byl budějovický Český akciový pivovar, který jen těsně nestihl výstavu Národopisnou, dalším pak pivovar nuselský. Ten sice nebyl nováčkem v pravém slova smyslu, ale o rok dříve byl přeměněn na českou akciovou společnost a vedení podniku se snažilo odstříhnout od minulosti spojené s židovským majitelem Sigmundem Waldsteinem. Samostatný pavilon opentlený červenobílými prapory mohl image pivovaru od Botiče jen prospět. Skutečnou novinkou pak pro mnoho návštěvníků výstaviště bylo pivo z pivovaru v Holešovicích, které se prodávalo teprve od jara 1897.⁴²⁰ Pivovar měl nejen svůj samostatný pavilon, ale jeho pivo se tehdy čepovalo i v nejextravagantnějším podniku výstaviště, krčmě umělců U Nesmysla.⁴²¹

Vraťme se ale do roku 1895. Výsadní postavení měl opět pavilon plzeňského pivovaru, naopak ještě více do pozadí logicky ustoupilo pivo z pivovaru akciového. Samostatný pavilon pivovar neměl, „německé“ pivo se ale na výstavišti prodávalo.⁴²² Budějovické pivo i tentokrát chybělo, z pražských piv mohli návštěvníci okusit třeba primasovské nebo ležák z pivovaru Na Slovanech.

Plzeňští právozářníci se tentokrát museli obejít bez služeb restaurátéra Václava Petzolda, který se staral o konkurenční pavilon pivovaru smíchovského. Ten byl v roce 1895 umístěn dole u fontány a po negativních zkušenostech z Jubilejní výstavy tentokrát Smíchovští dělali všechno pro to, aby jejich „stánek“

⁴²⁰ Informace o poloze jednotlivých pavilonů vycházejí ze srovnání průvodců a map jednotlivých výstav.

⁴²¹ *Krčma umělců U Nesmysla: séances duší fin de siècle*. Praha, F. Topič 1898.

⁴²² České pivo z ultraněmeckého pivovaru. *Plzeňské listy*. 1845, 72, s. 2.

v Bubenči mohl zůstat i po skončení výstavního podniku. Účastí na výstavě jsme plnili „*vlasteneckou povinnost*“ a navíc jsme „*škodovali*“ už během Jubilejní výstavy, naléhalo vedení pivovaru na Zemský výbor. Výjimku se mu nakonec dokázalo získat. Argumentem možná byla i cena budovy, pavilon stál třikrát víc než ten z Jubilejní výstavy, 22 000 zl. Výjimka však byla pouze dočasná a už v listopadu 1896 přišel do pivovaru nepříjemný dopis na hlavičkovém papíře Zemského výboru. Úřad se usnesl proměnit spodní část výstaviště v sady a pavilon musí být do konce března následujícího roku odstraněn!⁴²³ I druhý pavilon se tak musel stěhovat, tentokrát ale naštěstí jen v rámci areálu výstaviště. Zemský výbor totiž přistoupil na kompromisní návrh pivovaru a povolil jeho přesun nahoru před Průmyslový palác na parcelu pavilonu města Prahy, který musel být stržen, neboť se v něm „*vyskytla houba*“⁴²⁴. Tady smíchovské pivo definitivně zakotvilo i pro následující výstavní podniky.

Poslední z velkých předválečných výstavních podniků se na pražském výstavišti konal v roce 1908, kdy si monarchie připomínala 60. jubileum vlády císaře Františka Josefa. Tentokrát se nejednalo o široce pojatou výstavu, nýbrž o akci striktně omezenou na území pražské obchodní a živnostenské komory. Nedostatku vystavovatelů se organizační výbor přesto obávat nemusel. Obvod pražské komory totiž zahrnoval nejen Prahu a velkou část středních Čech, ale táhl se až do Čech východních a na Vysočinu. Spadala pod něj zhruba třetina obyvatel království a podle oficiálního výstavního průvodce tu působilo přes 110 000 podniků průmyslových, obchodních a živnostenských.⁴²⁵

Jubilejní výstava byla otevřena českým i německým vystavovatelům, a tak ji česko-německý výkonný výbor koncipoval jako utrakvistický podnik. Z české strany se proti této koncepci strhla vlna nevole. České firmy mají přeci v obvodu komory drtivou většinu⁴²⁶, tak proč by měla být výstava dvojjazyčná? Neznamená to ale, že by byli k dvojjazyčnosti nuceni jednotliví účastníci akce. Když se

⁴²³ SOA Praha, fond APS, dopis 1896, k. 7, inv. č. 144, dopis 1896.

⁴²⁴ Tamtéž, dopis 1897.

⁴²⁵ HOTOWETZ, Rudolf. *Průvodce jubilejní výstavou obvodu obchodní a živnostenské komory v Praze 1908*. Praha, Nákladem Výkonného výboru výstavního 1908. s. 6.

⁴²⁶ Z přibližně 200 000 průmyslových závodů platících výdělkovou daň více než 100 K drželi ve svých rukou Češi něco přes tři čtvrtiny, u firem menších převažovali výrazněji.

kupříkladu nájemce smíchovského pavilonu obrátil na správu pivovaru s dotazem, jaký postoj má zaujmout v otázce dvojjazyčnosti, kupříkladu u jídelních lístků, dostalo se mu jasné odpovědi: „...užívati výhradně jazyka českého jak při nápisech na pavilonu, tak i na všech tiskopisech.“⁴²⁷

Při regionálně pojatém podniku nebudou vystavovatelé pociťovat tak silnou konkurenci, jako při akcích zemských, státních a mezinárodních, vyzdvihovali výhody Jubilejní výstavy její pořadatelé. V případě pivovarnictví ale tato teze neplatila. Ano, vystavovat nemohly jihočeské, západočeské a severočeské pivovary, ale většina z nich do hlavního města stejně nikdy nedorazila. A konkurence byla silná i tak, na území komorního obvodu působilo v roce 1907 155 pivovarů⁴²⁸. Nejvíce pivovarů (40%) sice patřilo šlechtě, ale výrobu táhly především závody akciové. Pod pražskou komoru jich spadalo pouze 12, na celkovém objemu vyrobeného piva se však podílely z více než 42 %. Rok před konáním výstavy byly v obvodu pražské a obchodní živnostenské komory navařeny bezmála 3 000 000 hl piva, což představuje téměř třetinu celkové české produkce⁴²⁹. Činily se především pražské a předměstské akciové velkopivovary.

Z podniků spadajících do obvodů jiných komor dostal výjimku pouze plzeňský měšťanský pivovar, i nyní mohl těžit z již téměř dvacet let starého rozhodnutí svých majitelů postavit ve Stromovce vlastní zděný pavilon. Ne každému ale byla výjimka udělená největšímu českému záводу po chuti, zvlášť když výkonný výbor soustřeďoval do plzeňské restaurace většinu oficialit a vítal tu i zahraniční hosty výstavy. Asi nejhlasitěji se ozýval kročehlavský sládek Otakar Zachar, který dlouhodobě upozorňoval, že plzeňské nemá na „pražské“ výstavě co pohledávat. Svůj nesouhlas vyjádřil i formou satirické rýmovačky:

*„Kdo jsi na výstavě
pivo vystavil,
jistě k její slávě
dost jsi zaplatil.*

⁴²⁷ SOA Praha, fond APS, k. 7, inv. č. 144, dopis 1907.

⁴²⁸ Během 60 let vlády Františka Josefa klesl počet pivovarů v této oblasti z 309 na 155, objem výroby se přitom zpětinásobil.

⁴²⁹ Pivovarství na pražské výstavě 1908. *Kvas.* 198, s. 280–283.

*Ale když tam přijde
cizí jakýs host,
okusit mu dají
„plzně“ dost a dost,*

*neboť když prý pije
pivo z Plzně jen,
v Germanii jest s tím
každý spokojen.*

*A když český sládku,
platil's jako – chám,
vypij si to pivo
co's tam přivez, – sám.“⁴³⁰*

V mnoha odvětvích, pivovarnický průmysl nevyjímaje, byla na výstavě patrná jasná hegemonie Prahy a jejích předměstí. Dobře to dokumentuje pohled do průvodce výstavou, ani v jednom ze sedmnácti samostatných pivovarských či restauračních pavilonů nebylo k dostání pivo, které by se vařilo mimo hranice dnešní Prahy. Poprvé se na velké akci s vlastním pavilonem představil branický pivovar, hegemonem Jubilejní výstavy byla ale pivovar holešovický. Pivo z Prvního pražského měšťanského pivovaru se podle oficiálního průvodce výstavou kromě samostatného holešovického pavilonu prodávalo i v dalších šesti podnicích.⁴³¹ Jedním z nich byl i kýčovitý Navrátilův podnik U Slona, který byl později přestěhován do Sedlce, kde stál v zahradní restauraci vedle železniční trati z Prahy do Ústí nad Labem. Vlastní pavilony měly kromě Braníka a Holešovic i pivovary smíchovský, vinohradský, nuselský a novoměstský U Primasů. Mimopražská piva se prodávala pouze v ochutnávnách. Z pivovarských pavilonů zaslouží hlavní

⁴³⁰ Kdo jsi na výstavě. *Sládek*. 1908, s. 210.

⁴³¹ Celkem se uvádí 17 podniků.

pozornost ten primasovský, secesní budova na rozdíl od ostatních hostinců stojí v areálu pražského výstaviště dodnes.

Obr. č.15: Poslední pivovarští pamětníci výstav před rokem 1918

Pramen: Archiv autora.

Na výstavě se představila (ať již výrobkem nebo ve společné expozici) jen zhruba třetina ze všech pivovarů pražské obchodní živnostenské komory. Jednou z příčin byl fakt, že právě s počátkem roku 1908 vstoupila v platnost smlouva o ochraně odběratelstva zakazující pivovarům, které ji podepsaly, získávat nové hostinské na úkor ostatních signatářů. Kartelová dohoda tak prakticky zakonzervovala stávající rozdělení trhu, a tak účast na výstavě pro pivovary tentokrát ztrácela svůj hlavní smysl. Velkopivovary ale výstavu ignorovat nemohly, a to především z prestižních důvodů. Zcela opačně na tom ale byly malé, často ještě na ruční pohon fungující, venkovské pivovary. Dopis uveřejněný v roce 1907 v Zacharově Sládku dává dohromady argumenty, proč by se malé pivovary měly Jubilejní výstavě vyhnout širokým obloukem. A nejenom té Jubilejní, dopis pocházející z pera „sládka malého pivovaru“ je varováním před všemi podobnými akcemi, kde jsou malí regionální výrobci konfrontováni s velkopivovary. Zacharův kročehlavský závod měl sice blíže k druhé skupině pivovarů, přesto kladenský sládek výstavu neobeslal a patřil k jejím nejhlasilitějším kritikům. Je proto pravděpodobné, že varovná slova pocházela přímo od Zachara.

Ať už dopis napsal kdokoliv, představuje zajímavou sondu do hlubin duše venkovského pivovarníka a zároveň je dokladem o vystřízlivění lidí z nekritické výstavní euforie let devadesátých. S vědomím toho, že Zacharův postoj k Jubilejní výstavě negativně ovlivnily i osobní spory s jejími organizátory a utrakvistický ráz celé akce, dávám citaci z jím vydávaného listu i tak více prostoru. „*Nepopíratelný prospěch z výstavy budou mít velké pivovary pražské, obsadí-li všechny větší restaurace, my však menší a malí, kteří se máme krčiti v některé malé ochutnávárně a to střídavě jenom v jednom týdnu v celé výstavní době, přineseme sobě vedle hmotné škody i morální neúspěch. A tento moment jest hlavně rozhodujícím, který mne od účastenství zrazuje. Jak můžeme my menší a malí representovati, pohromadě v kolektivní výstavě vedle velkých, nádherně zařízených závodů pivovarských? Zajímavé to ovšem bude a jmenovitě pro laika pozorujícího model velkého moderního pivovaru vedle modelu primitivního pivovaru malého a jednu pípu pro všechny pivovary venkovské vedle samostatných pavilonů pro jednotlivý pivovar veliký. Avšak jaký názor utvoří se v duši neodborníků, tyto dva objekty obdivujících? Nejinak, než že vypadne pivovar moderní příznivě a pivovar starý, malý a dřívější nepříznivě. A není divu, když z toho činí závěrek na jakost výrobku. A tak může se státi, že malý vystavovatel místo aby výstavou zákazníky získal, je spíše sobě odpudí, neboť všichni budou zaujati velikostí, nádherou a nikoli malostí a úctyhodnou starobylostí. (...) Průmysl pivovarský chytí vtěsnati do usancí jiných průmyslových odvětví, jest nemožno, jako také jeho vystoupení na výstavě nám nemůže býti příkladem, poněvadž to, co u jiných odvětví užitek přináší, nám přináší zase jen hmotné oběti, aniž by se nám rovnocenně nahradilo, a to z té příčiny, že nad naší prací vynáší soud každý jednotlivý piják piva, celá ta široká veřejnost, pokud pivo pije, kdežto nad vystaveným zbožím ostatním rozhodují jednotlivci-odborníci, kteří vykonanou práci dovedou náležitě oceniti a pro svou potřebu využítkovati, a kteří zasedají v jury. (...) Pro ty, kteří přicházejí na výstavu s řadou nových vynálezů, jest výstava nutností, pro nás však, kde při odvislosti naší výroby od ustálené chuti obecnstva něco nového ukázati vlastně ani nesmíme, výstava významu nemá, leda jako štít propůjčený některé firmě stavitelské strojnické. (...) pivovar venkovský, který odbytový zájem o Prahu a pražské okolí nemá, lépe učiní,*

*když oněch několik set vynaloží na seřízení pivovaru nebo obrátí je ku povznesené obchodu v místě.*⁴³²

7.5. Pivovary na Výstavě německých Čech v Liberci 1906

Výstava, která se v městě pod Ještědem uskutečnila v roce 1906, byla o patnáct let opožděnou odpovědí českých Němců na veleúspěšnou Jubilejní výstavu. Liberecký živnostenský spolek žádal tamní obchodní a živnostenskou komoru o uspořádání akce podobné té pražské už v první polovině 90. let, se svým opakovaným návrhem ale uspěl až v roce 1902. O čtyři roky později vyrostlo na severním břehu nedávno vystavěné Harcovské přehrady bělostné městečko, k jehož návštěvě zval z plakátu i sám ochránce hor Rübezahl. Znak s velkoněmeckou trikolórou zavěšený na jednom ze smrků na plakátu dával jasně na vědomí, že tu Češi nejsou vítáni. Ani jako vystavovatelé, a dokonce ani jako kvalifikovaní zaměstnanci při výstavbě areálu.⁴³³

Toto vymezení se proti českým podnikům se odrazilo i v nabídce piva na libereckém výstavišti. Výstavu obleslaly především závody z širšího okolí města, například pivovar jablonecký, trutnovský, vrchlabský nebo hodkovický. Dominantní postavení měl na výstavě logicky domácí pivovar z Vratislavic nad Nisou, v jehož restauraci s kapacitou 1 600 hostů se konaly slavnostní recepce, koncerty a oficiální schůze. Podobný pivní „palác“ ale vystavěl také plzeňský akciový pivovar, jenž se tím stal jediným závodem podporujícím zároveň českou Jubilejní výstavu i německou výstavu libereckou. Plzeňští akcionáři v čele s Karlem Urbanem, jenž byl sám členem čestného výstavního výboru, směřovali veškerou pozornost k 21. červnu, kdy si výstavu prohlédl císař František Josef při své několikadenní návštěvě severních Čech. Samotná účast na výstavě stála plzeňský akciový pivovar 59 000 K a vzhledem k tomu, že celá akce skončila více než půlmilionovým schodkem, přišel pivovar i o čtvrtinu ze 40 000 K (20 000 zl.), které

⁴³² Výstava obch. komory r. 1908. *Sládek*. 1107, s 206–208.

⁴³³ Melanová, Miloslava. Liberecká výstava 1906. Liberec, Kalendář Liberecka 1996; Arnold, Ergard, ed. Die Deutschböhmsche Ausstellung Reichenberg 1906: Industrie-, Gewerbe-, Kunst- und Landwirtschafts-Ausstellung der Deutschen Bödmens. Reichenberg, 1906; Katalog der Deutschböhmschen Ausstellung. Reichenberg 1906. Reichenberg, Selbstverlag 1906.

věnoval ve prospěch garančního fondu.⁴³⁴ Tyto nemalé finanční oběti ale měly smysl, účast na Výstavě německých Čech dávala pivovaru do rukou mocnou zbraň v boji proti německým bojkotům a stavěla ho na německém trhu do výhodnější pozice ve srovnání s konkurenčním měšťanským pivovarem, který v Liberci chyběl.

Se stejným očekáváním v roce 1906 na liberecké výstaviště mířil i nejmladší z plzeňských pivovarů. Dokládá to například reklamní leták drážďanského zástupce společenského pivovaru Maxe Hechta. K desateru důvodů, proč musí být pivovar považován za výhradně německý podnik, přidává Hecht i jedenáctý, zcela neprůstředný, argument: Když výkonný výbor liberecké výstavy, která připouštěla pouze účast německých firem, souhlasil, aby se tu čepovalo plzeňské společenské, je jasné, že se jedná o německý výrobek německého pivovaru!⁴³⁵

8. Reprezentační restaurace pivovarů

8.1. Typy reprezentačních podniků

„Velectěný pan

Dr. Rašín redaktor.

Jménem správní rady Prvního pražského měšťanského pivovaru dovoluji si Vás, velectěný pane, uctivě zváti k ochutnání našeho ležáku, které se bude dít v nejužším kroužku přátel – v nově zřízených místnostech hostinských našeho závodu v domě p. Urbánka vedle Národního divadla, dne 1. července 1897 přesně o 8. hodině večerní.

Bude pro nás velmi lichotivé, přijmete-li toto pozvání, a ctí, věnujete-li nám okamžik svého vzácného času.

V dokonalé úctě

K. Vendulák

za správní radu Prvního pražského měšťanského pivovaru. “436

Obyčejné výčepní pivo z Holešovic se v pražských hospodách čepovalo už od května 1897, od července pak první ležák. A kde jinde uvést nový výrobek slavnostně na trh, než v nově otevřeném reprezentačním restaurantu na

⁴³⁴ PŘÍKRYL, Karel. *Plzeňské akciové pivovary*. Plzeň 1943/44. s. 133.

⁴³⁵ PA, fond Prior, IIA4a, reklamní letáky.

⁴³⁶ ANM, fond Alois Rašín, k. 6, inv. č. 403, pozvánka.

Ferdinandově třídě, který si správní rada právě pro podobné příležitosti pořídila. Podobnými vlajkovými loděmi disponovala valná většina zkoumaných pivovarů. Jejich funkce přitom nebyla jen čistě propagační, v některých případech byly pivovarské restaurace i hlavním odbytištěm výrobku daného závodu.

Reprezentační místnosti pivovarů lze rozdělit do tří základních skupin dle míry jejich majetkoprávního připoutání k mateřským závodům.

Do první skupiny podniků patří klasické pivovarské restaurace, které se zřizovaly přímo v budovách nebo na pozemcích pivovarů, a byly tak od počátku jejich integrální součástí. Samozřejmostí to bylo u staropražských pivovárků, své restaurace ale budovaly i předměstské velkozávody. V Holešovicích, na Královských Vinohradech, v Braníku nebo na budějovickém Pražském předměstí se jednalo především o zahradní restaurace, které se rychle etablovaly jako vyhlášené výletní destinace. Hned dva venkovní podniky působily i na pozemcích pivovaru smíchovského.

Pro slavnostní příležitosti, jakými byly například představování nového druhu piva nebo zasedání valných hromad, ale předměstské pivovary potřebovaly také reprezentační místnosti v centru města. Jedním z řešení byl nákup vlastní nemovitosti s restauračními místnostmi. K tomuto kroku se odhodlaly například budějovický měšťanský pivovar nebo všechny tři novější plzeňské pivovary. Pražské velkopivovary se naopak do centra města i vzhledem k vyšším cenám nemovitostí vydávaly pouze cestou pronájmu. Příkladem je výše zmiňovaná restaurace Prvního pražského měšťanského pivovaru nebo krátký smíchovský experiment v paláci Zemské banky v Nekázance.

Třetí skupinu pak tvoří restaurace, pivnice, hotely a spolkové domy, které sice s pivovarem nebyly nijak majetkoprávně svázány, hosté si je ale s určitou značkou dlouhodobě spojovali. Touto cestou se vydal například plzeňský měšťanský pivovar, který, ač byl v Plzni jasným hegemonem, nechtěl zbytečně dráždit své odběratele vlastním konkurenčním restaurantem. Největší český pivovar tak ve zkoumaném období paradoxně ve „svém“ městě nedisponoval reprezentační restaurací, její funkci ale suplovaly vyhlášené podniky, kam bylo plzeňské

měšťanské dodáváno. Prazdroj se čepoval jak v luxusním hotelu Waldek, tak v rázovité pivnici U Salzmännů, v české Besedě i v restauraci Německého domu.

8.2. Budějovice

Reprezentační místnost budějovických právovárečníků se nacházela na Mariánském náměstí v místě staré střelnice, kterou pivovar koupil na počátku 70. let. Do Budějovické pivnice/Budweiser Bierhalle se přesunula nejen důležitá jednání místních právovárečníků, v srpnu 1885 se tu uskutečnilo také dvojedenní výjezdní zasedání Spolku pro průmysl pivovarský. Sládci a majitelé pivovarů z celých Čech tehdy kromě schůzování vyrazili i na exkurzi do měšťanského pivovaru.⁴³⁷

Na počátku 80. let byl nad vchod do pivnice zavěšen čistě německý štít, který dráždil budějovické Čechy stejně tak, jako bujaré večírky buršáckých spolků, které se tu čas od času konaly. Přesto se ale čeští hosté návštěvě Bierhalle, na rozdíl od jiných čistě německých budějovických podniků, zcela nevyhýbali. Scházeli se tu nejen čeští a němečtí sociální demokraté, ale i Sokolové nebo ochotničtí divadelníci. Zájemci o provozování restaurace museli ovládat oba zemské jazyky.⁴³⁸ Fakt, že Češi vysedávali v „německé“ Budweiser Bierhalle, byl trnem v oku české žurnalistice. Dokládá to například nepravdělná rubrika „*Národní stráž*“, která se začala v roce 1897 objevovat na stránkách Jihočeských listů. Slídilská rubrika si kladla za cíl „*pranýřovati*“ budějovické Čechy za různé projevy „*neodpustitelné národní vlažnosti*“. Hned v prvním díle se na obrazném pranýři ocitla česká rodina, která měla tu drzost a uspořádala svatební hostinu v restauraci měšťanského pivovaru.⁴³⁹

⁴³⁷ HUYER, Reinhold. *Geschichte des Bräuwesens in Budweis: ein Festschrift zum hundertjährigen Bestande des Bürgerlichen Bräuhauses*. Budweis, Bräuausschuss 1895. s. 314–315.

⁴³⁸ Inzerce. *Budivoj*. Různé ročníky.

⁴³⁹ *Národní stráž*. *Jihočeské listy*. 1897, č. 75, s. 5.

Obr. č.16: Budweiser Bierhalle

Pramen: Huyer, 1895.

Svou restauraci založil i konkurenční Český akciový pivovar. Otevřena byla hned v prvním roce fungování závodu v pivovarské zahradě. Areál pivovaru se nachází zhruba 2,5 km od budějovického náměstí, a tak byl nový podnik od samého počátku koncipován jako výletní restaurace a občerstvovací zastávka pro návštěvníky odlehlého městského hřbitova. Nejživěji bývalo v pivovarské restauraci při každoročních matičních slavnostech.

Další vlajkovou lodí Českého akciového pivovaru se logicky musela stát restaurace Beseda, středisko spolkového a politického života budějovických Čechů.⁴⁴⁰ Beseda byla v dnešní ulici Na sadech s velkou slávou otevřena už v lednu roku 1870. Tehdy se tu čepovalo schwarzenberské pivo z Třeboně a nikoliv domácí budějovické. Důvody nebyly politické ani národnostní. V 60. letech si výrobek měšťanského pivovaru vysloužil mimořádně špatnou pověst a zdravotní komise dokonce několikrát přikázala budějovickému pivovaru vylít zásoby piva do kanálu.⁴⁴¹

V Besedě, která byla zpočátku jediným budějovickým hostincem disponujícím českými jídelními lístky, se zastavil i Jan Neruda při své cestě po jihu

⁴⁴⁰Německou protiváhou k Besedě byl novorenesanční palác Německého domu (dnešní Dům Slavie) slavnostně otevřený na nábřeží Malše koncem roku 1872.

⁴⁴¹Špatnou kvalitu budějovického piva nepřímo potvrzuje i časté střídání sládků v 60. letech 19. století.

Čech v roce 1871. Díky Nerudovu fejetonu se zachoval i podrobný popis tehdejší Besedy: „*Besední dům je zcela nový, s krásnými místnostmi hostinskými, se sálem tak elegantním, že se mu žádný z pražských sálů nevyrovná, s rozlehlou zahradou, s billardy, kuželníky, zkrátka se vším možným komfortem hostince dobrého, určeného společnosti domácí i styku s cizinou.*“⁴⁴²

Beseda „patřila“ až do založení Českého akciového pivovaru pivům schwarzenberským. Kromě již zmiňovaného treboňského se tu vystřídalo i petrodvorské, krumlovské a protivínské.⁴⁴³ Čas od času se sice mezi českými právníky diskutovalo, zda by se spolek Beseda, kterému restaurace patřila, neměl s měšťanským pivovarem usmířit, ale od výbuchu nacionálních vášní na počátku 80. let se podobné příměří jevilo velice nepravděpodobným. „*Otázka tato není nepatrná, neboť by uskutečněním jejím mnoho tisíc zlatých zůstalo každoročně v městě a výdělek z nich plynul by do kapes zdejších měšťanů českých i německých. Ano poměr ten jest tak křiklavý, že čeští právníci jsou hosty Besedy dávají peníze za výrobek cizí, ač by mohly doma zůstat. Avšak za poměrů takových nelze jinak jednati, poněvadž žádný Čech, i kdyby poněkud zisku z toho měl, nebude penězi svými podporovat snahy politické,*“⁴⁴⁴ napsal Budíj v souvislosti s příspěvkem pivovaru na stavbu pomníku císaře Josefa II.

Objem piva, které se zkonsumovalo v Besedě, je názorným příkladem hektolitrů zbytečně ztracených kvůli politickým šarvátkám mezi českými a německými právníky. Spotřeba piva v Besedě totiž rok od roku stoupala a v roce 1894/95 se blížila ke 3 000 hl.⁴⁴⁵ Když tedy zakladatelé druhého budějovického pivovaru zpočátku opatrně hovořili o ročním objemu výroby 10 000 hl, mohli teoreticky počítat, že by jen v samotné spřátelené Besedě udali skoro třetinu své produkce.

⁴⁴² NERUDA, Jan. Eklogy. *Národní listy*. 1871, 266, s. (1).

⁴⁴³ Smlouva s knížecím pivovarem umožňovala rovněž výčep plzeňského piva, které není do statistik započítáno. Čepovat jiná obyčejná piva měli nájemci Besedy zakázáno, zaměstnanci protivínského pivovaru měli v případě jakéhokoliv podezření právo zkontrolovat restaurační sklepy.

⁴⁴⁴ Kam vedou spory národnostní. *Budíj*. 1883, 70, s. (2).

⁴⁴⁵ Státní okresní Archiv České Budějovice, fond Beseda České Budějovice, B 184, II/B/5/b–III, fol. 36, dopis správy protivínského pivovaru jednatelem Besedy.

V roce 1896 muselo knížecí protivínské ve sklepích Besedy skutečně ustoupit výrobku nového akciového pivovaru. Jednání o zavedení „českého“ piva ale neprobíhala zdaleka tak hladce, jak by se při úzkém personálním propojení obou subjektů dalo očekávat. Tvrdá vyjednávání mezi Besedou a Českým akciovým pivovarem, při kterých se hrálo o každý krejcar, názorně demonstrují, že prohlášení o „společné české věci“ patřila především na politické mítinky. V běžném hospodářském styku šla politika stranou a rozhodovaly nabízené bonifikace za vyčepované hektolitry nebo výše příspěvků na led pro hostinského. Ve prospěch Českého akciového pivovaru nakonec rozhodl i fakt, že na rozdíl od Protivína hodlal do Besedy dodávat silnější jedenáctistupňové pivo. To byl zřejmě silný argument. Už v roce 1890 si totiž na protivínskou desítku výbor Besedy oficiálně stěžoval protivínskému sládkovi: „*Myslíme, že v té záležitosti není jiné pomoci, než že musíte Besedě dodávati o 1 stupeň silnější pivo (11stupňové), za to bude jistě výčep mnohem větší.*“⁴⁴⁶

8.3. Plzeň

Přestože starý měšťanský pivovar na místním trhu jasně dominoval, neměl ve městě vlastní restauraci. Důvod byl jednoduchý, vedení závodu nechtělo dráždit své odběratele a vytvářet jim novou konkurenci. Neznamena to ale, že by se otázka „*získání restaurace, ve které by hostinští neměli viděti soutěž, nýbrž vzor, jemuž se měli svými živnostmi co nejvíce přiblížiti,*“⁴⁴⁷ čas od času nedostala na program jednání správy pivovaru. Například v roce 1906 právníci jednali s Kateřinou Waldekovou o koupi hotelu Waldek (dnešní Slovan), jenž představoval jednu z nejprestižnějších adres ve městě. Konaly se tu mimo jiné i valné hromady měšťanského pivovaru a navíc v listopadu 1842 byl hotel (tehdy zájezdní hostinec U Hanesů) jedním ze tří míst, kde se poprvé čepovalo nové Grollovo plzeňské.⁴⁴⁸ Obchod se v roce 1906 nakonec neuskutečnil a po první světové válce majitelé hotelu dokonce přešli k akciovému pivovaru.⁴⁴⁹

⁴⁴⁶ Tamtéž, fol. 23, koncept dopisu do protivínského pivovaru.

⁴⁴⁷ PŘIKRYL, Karel et al. Měšťanský pivovar v Plzni: 1892–1942. s. 107.

⁴⁴⁸ Tamtéž.

⁴⁴⁹ Pivo a politika. *Národní listy*. 1922, 95, s. 3.

Úlohu reprezentačního odbytiště pivovaru tak suplovala například výletní restaurace v lochotínských sadech, k níž se právovárečníci u příležitosti panovnického jubilea císaře Františka Josefa v roce 1888 rozhodli přistavět koncertní a taneční síň s příznačným jménem Císařský sál.⁴⁵⁰ V centru města pak pivovaru dělaly reklamy vyhlášené plzeňské pivnice, mezi nimiž vždy vyčnívala pivnice Salzmannova. Rázovitý podnik však rozhodně nebyl typickou reprezentační restaurací. Platilo to především za legendami opředeného hostinského Martina Salzmana, kdy se hostinci příznačně přezdívalo „U Krobiána“. *„Byl na své pivo tak hrdým, jak by je sám vyráběl, a choval se dle toho k hostům, s nimiž nedělal mnoho okolků. Pod sklenici dával se plstěný podkládek zvaný ‚flek‘, a komu nedal Salzman na stůl ‚flek‘, ten piva neobdržel. Byl-li host poněkud rozjařen, aneb nelíbil-li se jinak panu hostinskému, vzal mu jednoduše ‚flek‘ a živou mocí mu více nenalil,“* vzpomínal Adolf Srb na doby, kdy podivínský hostinský ještě sídlil v Perlové ulici. Později se hostinec přestěhoval pod hlavní náměstí do Pražské ulice, kde funguje i v současnosti. A i na nové adrese platilo: *„Zavítati do Plzně a nenavštívit Salzmana, bylo as tolik jako býti v Římě a neviděti papeže.“*⁴⁵¹

Koupí hotelu Waldek by měšťanský pivovar srovnal krok s oběma mladšími závody, které ve městě provozovaly své reprezentační místnosti. Společenský pivovar vlastnil dům na dnešním náměstí T. G. Masaryka, kde sídlily kanceláře závodu značně vzdáleného od středu města a v přízemí elegantní restaurace U Piora.⁴⁵²

První plzeňský akciový pivovar si ještě před příchodem nové konkurence v roce 1894 pořídil za téměř 250 000 zl. rozestavěný hotel Menčík (dnešní Continental).⁴⁵³ V prosinci se správa pivovaru rozhodla hotel přejmenovat na Pilsner Hof.⁴⁵⁴ Německým pojmenováním dával pivovar jasně najevo, že v hotelu stojí o čistě německou klientelu, za což byl ostře napadán českým tiskem. Od útoků

⁴⁵⁰ SUCHÝ, Václav. *Měšťanský pivovar*. s. 382

⁴⁵¹ SRB, Adolf. *Z půl století*. V Praze: F. Šimáček, 1913. s. 139–140.

⁴⁵² CIRONISOVÁ, Eva. Plzeňský společenský pivovar PRIOR. s. 207–227.

⁴⁵³ PŘIKRYL, Karel. Plzeňské akciové pivovary. Plzeň 1943/44. s. 73.

⁴⁵⁴ Plzeňáci mu však brzy začali přezdívat „Hotel U Zmrzlého Dragouna“. Přezdívka hotelu upomínala na tragickou událost, k níž došlo v průběhu výstavby budovy. V únoru 1895 v již zastřešeném, ale stále nedokončeném hotelu, umřel neznámý muž. Jak se později zjistilo, byl to dezertér od dragounů z nedalekých Dobřan, který se na staveništi ukrýval.

slovních přešli Češi i k útokům fyzických. V prosinci 1897, po Badeniho pádu, byl hotel akciového pivovaru jednou z plzeňských budov poškozených při protiněmeckých násilnostech.

Na rozdíl od svých starších konkurentů investoval čtvrtý plzeňský pivovar do vlastních restaurací ve městě již v době, kdy teprve finišovala stavba závodu a výstav nového piva byl hudbou daleké budoucnosti. Už na valné hromadě v prosinci 1912 byli akcionáři informováni, že správní rada skupováním realit zajistila pro nové pivo hostince ve všech plzeňských čtvrtích.⁴⁵⁵ Zároveň se vedení společnosti rozhodlo pro stavbu vlastního reprezentačního hotelu a v roce 1912 koupilo potřebné pozemky na dnešní Americké třídě, která se po zbudování nového mostu⁴⁵⁶ přes Radbuzu v roce 1913 stala hlavní spojnici mezi středem města a plzeňským nádražím. Není bez zajímavosti, že se tak stalo i přes odpor šéfa Živnobanky Jaroslava Preisse, s jehož názory si jinak málokdo troufl polemizovat. „...repres. budova musí být opravdu reprezentační a proto bude vyžadovat značného nákladu,“⁴⁵⁷ varoval Preiss na schůzi výkonného výboru v dubnu 1911 a navrhoval nákup pozemků odložit.

8.4. Praha

Osobitou skupinu reprezentačních místností tvořily pivovarské hostince vnitřní Prahy, které byly v některých případech i jediným místem, kde se to které pivo prodávalo. Hostince měly téměř identickou „fyziognomii“. Dovnitř se zpravidla vcházelo klenutým průjezdem, podél jehož stěn byly rozmístěny masivní lavice a sklopné stoly. Následoval dvůr se zahrádkou a pak srdce každého pivovaru, výčep. Sem se pivo nosilo ze sklepa a prodávalo zákazníkům do přinesených nádob, po zavedení pivních tlakostrojů pak vedly trubky z několika paralelně naražených sudů, až přímo do výčepu. Této části pivovaru velela takzvaná stoličná.⁴⁵⁸ Často se jednalo přímo o „paní starou“, tedy manželku sládka, což byl logický krok vzhledem k tomu, že právě ve stolici byly ukládány celodenní tržby. Samotné

⁴⁵⁵ Archiv ČNB, fond Pozůstalost dr. Jaroslava Preisse, kart. 67, zápis z valné hromady 1912.

⁴⁵⁶ Most nesl původně jméno císaře Františka Josefa I., dnes ho na mapách najdeme pod pojmenováním Wilsonův most.

⁴⁵⁷ Archiv České národní banky, fond Živnostenská banka, ŽB/778/5, fol. 7, oběžník.

⁴⁵⁸ Pojmenování vzniklo podle masivní stolice, na níž seděla.

hostinské místnosti pak bývaly rozděleny na dvě odlišné kategorie – spisovatel Ignát Herrmann je ve svých vzpomínkách na přelom 60. a 70. let 19. století nazývá „formankou“ a „kasinem“, ale tato terminologie není nijak závazná. Ryze české formanky byly prostě vybavené, například na Koňském nebo Dobytčím tržím byly i tradičním místem k rituálnímu připitku, kterým kupec a prodávající stvrzovali skončený obchod. Naopak v kasinech se scházeli hlavně měšťané a v dobách, na něž Herrmann vzpomínal, se tu mísila čeština s němčinou.⁴⁵⁹

Ne všichni majitelé staropražských pivovarů se ale spokojili s poměrně malými prostory, které jim dovozoval využít samotný areál pivovaru. Typickým příkladem byl Jan Michael Schary, který z pivovaru U Virlů skřípnutého na úzké parcele mezi dnešním Karlovým náměstím a Václavskou ulicí expandoval na nedaleké pozemky vedle kláštera Na Slovanech. Restauraci, kterou na ostrohu nad Vltavou Schary otevřel v létě 1860 nad svými ležáckými sklepy, někteří považovali za vůbec nejlepší pražský podnik pod širým nebem. A svůj názor nezměnili, ani když Schary o dvacet let později začal na západní straně pozemku budovat zcela nový pivovar, jehož budovy zahradu zastínili a připravili hosty o výhled do údolí a na kopce nad Smíchovem. Dvě restaurace měl rovněž pivovar U Primasů. Do první z nich se vcházelo z Václavského náměstí, druhá, jejíž součástí byl i koncertní sál, měla vchod ze Štěpánské ulice.

Schary nebo rodina Wanků ale byli v 19. století mezi pražskými sládky spíše výjimkou. Větší část pivovarníků neměla ambice přilákat hosty ze vzdálenějších koutů města, v hostincích vysedávaly především sousedské společnosti, a tomu odpovídaly i nevelké investice do interiérů. „...na svém primitivním trůně seděl obkročmo Gambrinus, na stěně visely Schweigrovy korunovační klenoty, podobizny Palackého a Havlíčka, pravidla pro kibice, staré hodiny s kukačkou, na hřebíku kalendář, nad vchodem boží požehnání, nad ním byla gotickým písmem napsána hymna sladovnického cechu: ‚Kde se pivo vaří‘ a ve výklenku byly vystaveny cínové konvice a korbele na ukázkou, z čeho pili naši předkové,“⁴⁶⁰ shrnula kniha *Praha včera a dnes* vydaná ještě před první světovou válkou. V době, kdy tato

⁴⁵⁹ HERRMANN, Ignát. Před padesáti lety. *Národní listy*. 1922, 283, s. (11).

⁴⁶⁰ *Praha včera a dnes: několik pohledů*. Praha, Máj 1907. s. 53.

retrospektivní kniha vyšla, už ale pražské pivovarské hostince nabízely velice odlišný pohled. Majitelé pivovarů, které přežily nástup nové konkurence v 90. letech 19. století, pochopili, že v souboji s plzeňskými restauracemi nebo reprezentačními místnostmi nových závodů už nemohou sázet jen na levné pivo a domáckou atmosféru. To ostatně neplatilo jen pro činné sládky, ale také pro majitele zrušených pivovarů, které nadále fungovaly jako hostince, a obecně i pro všechny pražské hostinské, kteří hodlali svůj podnik pozvednout nebo udržet jeho slávu. Přidanou hodnotu představovaly například šantány, které se v pražských pivovarech usídlily už koncem 19. století, na počátku století následujícího pak pražští sládci začali radikálně vylepšovat interiéry svých podniků.

Právě koncem 19. století začal sládek Josef Karel Khop měnit v jednu obrovskou galerii pronajatý pivovar U Fleků ve spolupráci s malířem Láďou Novákem, specialistou na historické výjevy a dekorace domovních průčelí, a dalšími pražskými umělci.⁴⁶¹ Majitelé pivovaru U Šenfloků ke spolupráci získali samotného Mikoláše Alše, který měl, jak známo, k pivovarské tematice velice blízko a podílel se na výzdobě vícero pivovarů a restaurací.⁴⁶² Obrázkový časopis *Český svět* zas v roce 1905 přinesl několik snímků z nově zařízených interiérů Černého pivovaru. Podle dobové inzerce vytvořil výzdobu „*staročeské místnosti*“ malíř Karel Klusáček, pozdější majitel a zachránce staroměstského domu U Vejvodů.⁴⁶³ Velice originální výzdobu, které dominovala plastika mnicha s napěněnou sklenicí piva, získal malostranský Svatý Tomáš. Na jedné ze stěn viselo i populární „*Nakloněné zrcadlo*“ opatřené úryvkem oblíbené pijácké písničky:

„Kořalička, teta moje,

vona se mnou postrkuje.“⁴⁶⁴

⁴⁶¹ MUSIL, Stanislav. *Sláva a zánik starých pražských pivovarů*, 2. díl – Nové Město. Praha, Plot 2013. s. 162–163.

⁴⁶² Před zrušením pivovaru U Šenfloků. *Národní listy*. 1929, 63, s. 1.

⁴⁶³ Inzerce. *Národní listy*. 1909, 301, s. 23.

⁴⁶⁴ Z klášterních zátiší pražských. *Český svět*. 1906, 5, s. (15–17).

8.5. Pražská předměstí

S výstavbou vlastní zahradní restaurace, jež mohla především v počátcích fungování závodu hrát klíčovou odbytovou i propagační funkci, počítali zakladatelé předměstských pivovarů už ve svých prvotních plánech. Důkazem je například prospekt zvoucí k upisování druhé vlny akcií Prvního akciového pivovaru a sladovny v Praze z roku 1873. K před pár měsíci otevřené sladovně v Podbabě měl být přistaven pivovar a „*veliká zahrada s hostincem*“.⁴⁶⁵ Pokud by se podbabský projekt nebyl býval zadrhnul kvůli světové hospodářské krizi, mohli by se jeho iniciátoři pokoušet napodobit nedávný úspěch podobné restaurace smíchovského akciového pivovaru.

Ještě před zahájením výroby v květnu 1871 začalo podél dnešní Nádražní ulice vyrůstat nové křídlo hlavní pivovarské budovy, jehož součástí měla být i restaurace. Smíchovské pivo se do hostinců začalo zavážet v červenci, pivovarská restaurace byla sice dokončena až v září, ale i tak byla pro většinu budoucích konzumentů nebo odběratelů místem, kde přišli s novým výrobkem poprvé do styku. Kromě samotné restaurace se správní rada rozhodla pro výčep piva upravit i prostory nad ležáckými sklepy situovanými uvnitř areálu, což se v následujícím roce ukázalo být velice prozíravým krokem.

Smíchovské „verandy“ se staly oblíbeným cílem nedělních vycházek. „*Šum, jaký známe jen z pivovarů Mnichovských, když se tam čepování oblíbeného piva, pro krátkou dobu otevře, taký nastal na „verandách“, k nimž zvláštní vchod byl upraven ze dvora pivovaru,*“⁴⁶⁶ popsal nedělní atmosféru na zčásti zastřešené „zahrádce“ František Hejtmánek. Sklepníci prý museli v létě odmítat stovky žíznivých návštěvníků, o nedělích se tu podle Hejmánka někdy vytočilo zhruba 34 hl piva. Jen pro srovnání, v červenci i srpnu 1872 pivovar celkově vystavil kolem 3 400 hl.⁴⁶⁷ Za jediný den se tedy v restauraci prodalo zhruba procento celého měsíčního výstavu, a tak se správní rada rozhodla zavést speciální funkci „inspektora restaurace“. Na jaře 1892 pak na pozemcích akcionářského pivovaru na

⁴⁶⁵ Prospekt. *Kvas*. 1873, s. 46–47.

⁴⁶⁶ HEJTMÁNEK, František. *Akcionářský pivovar*. s. 32.

⁴⁶⁷ SOA Praha, fond APS, k. 1, inv. č. 36, valná hromada 1872.

Hořejším nábřeží přibyla zcela nová zahradní restaurace. Jednalo se o smíchovský pavilon z Jubilejní výstavy.

Pro vedení smíchovského pivovaru byly restaurační místnosti, které se rozšířily i do prvního patra, výkladní skříň celého podniku. V roce 1873 byla do nově zařízeného sálu demonstrativně instalována socha Čechie⁴⁶⁸, pod jejímž dohledem se konaly i taneční zábavy, valné hromady akcionářů nebo národopisná výstava pořádaná v roce 1893 smíchovskou řemeslnicko-živnostenskou Besedou⁴⁶⁹. Ne každému se ale tato „výkladní skříň“ zdála dostatečně nablýskaná. S kritikou pivovarské restaurace přišel například obrázkový čtrnáctideník Český svět v roce 1906. „*Jak vypadá např. reprezentační restaurace ve Smíchovském pivovaře?*“ pokládá si autor článku na úvod řečnickou otázku, po které následuje zdrcující recenze: „*Tito lidé jen když plní své kapsy! Neposkytnou ničeho téměř národním účelům, ale nezbyvá také ničeho na reprezentaci podniku. Byli pánové v Mnichově, viděli pivovarské restaurace po celé střední Evropě, ale protože jsou „mamonáři“, jak je ondy kdos případně nazval, nechali vše při starém. Jak před třiceti roky! Podlaha je, pravda, čistě vydrhnuta, bílým pískem posypána, ubrusy i příbory jsou beze skvrn. Tak čeho tedy více?*“⁴⁷⁰

Jisté zastaralosti interiérů si zřejmě byli vědomi i sami akcionáři – v souvislosti s konkurencí nově vznikajících pivovarů, padla na valné hromadě 1896 otázka, zda by si smíchovský závod neměl pořídit nové reprezentační místnosti v centru Prahy. Nová smíchovská restaurace byla zřízena v místnostech Zemské banky v Nekázance, ale už v roce 1900 byl provoz podniku kvůli vysokému nájmu ukončen.⁴⁷¹ Za zmínku stojí i skutečnost, že v středu města se už pivovar tak křiklavě pročesky neprofiloval. Místo smíchovské sochy Čechie, německé jídelní lístky, upozorňovaly denní listy.⁴⁷²

Jepičí život měl ale nejen smíchovský experiment v Zemské bance, nýbrž i v úvodu této kapitoly zmiňovaná restaurace holešovického pivovaru v sousedství

⁴⁶⁸ HEJTMÁNEK, František. *Akcionářský pivovar*. s. 36.

⁴⁶⁹ *Katalog národopisné a řemeslnicko-živnostenské výstavy na Smíchově v místnostech Akciového pivovaru*. Smíchov, Knihtiskárna a litografie V. Neuberta 1893.

⁴⁷⁰ Pražské hostinství. *Český svět*. 1906, 28, s. (13).

⁴⁷¹ SOA Praha, fond APS, k. 1, inv. č. 28–32, valné hromady 1896–1900.

⁴⁷² V reprezentační restauraci smíchovského pivovaru. *Národní listy*. 1897, 308, 3.

Národního divadla. Také ona nepřežila příchod nového století, svůj „osvětový“ účel však bezpochyby splnila. Správní rada prvního měšťanského pivovaru si koncem 19. století údajně pohrávala i s plánem otevřít elegantní podnik v přízemí Staroměstské radnice po vzoru pivnic v německých radničních budovách⁴⁷³, nakonec se ale soustředila na budování velké pivovarské zahradní restaurace na vlastních pozemcích v Holešovicích. Největší atrakcí holešovické pivovarské restaurace se stalo Lidové divadlo Uranie, které si správní rada pořídila koncem roku 1901. Jednalo se o koupi z druhé ruky – od roku 1898, kdy se konala velká výstava architektury a inženýrství, stála dřevěná divadelní budova v areálu nedalekého výstaviště. Úspěšné divadlo nemuselo být zbouráno bezprostředně po skončení výstavy, ale hrálo se v něm ještě tři sezony, pak byla budova rozebrána a po drobných stavebních úpravách opět uvedena do provozu na pozemku zahrady Prvního pražského měšťanského pivovaru. V zahradě v souvislosti s otevřením divadla přibýlo i skladiště dekorací a pavilon pro hudebníky. V Uranii se hrálo už během roku 1902, na podzim bylo ale divadlo opět uzavřeno kvůli přestavbě na celoroční provoz. Za den skutečného slavnostního znovuotevření Uranie je proto považován až 4. leden 1903.⁴⁷⁴

Uranie se stala velice úspěšným podnikem, z čehož těžil i pivovar. V letech 1906 a 1907 byla k divadelní budově přistavena dvě restaurační křídla a k obveselení návštěvníků přibýla skluzavka s dvacetimetrovou věží a elektrická houpačka, takže se z pivovarské zahrady stalo skutečné zábavní centrum. Prostoru pro nové atrakce a přístavby bylo dostatek. Pozemek zahrady, který od pivovaru oddělovala dnešní ulice U Uranie, měl plochu přes 16 000 m². Z pivovarského managementu se v divadelním projektu nejvíce angažoval ředitel Karel Vendulák, „muž pro umění zanícený“ pocházející z vážené sládkovské rodiny spojené v minulosti především se staroměstským pivovarem U Medvídků. Mezi lety 1907 a 1914 císařská rada Vendulák dokonce vedl paralelně pivovar i divadlo.⁴⁷⁵ Úspěšně

⁴⁷³ Nové restaurace velkých pivovarů v Praze. *Pivovarské listy*. 1897, s. 54.

⁴⁷⁴ JAVORIN, Alfred. *Pražské arény: Lidová divadla pražská v minulém století*. Praha, Orbis 1958. s. 277–280.

⁴⁷⁵ *Lidové divadlo Uranie v 7. části Prahy, k oslavě 25. výročí své činnosti: 1903–1928*. Praha, Družstvo lidového divadla Urania 1928.

fungující model prý zaujal i populární operetní subretu Mařenku Zieglerovou⁴⁷⁶, která měla podle novinových zpráv o výstavbě divadla podobného Uranii v roce 1907 jednat se správou nuselského pivovaru.⁴⁷⁷

Umělci ovládli také zahradní restauraci pivovaru vinohradského. V roce 1921 se tu usídlila filmová společnost AB a až do zbudování barrandovských ateliérů na počátku 30. let tu vyráběla své filmy. Parcela přiléhající k budově sladovny byla pro filmaře ideální. Natáčet mohli v exteriéru a jako hlavní ateliér i filmová laboratoř sloužil dřevěný pavilon, který sem nechala správní rada pivovaru přemístit po skončení Národopisné výstavy 1895. Pivo v jeho sklepích vystřídal vysoce hořlavý filmový materiál, což byl i jeden z důvodů proč museli filmaři svůj „malý Hollywood“ nakonec opustit.⁴⁷⁸

Vraťme se ale do roku 1898, kdy byla pivovarská zahrada slavnostně otevřena. Až do té doby plnila funkci reprezentačního podniku jiná zahradní restaurace ležící o něco blíže ku Praze a středu Královských Vinohrad na pozemcích bývalé usedlosti Feslové. Po dokončení nové zahrady fungovaly oba podniky současně – například 1. května 1898 se podle dobře informovaných *Vinohradských listů* Na Feslové vypilo 60 hl, zatímco v samotné pivovarské zahradě jen 40 hl vinohradského piva.⁴⁷⁹ V tomtéž čísle novin našli čtenáři upozornění, že se Na Feslové nově zavádí tříkrejcarové vstupné kompenzované slevou 1 kr. na každém pivu. Oficiálně se sice jednalo o opatření proti žebrákům a dotěrným prodejčům, zároveň jím ale správní rada směřovala část hostů do nového podniku.⁴⁸⁰

Restaurace pro 4 000⁴⁸¹ osob byla otevřena slavnostním banketem 30. dubna 1898. Hosty od samého počátku fascinoval především výhled z dřevěného „hrádečku“, který byl po přestěhování z Výstaviště podsklepen a opět sestaven na

⁴⁷⁶ Marie Zieglerová v roce 1907 nakonec zakotvila v Libni, kde zakoupila divadlo fungující na pozemku bývalého hostince U Deutschů (dnes Divadlo Pod Palmovkou).

⁴⁷⁷ K nadbytku divadel v pražských městech – dvě nová. *Obnova*. 1907, 37, s. (3).

⁴⁷⁸ Náš malý Hollywood. *Národní politika*. 1928, 46, s. 13; BRANALD, Adolf. *Pražské promenády*. Praha, Mladá fronta 2000.

⁴⁷⁹ Jaké množství nektaru Gambrinova. *Vinohradské listy*. 1898, 21, s. (2).

⁴⁸⁰ Pivovarská zahrada za Feslovou. *Vinohradské listy*. 1898, 21, s. (3).

⁴⁸¹ Podle inzerátu z roku 1903 byly obě vinohradské zahrady celkem vybaveny „nábytkem pro 10 tisíc návštěvníků“. Jen pro srovnání, všechny restaurační sály a zahrada pivovaru U Fleků dnes mají kapacitu zhruba 1200 osob.

konci pozemku, kde se terén prudce lámal do údolí potoka Botiče. Pro Pražany i Vinohradské byla restaurace oblíbenou výletní destinací. Pro děti tu byl kolotoč umístěný v rohu zahrady, projížďky na ponících nebo vystoupení liliputánů, pro odrostlejší návštěvníky pak byly hlavním lákadlem koncerty vojenských kapel a konzumace černého i světlého vinohradského piva. Hned v prvním roce provozu nabídla správní rada pivovaru hostům zajímavou novinku, pivo se prodávalo i v automatických příručních soudcích o velikosti 5 a 10 litrů. „*Tlačení piva do sklenic děje se kyselinou uhličitou pouhým stlačením knoflíku (...) Začátek učiněn s pivovarskou zahradní restaurací, kde se soudky o koncertech jen hemží,*“⁴⁸² popsaly „*senzační novinku*“ Vinohradské listy.

Středem společenského života byla i zahradní restaurace nuselského pivovaru. Na sklonku 19. století tu například cvičili nuselští Sokolové, kteří si až později postavili vlastní Sokolovnu.⁴⁸³ Na počátku 20. století se tu zas krátce usídlil Viktor Ponrepo se svým kočovným biografem a musel dokonce čelit zveličené stížnosti nuselských hostinských, že jim denně odlákává 1 000 až 2 000 hostů.⁴⁸⁴ Restaurace Branického pivovaru pak byla spíše restaurací výletní. Vedení pivovaru dokonce spolufinancovalo vznik nového přístaviště, díky němuž se pražským výletníkům zkrátila a zlevnila cesta na branické nádraží, ze kterého vyráželi na Sázavu nebo na Dobříš.⁴⁸⁵ I samotný Braník a sousední Hodkovičky ale byly vyhledávaným turistickým cílem, správní rada proto plánovala velkorysou parkovou úpravu pozemků nad pivovarem. Mělo tu vrůst několik gloriétů, menší rozhledna i umělé zříceniny.⁴⁸⁶ Pivovar pražských sládků vzdálený zhruba 4 km od tehdejších hranic Prahy však nutně potřeboval reprezentační místnosti také ve městě. Tuto funkci plnila restaurace zrušeného pivovaru U Bílé Labutě na Poříčí.⁴⁸⁷

⁴⁸² Pivní novinka. *Vinohradské listy*. 1898, 30, s. (3).

⁴⁸³ *Tělocvičná jednota Sokol-Nusle: 1888–1948*. Praha, vlastním nákladem 1948. s. 55–56.

⁴⁸⁴ BARTOŠEK, Luboš. *Ponrepo: od kouzelného divadla ke kinu*. Praha, Orbis, 1957. s. 63–64.

⁴⁸⁵ Pražská společnost pro paroplavbu na Vltavě a Labi v Čechách. *Národní listy*. 1901, 32, s. 4.

⁴⁸⁶ Společenský pivovar pražských sládků v Bráníku. *Kvas*. 1900, s. 278.

⁴⁸⁷ V restauraci se konaly mimo jiné i schůze správní rady.

9. V samostatném Československu

9.1. Co s reklamními „orlíčky“ po 28. říjnu 1918?

Závěrečná krátká kapitola zkoumá období následující bezprostředně po vyhlášení samostatné republiky v říjnu 1918. Konec války, která pivovarský průmysl zcela ochromila, sice vítali ve všech závodech, někde se ale museli doslova ze dne na den odstříhnout od minulosti a přehodnotit dosavadní podnikatelské strategie i předválečnou dlouhodobě budovanou image podniku. Smyslem této kapitoly není hluboká analýza českého pivovarnictví v prvních poválečných letech, chce pouze na základě několika střípků ukázat, jak se v konkrétním průmyslovém odvětví projevilo „strhávání orlíčků“ a jak jednotlivé závody reagovaly na změněnou politickou situaci. Vydáváme se sice za hranice zkoumaného období 1869 – 1914, jsem ale přesvědčen, že právě toto téma bude nejvhodnější symbolickou tečkou za předkládanou studií.

V nezáviděníhodné situaci se po vyhlášení samostatnosti ocitl především plzeňský akciový pivovar. Německý trh byl v troskách a teprve dvanáct let stará značka Kaiserquell se stala zcela nepoužitelnou jak doma, tak v zahraničí. Již v roce 1919 byla z několika návrhů vybrána nová ochranná známka Pilsner Gambrinus.⁴⁸⁸ Hned v prosinci 1918 se vedle dosavadního výhradně německého názvu firmy začala používat také česká varianta „První plzeňský akciový pivovar“ a na počátku roku následujícího do funkce technického ředitele nastoupil Čech Josef Brych, který předtím působil v Českém akciovém pivovaru v Budějovicích. Ze stanov společnosti také v prvním mírovém roce zmizela zmínka o němčině jako jediné jednacím řeči, což do akciového pivovaru přivedlo další české úředníky. Jako vnitřní řeč se němčina nicméně v podniku i přesto udržela.⁴⁸⁹

Poválečná situace nebyla příznivá ani pro nejstarší plzeňský pivovar, který před první světovou válkou posílal do Německa téměř čtvrtinu celkové produkce. Zatímco domácí obchod se mu dařilo postupně obnovovat, poválečný export dlouho stagnoval. Jedním z důvodů byla i horší kvalita piva. Kvůli nedostatku surovin posílali z Plzně na německý trh piva nižší stupňovitosti vyráběná stále z neblaze

⁴⁸⁸ PŘÍKRYL, Karel. Plzeňské akciové pivovary (strojopis). s. (199).

⁴⁸⁹ CIRONISOVÁ, Eva. *První plzeňský akciový pivovar*. In: Musa pedestris. 2010, s. 185.

proslulých válečných náhražek, takže němečtí zákazníci, zvyklí na předválečnou kvalitu, dávali přednost levnějším domácím výrobkům.⁴⁹⁰ Za takového stavu si plzeňští právovárečníci nemohli dovolit dráždit německé pivaře žádnými demonstrativně pročeskými opatřeními a i po roce 1918 se měšťanský pivovar držel své neutrální politiky z dob mocnářství. Ve vnitřní administrativě byla němčina nahrazena češtinou, ale „v ostatním řešena jazyková úprava tak, aby němečtí odběratelé vůbec neměli dojmu změny ve svůj neprospěch.“⁴⁹¹ To se týkalo i německých právovárečníků, kteří, coby spoluvlastníci závodu, neměli být nijak omezováni v používání svého rodného jazyka.

Podobná opatření byla logická. Jak se dalo předpokládat, nabyly protiplzeňské letákové i novinové kampaně v Německu i v Němci osídleném pohraničí po vzniku samostatného státu na nové intenzitě. Jejich hlavním motivem se stalo právě údajné šikanování německé menšiny československými úřady, situace se pak ještě zhoršila po Hitlerově nástupu k moci v lednu 1933.⁴⁹²

Pivovar si však musel zároveň předcházet české konzumenty. Na zmenšeném domácím trhu se obával především konkurence plzeňského „benjamínka“ Světovaru, který se mohl s čistým svědomím v rámci konkurenčního boje profilovat jako čistě český podnik. „To byl ovšem v popřevratové době silný argument, kterého ostatní tři plzeňské pivovary neměly,“⁴⁹³ vzpomínal po letech právovárečník Richard Krofta, nejvlivnější muž plzeňského pivovarnictví mezi světovými válkami. Na zajímavý doklad pročeského „chameleonství“ osob spojených měšťanským pivovarem upozornila Eva Cironisová. Brněnský zástupce závodu Rudolf Stein se hned v lednu 1919 obrátil na vedení pivovaru s prohlášením, že byl v politice vždy neutrální a i nyní je ochoten přizpůsobit se změněným politickým poměrům. V nadcházejícím sčítání lidu se přihlásí k české

⁴⁹⁰ CIRONISOVÁ, Eva. *Plzeňský Prazdroj v německých zemích*. In: *Minulostí Západočeského kraje*. 2007, 1, s. 246–247.

⁴⁹¹ PŘÍKRYL, Karel. *Měšťanský pivovar v Plzni 1892 – 1942*. s. 177.

⁴⁹² Například na jarní hospodářské výstavě v Berlíně v roce 1933 musel být schován propagační nápis „Pilsner Urquell“, protože úřady nedokázaly zaručit, že nedojde k jeho zničení. Spíše úsměvná pak byly zprávy německého tisku, na které v roce 1922 upozornily *Národní listy*. Zavedené značka Prazdroj měla být podle německých listů nahrazena novým, křiklavě českým, názvem Sokol.

⁴⁹³ KROFTA, Richard. *100 let*. s. 41

straně a děti bude napříště posílat do českých škol, takže o odbyt v Brně se plzeňští právozářníci ani teď, v mladém Československu, obávat nemusejí.⁴⁹⁴

Shodou okolností⁴⁹⁵ byl koncem října 1918 poměr Čechů a Němců v třináctičlenné správní radě měšťanského pivovaru nebývale příznivý pro českou stranu (8:5), což podle Richarda Krofta usnadnilo přechod k novým pořádkům. Krofta, který byl tou dobou jedním z osmi českých členů správní rady, později popsal, že byly rakouské státní znaky v pivovare odstraněny hned 29. října. S „očistou“ od německých nápisů však konzervativní správní rada vyčkávala, teprve když německé nápisy odstranily pivovary společenský a akciový, učinil tak i závod měšťanský. Speciální paritní komisi pak bylo uloženo, aby částečně (ve smyslu většího zastoupení češtiny) upravila i nápisy na vozech, sudech nebo plakátech. Významnou událostí upravující organizační i národnostní poměry v pivovaru byl i listopadový vznik tříčlenného předsednictva správní rady, jež se stalo součástí pětičlenného⁴⁹⁶ výkonného výboru. Až dosud se ve funkci předsedy střídali v týdenních intervalech všichni členové správní rady, nyní měl poprvé pivovar stálého předsedu, jímž se stal Čech Jan Ferdinand Bezděka. Čeští právozářníci tím omezili vliv vysokých úředníků, kteří se zpravidla hlásili k německu a až do této reformy to byli právě oni, kdo fakticky vedl pivovar. Krofta této změně přikládá zásadní význam, bez ní by zřejmě pivovar neuvolnil 2 000 000 korun na „Rašínovu“ Půjčku národní svobody a jen těžko by proplatil mzdu dělníkům, kteří si vzali volno na výročí bitvy na Bílé hoře 8. listopadu 1918.⁴⁹⁷

Jakoukoliv hodnotu ztratila i výsada používat na propagačních předmětech dvouhlavé habsburské orly, a tak plzeňský měšťanský pivovar i pivovar společenský zahájily „lov“ na dvouocasého československého lvíčka. Společenský pivovar navíc v dubnu 1919 požádal o zapsání kuriózní značky Pivo národní svobody a její německé obdoby Freiheitsbier. Ministerstvo průmyslu, obchodu a

⁴⁹⁴ CIRONISOVÁ, Eva. *Organizace prodeje Plzeňského Prazdroje v českých zemích a na Slovensku*. In: *Západočeský historický sborník*. Státní oblastní archiv v Plzni 2003, s. 174–175.

⁴⁹⁵ Ještě v polovině roku 1918 byl naopak ve správní radě poměr 5:8 v neprospěch Čechů. V srpnu byli dva čeští právozářníci zvoleni namísto dvou německých, v říjnu zemřel další německý člen správní rady. Zastoupen byl českým náhradníkem. In: KROFTA, Richard. *100 let*. s. 39.

⁴⁹⁶ Kromě tří členů správní předsednictva v něm zasedal i ředitel podniku a další řadový člen správní rady.

⁴⁹⁷ KROFTA, Richard. *100 let*. s. 39–40.

živností však tento „*tendenční oslavný projev*“⁴⁹⁸ třetího plzeňského pivovaru vůbec nenadchnul a používání obou známek mu zakázalo.

A jak podobná opatření vnímali koncoví zákazníci? Většině pivařů ležela bezpochyby na srdci hlavně otázka, kdy se kvalita výrobku vrátí na svou předválečnou úroveň, a o vnitřní záležitosti pivovarů se příliš nezajímali. Například oficiální tiskový orgán českých hostinských ale oportunistické chování pivovarů kritizoval. „*Měšťanský pivovar v Plzni zavedl české úřadování. Odolával všem ‚svodům‘ zůstává lpěti s vytrvalostí lepší věci hodnou při hanebném utrakvismu zevnějším a při germánštině ve vnitřní správě. Nyní konečně se obrátil na českou víru, když se na ni před ním všelicos jiného obrátilo. Obáváme se však, že se chytil ‚vlastenectví‘ poněkud pozdě,*“⁴⁹⁹ komentoval časopis Hostimil změny v měšťanském pivovaru.

V dosud neznámé situaci se ocitli také budějovičtí právozářníci. Měšťanský pivovar, který byl velice aktivní v korunních zemích ležících na jih od českých hranic a dlouhodobě si tam budoval obchodní pozice, se po rozpadu habsburské monarchie musel velice rychle přeorientovat na hledání nových odbytišť v rámci Československa. Nebyl ale sám, nová hranice byla obecným problémem jihočeského průmyslu. Tak jako jiné české pivovary⁵⁰⁰, které se dříve orientovaly na export, obracel svou pozornost především na východ, na Slovensko a na Podkarpatskou Ukrajinu, kde zpočátku existovalo určité pивní „vakuum“.⁵⁰¹

Budějovičtí Němci ztratili své pozice na radnici, kde August Zátka ve funkci starosty vystřídal svého dlouholetého rivala Josefa Taschka, v roce 1920 pak bylo město Budějovice/Budweis oficiálně přejmenováno na České Budějovice/Böhmisch Budweis. V pivovaru se ale žádné účelové personální zemětřesení ve prospěch české strany nekonalo. Ústupky v jazykové oblasti byly za nové situace nezbytné, ale německá většina právozářníků si i po roce 1918 udrželi kontrolu nad pivovarem. Například ve funkci předsedy správní rady zůstal židovský obchodník s obilím, Němec David Hahn, až do roku 1938, kdy ho na krátké období takzvané

⁴⁹⁸ PA, fond Prior, Ochranné známky, dopis z 5. července 1919.

⁴⁹⁹ Měšťanský pivovar v Plzni zavedl české úřadování. Hostimil. 1918, s. 46.

⁵⁰⁰ Mimo jiné i konkurenční Český akciový pivovar.

⁵⁰¹ ŠEDA, Oldřich. Kalendárium vývoje českého a amerického piva Budweiser. s. 152.

druhé republiky vystřídal první český právovárečník ve vedení podniku Vojtěch Havel.⁵⁰²

Obr. č.17: Na Františka Josefa stačil úzký proužek papíru

Pramen: SOA Praha.

Velkopivovarů z Prahy a vnitřních předměstí, které lze zjednodušeně označit za české společnosti, se naopak změna režimu zásadně nedotkla a řešit musely jen menší provozní změny. Pohled na většinu z nich dnes vyvolává lehké pousmání. Tak například, smíchovský pivovar posílal, stejně jako každý rok před valnou hromadou akcionářům vytištěnou výroční zprávu. Problém byl ale v tom, že se schůze konala už 10. listopadu, a závod tudíž nestihnul vyrobit nové materiály zbavené všech symbolů monarchie. Je rovněž možné, že tisk nové výroční zprávy považovalo vedení podniku za zbytečné plýtvání, a tak se celý problém vyřešil nůžkami a lepidlem, seznam medailí z výstav zůstat mohl, ale dříve tak často reklamně využívaná zmínka o císařské návštěvě z roku 1880 byla přelepena úzkým pruhem papíru.

Na Františka Josefa rychle „zapomněli“ také v jiných závodech, například v pivovaru branickém. Ještě v roce 1918 používali v Braníku dopisní papír, v jehož hlavičce se vedle znaku se svatým Václavem hrdě skvěla tato věta: „*Jeho Veličenstvo císař a král ráčil se vysloviti, že Bránické pivo jest velmi dobré.*“ V

⁵⁰² Za druhé světové války vedl pivovar německý nacionalista a někdejší Zátkův spojenec Leopold Schweighofer.

jinak téměř identické hlavičky dopisu z října 1919 už není po císařském motivu ani stopy.⁵⁰³

První schůze vedení či akcionářů po 28. říjnu probíhaly většinou ve slavnostní atmosféře. Kupříkladu ředitel smíchovského pivovaru František Hejtmánek „vzletným proslovem uvítal utvoření Československého státu s vyslovením přání rozkvětu a skvělé budoucnosti státu toho ku blahu veškerého občanstva“, na což měli akcionáři reagovat hlučným potleskem.⁵⁰⁴ Vedení českých pivovarů také již v prvních týdnech existence nového státu schvalovala nákup státních dluhopisů z Půjčky národní svobody a příspěvky na invalidy a další oběti války. Nejvíce peněz směřovalo do fondu na podporu pozůstalých po padlých československých legionářích. Nejštědřejší byl v tomto ohledu právě pivovar smíchovský, který věnoval 50 000 K na „válkou zmrzačené vojíny české národnosti“ a dalších 100 000 K do legionářského fondu. Jen pro srovnání, Český akciový pivovar v Budějovicích uvolnil na pozůstalé po legionářích 50 000 K a Český plzeňský pivovar pouze 10 000 K. Příspěvky složily i menší pražské a předměstské pivovary. Kupříkladu majitel pivovaru U Šenfloků daroval 1 000 K.⁵⁰⁵

9.2. Zůstaňme svorní!

Již 29. října 1918 se k nové politické situaci oficiálně vyjádřila i nejvlivnější domácí organizace pivovarníků, Ochranný svaz pivovarů v Čechách. Den po vyhlášení samostatnosti vydalo předsednictvo Svazu manifest, který vyzývá české a německé majitele pivovarů k budoucí soudržnosti. Výzva je nejen dokladem dobové politické i hospodářské nejistoty, ale pro nás i dobrým závěrem předkládané práce. Primárně se sice obrací do budoucnosti, ale mnohem více vypovídá o tehdejším politickém, přesněji řečeno apolitickém, smýšlení čelních zástupců českého pivovarského průmyslu. Text výzvy proto uvádím v nezkrácené verzi, tak jak ho uveřejnil časopis *Kvas*: „V uvážení, že pivovarská organisace v Čechách, v níž soustředěny jsou oba zemi obývající národní kmeny, zastupuje vysoce důležité společné zájmy, dává představenstvo Ochranného svazu pivovarů v Čechách

⁵⁰³ SOA Praha, fond APS, k. 2, inv. č. 80, valná hromada 1918.

⁵⁰⁴ SOA Praha, Pivovar pražských sládků, sp. XII-277, k. 823, dopisy 1918, 1919.

⁵⁰⁵ Seznamy dárců zveřejňoval průběžně časopis *Kvas*.

vzhledem k současným politickým převratům výraz přesvědčení, že hospodářskou rozlukou obou stran nebylo by lze nejen co se týče odbytu, vývozu a opatřování surovin, ale ani ohledně společných institucí, vybudovaných svornou prací, a ohledně investovaného v pivovarech kapitálu bez velikých škod provést. V důsledku toho mohou pivovary obou národních kmenů v zemi pracovati jen tehdy s prospěchem a soutěžit, budou-li daňová zatížení, poměry výrobní a odbytové a t. d. i v budoucnu stejnoměrně upravovány. Představenstvo Ochranného svazu pivovarů jest tudíž toho názoru, že ani pro případ politické rozluky není ani pro české ani pro německé pivovary žádoucí, dosavadní jejich pospolitost, která je během desítiletí ke svorné práci v stavovských organizacích sloučila, rušiti.“⁵⁰⁶

10. Závěr

V úvodu této práce jsem si vytkl několik základních cílů. Hodlal jsem srovnat marketingové nástroje, které používali výrobci piva ve třech různých regionech Čech, a popsat, jak je ve zkoumaném období 1869–1914 tyto nástroje působily na koncové zákazníky. Rovněž mě zajímalo, jak do vztahu mezi výrobcí a zákazníky vstupovaly mimoekonomické faktory, především pak politická situace nebo národnostní a sociální napětí v obci.

Prvním, co je třeba zhodnotit, je výběr časového úseku a srovnávaných regionů. Roky 1869 a 1914 se ukázaly být nezpochybnitelnými milníky, s nimiž jsou, byli a budou „nuceni“ pracovat i jiní autoři. Mezi děním v Plzni, Budějovicích a oblasti pražské aglomerace pak, jak práce ukazuje, existovalo mnoho dokonalých paralel. Týká se to jak situace během obou zakladatelských vln, tak také například otázky známkoprávních strategií starších závodů nucených vymezovat se proti nově nastupující konkurenci. Shodný byl i trend jisté politizace právovárečných měšťanstev po nástupu Taaffova kabinetu patrný jak v Plzni, tak v Budějovicích. Zaznamenal jsem rovněž příklady interakce mezi závody z jednotlivých regionů, což je opět patrné především v oblasti ochranných zámečků a s nimi spojených právních sporů. Zajímavým dokladem jsou i informace o neuskutečněném projektu na výstavbu pivovaru v Plzni, který se zrodil v hlavě pražského pivovarníka Karla Urbana na počátku 90. let 19. století. Ten jasně dokládá, že majitelé upadajících

⁵⁰⁶ Pivovarníci v Čechách pro zachování dosavadní pospolitosti. *Kvas.* 1918, s. (59)–60.

staropražských pivovárků přicházeli s odvážnými plány už před založením společného pivovaru v Braníku a vůbec se neomezovali jen na pražská předměstí.

Úvodní zastřešující kapitola byla pro větší přehlednost chronologicky rozdělena do pěti podkapitol. Domnívám se, že tento způsob nejlépe dokumentuje proměny celého průmyslového odvětví i společenského klimatu v jednotlivých regionech, které se projeví i ve vztahu k produktům lokálních výrobců. Patrné je to především v případě Budějovic, kde ještě v době hospodářské krize 70. let místní Češi na pivo z německo-českého měšťanského pivovaru nahlíželi s jistou hrdostí a úspěchy pivovaru vnímali jako společný zájem všech obyvatel města. Zlomovým momentem byl počátek 80. let, kdy mezi českými a německými právovárečníky vypukla skutečná „pivní válka“ ústící v založení konkurenčního Českého akciového pivovaru v polovině 90. let. Jak dokládá vývoj z ostatních regionů, v jihočeské metropoli by druhý pivovar s velkou pravděpodobností vznikl i bez ohledu na spor dvou zneprátených frakcí, nový závod ale takto dostal do vínku silný marketingový nástroj fungující samozřejmě pouze na české či protiněmecky smýšlející zákazníky. S marketingovými nástroji využívajícími nacionalistických motivů se v práci setkáme na více místech, mimo jiné i v reklamních kampaních na podporu tuzemských černých piv nebo na německém trhu při výpadech proti plzeňskému pivu.

Druhou část práce pak tvoří pět samostatných kapitol analyzujících proměny výrobku samotného, účast pivovarů na výstavách, názvy výrobků i další symboliku, pivovarské festivity a podobu a funkci reprezentačních restaurací v jednotlivých regionech. Práci zakončuje krátká kapitola o vlivu událostí z října 1918 na chod jednotlivých pivovarů, z nichž mnoho muselo doslova ze dne na den měnit své odbytové zvyklosti i způsob komunikace se svými zákazníky.

Kapitola věnovaná proměnám výrobku ukazuje českého pivaře jako zákazníka otevřeného všem novinkám přicházejícím do Čech zpravidla přes západní zemskou hranici. S určitými výhradami to lze tvrdit o spodně kvašených, tmavých i filtrovaných pivech. Především problematice dvou posledně jmenovaných příkladů nebyla zatím v pivovarské literatuře věnována zásadní pozornost. Většina pivovarů naopak poměrně dlouho ignorovala význam

ochranných známek i další méně formální symboliky. Změna nepřišla ani s uvolněním trhu v roce 1869, ale ve větší míře až na samém sklonku 19. století, kdy se stávající závody musely začít odlišovat od dravých nováčků. Velice podobné kroky z tohoto důvodu podnikly měšťanské pivovary v Plzni i Budějovicích, na konci zkoumaného období pak podobnou situaci zažil také Smíchov.

Zajímavá mozaika vznikla souhrnem pivovarských festivit, které od klasických „nekomerčních“ slavností, měly většinou pro jejich pořadatele i nemalý marketingový nebo odbytový význam. V práci vyzdvihují především přínos císařských návštěv nebo účasti pivovarských vozů v reklamních oddílech alegorických průvodů. Specificky pražskou pivovarnickou slavností pak bylo divoké masopustní pohřbívání Bakuse představující zábavu především pro nižší sociální vrstvy. Rituály spojené se zakládáním a uváděním do provozu nových pivovarů byly naopak společné pro všechny tři regiony. Mezi slavnostmi lze zařadit i mezinárodní, zemské či hyperlokální výstavy, kterým je však v práci věnována samostatná kapitola. Ta mimo jiné přináší i pohled na pražské výstaviště od roku 1891 do roku 1908 očima zástupců jednoho průmyslového odvětví. Kapitola věnovaná reprezentačním místnostem pak není pouhým výčtem jednotlivých podniků, ale snaží se pojmenovávat specifika jednotlivých regionů.

Celé období od zrušení propinačního práva po počátek první světové války se práce snažila sledovat nejen z pohledu výrobců piva a hostinských, ale i koncových zákazníků, ať již anonymních přispěvatelů do humoristických časopisů a dalších periodik, nebo prominentních žurnalistů a spisovatelů. Jedná se v naprosté většině o pohled příslušníků českého „kmene“ (různých sociálních vrstev), částečně doplněný i o pohled z druhé strany barikády. Přes omezené množství pramenů vznikla určitá sonda do přemýšlení tehdejšího pijáka piva. Z kapitoly věnované proměnám výrobku vyplývá, že byl pivař přelomu 19. a 20. století nepřiliš konzervativní a právě tlak zespoda nutil pivovary zavádět technické novinky, které konzumenti znali od konkurence, většinou té zahraniční. O preferenci určité značky piva rozhodovala i politická orientace majitelů závodů, což je dobře patrné především na příkladě Budějovic 90. let 19. století. Zákazníci se skutečně ne vždy rozhodovali podle kvality nebo ceny výrobku, ale podle image pivovaru. Práce

ukazuje příklady podniků, které dokázaly tuto specifickou psychologii trhu pochopit a úspěšně s ní pracovat, ale i takových pivovarů, které mohly být při prozíravější politice pravděpodobně obchodně mnohem úspěšnější.

11. Seznam pramenů a literatury

Archivy

Archiv České národní banky, fond Pozůstalost dr. Jaroslava Preisse
Archiv České národní banky, fond Živnostenská banka
Archiv hlavního města Prahy, fond Magistrát hl. m. Prahy – protokoly sborů
městské správy
Archiv hlavního města Prahy, sbírka fotografií
Archiv hlavního města Prahy, fond Jan Michael Schary
Archiv Národního muzea, fond Zátkovi
Národní archiv, fond České místodržitelství Praha – všeobecné
Národní archiv, fond Národní rada česká
Národní archiv, fond Karl Urban
Národního muzea, fond Alois Rašín
Státní oblastní archiv Praha, fond Akcionářský pivovar na Smíchově (APS),
Státní oblastní archiv Praha, fond Akcionářský pivovar na Smíchově
Státní oblastní archiv Praha, fond Akciový pivovar v Praze–Nuslích
Státní oblastní archiv Praha, fond Krajský soud obchodní
Státní okresní Archiv České Budějovice, fond Beseda České Budějovice
Ústřední archiv a. s. Plzeňský Prazdroj, fond Měšťanského pivovaru v Plzni
Ústřední archiv a. s. Plzeňský Prazdroj, fond Prior
Ústřední archiv a. s. Plzeňský Prazdroj, Sběrka novinových výstřižků
Všeodborový archiv ČMKOS, sbírka plakátů a letáků do r. 1918
Muzeum hlavního města Prahy

Prameny vydané

ADÁMEK, Karel. *Z naší doby. Díl čtvrtý*. Ve Velkém Meziříčí: Tiskem a nákladem J.F.Šaška, 1890. 305 s.

Adresář královského hlavního města Prahy a sousedních obcí Bubenče, Holešovic-Buben, Karlína, Smíchova, Kr. Vinohradů a Žižkova. Lešer, Václav, ed. V Praze: Nákladem důchodův obce pražské, 1884–1910.

ARBES, Jakub. *Mesiáš: román.* V Praze: J. Otto, [1883]. 2 sv. (604, 652 s.). Laciná knihovna národní; č. 54.

ARNOLD, Ergard, ed. *Die Deutschböhmische Ausstellung Reichenberg 1906: Industrie-, Gewerbe-, Kunst- und Landwirtschafts-Ausstellung der Deutschen Bödmens.* Reichenberg: [s.n.], 1906. 165, 352, 51 s.

BERNAT, Josef. *Schematismus der Bierbrauereien in Böhmen, Mähren und Schlesien: mit Einführung des Stadtortes, Besitzers, des betreffenden Gerichts- resp. Steuerbezirkes, dann mit Angabe des vollen Gusses, der Betriebsart, des erzeugten Bier-Quantuums und der entfallenden Steuer: (auf Grund officieller Daten vom J. 1880).* Prag: J. Bernat, 1883. 64 s.

BERNAT, Josef. *Statistika pivovarství v království českém se zřetelem k jiným zemím; a Schematismus všech pivovarů v Čechách, které v obč. roce 1873 byly činnými.* v Praze: Ottomar Beyer, 1875. 67 s.

BRÁF, Albín. *Albín Bráf, život a dílo. Díl čtvrtý, Rozličné stati.* V Praze: Vesmír, 1923. 225 s.

BRÁF, Albín. *České a německé "Svůj k svému".* V Praze: Josef Pelcl, 1911. 61 s. Chvilky; č. 42–43.

BRÁF, Albín. *Národohospodářské potřeby české.* V Praze: Svěpomoc, 1908. 16 s. Drobné spisy Ústřední jednoty českých hospodářských společenstev; [sv.] 19.

BRANALD, Adolf. *Pražské promenády.* Vyd. 1. Praha: Mladá fronta, 2000. 211 s. ISBN 80-204-0859-2.

ČESKÉ KRÁLOVSTVÍ. *Zákon, daný dne 11. května 1869 pro království České, v příčině dalšího vyvazování pozemků: (prohlášen pod č. 87. v částce XXVI. zákonníku zemského království Českého vydané dne 6. července 1869); Zákon daný dne 30. dubna 1869 pro království České, o zrušení práva propinačního: (prohlášen pod č. 55. v částce XV. zákonníku zemského království Českého, vydané 17. května 1869).* V Praze: Tiskem a nákladem dra. Ed. Grégra, 1870. 16 s. Sbírka zákonů; č. 9.

- DANĚK, Josef. *Popis pivovárství na spodní kvasnice*. V Praze: Tiskem Jarosl. Pospíšila, 1852. 59 s.
- GRÉGR, Eduard a KOUTSKÁ, Ivana, ed. *Historie rodiny*. [Praha: Eduard Grégr a syn, 1996]. 215 s. ISBN 80-902023-2-2.
- HAŠEK, Jaroslav. *Politické a sociální dějiny strany mírného pokroku v mezích zákona*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1963. 307, [4] s. Spisy / Jaroslav Hašek; sv. 9.
- HEJTMÁNEK, František. *Encyklopaedie pivovarství. Díl druhý, svazek druhý, Správa pivovaru*. 2., obsahem rozmnožené vyd. V Praze: Kuratorium I. veřejné sladovnické školy, 1907. 110 s.
- HEJTMÁNEK, Ladislav. *V milém dychtění: vzpomínky na výpravu a pobyt malých poutníků z Pošumaví v Praze v době české jubilejní výstavy*. V Pardubicích: F. Hoblík, 1892. 230 s.
- HERRMANN, Ignát. *U snědeného krámu: líčení z pražského života. Díl I. a II.* V Praze: F. Topič, 1890. 256 s.
- HERRMANN, Ignát. *U snědeného krámu: líčení z pražského života. Díl III. a IV.* V Praze: F. Topič, 1890. 323 s.
- HOLEČEK, Josef. *Na Černou Horu a Černá Hora koncem věku*. V Praze: J. Holeček, 1899. 310 s.
- HOLMAN, Vojta. *Reklama a život*. 2. vyd. V Praze: nákladem Vojty Holmana, 1909. 129 s.
- HOTOWETZ, Rudolf. *Jubilejní výstava obvodu pražské obchodní a živnostenské komory v roce 1908 v Praze*. Praha: Výkon. výbor výstav, 1907. 13 s.
- HOTOWETZ, Rudolf. *Průvodce jubilejní výstavou obvodu obchodní a živnostenské komory v Praze 1908*. Praha: Výkon. výbor výstav, 1908. 78 s.
- HRUŠKA, Martin a KORÁB, Julius, ed. *Kniha pamětní král. krajského města Plzně od roku 775 až 1870*. V Plzni: Nákladem Dědiců Hruškových, 1883. s. 22 l.
- Hynkův Průvodce po Praze a po zemské jubilejní výstavě v roce 1891*. V Praze: Alois Hynek, 1891. 142 s.
- Hynkův Rádce a průvodce po Praze a po Jihoafrické výstavě Dra. Emila Holuba*. V Praze: Alois Hynek, [1893?]. 30 s.

Jubilejní výstava zemská království Českého v Praze 1891. V Praze: F. Šimáček, 1894. 824 s.

Katalog der Deutschböhmisches Ausstellung. Reichenberg 1906. Reichenberg: Selbstverlag, 1906. 329, 83 s.

Katalog národopisné a řemeslnicko-živnostenské výstavy na Smíchově v místnostech Akciového pivovaru. Na Smíchově [Praha]: Knihtiskárna a litografie V. Neuberta, 1893. 12, 5 s.

Kniha veršů o pivě, čili, Piviáda: Všem příznivcům piva věnována od jednoho z rodu Palečka. V Praze: Jos. R. Vilímek, 1875. 126-[I] s.

KOSMÁK, Václav. *Kukátko, čili, Život v obrazech.* V Brně: Nákladem Dědictví ss. Cyrilla a Methoda, 1876–1892. 5 sv. Bibliotéka poučná a zábavná.

Krčma umělců U Nesmysla: séances duší fin de siècle. V Praze: F. Topič, [1898]. 13 s.

L.H.. *Adresář obce libeňské.* V Libni: L.H., 1896. 188 s.

Lidové divadlo Uranie v 7. části Prahy, k oslavě 25. výročí své činnosti: 1903-1928. Praha: Družstvo lidového divadla Urania, 1928. 29 s.

MACAS, Josef. *Pravdivá a krátká veršovaná pohádka o tom českém pivovaru, ...* V Terezíně: Josef Nohavec, [188-?]. 14 s.

MRŠTÍK, Vilém. *Santa Lucia: román.* V Praze: Nákladem spolku pro vydávání laciných knih českých, 1893. 2 sv. Matice lidu; roč. 27, č. 4–5.

NAVRÁTIL, Michal, ed. *Almanach sněmu království Českého (1895–1901): s životopisy a podobiznami poslanců.* V Praze: Tiskem a nákladem Edvarda Beauforta, 1896. 436 s.

Praha včera a dnes: několik pohledů. Praha: Máj, [1907]. 134 s.

RADA, František. *Když se psalo c.k.: Ze života Českých Budějovic na počátku století.* 1. vyd. České Budějovice: Krajské nakladatelství, 1965. 242, [6] s.

REICHERT, Václav. *Sbírka případů z oboru samosprávy.* V Praze: Nákladem kněhtiskárny Jos. Koláře, 1872. 188 s. Samosprávný občan.

Staroplzenecký akciový pivovar (Plzeň). V Plzni: [Staroplzenecký akciový pivovar (Plzeň)], 1873. 12 s.

SCHWEIGHOFER, Leopold. *Die allgemeinen Verhältnisse im Bürgerlichen Bräuhaus in Budweis.* Budweis: A. Blaha, 1900.

Sto let práce: zpráva o všeobecné zemské výstavě v Praze 1891: na oslavu jubilea první průmyslové výstavy roku 1791 v Praze. V Praze: Nákladem Výkonného výboru Všeobecné zemské jubilejní výstavy, 1893-1895. 2 sv.

STRÁNSKÝ, Jaroslav, ed. a BROŽ, Antonín, ed. *40 let Lidového divadla Uranie: [1903–1943] ...* V Praze: A. Lapáček, 1943. 20 s.

SUK, Josef Tomáš. *Nový Poupě: katechismus pro sladovnické učenníky a tovaryše, jakož i pro každého, kdož snadným způsobem o základech vaření piva poučení hledá. [I. díl].* V Praze: Slavík & Borový, 1880. 268 s.

ŠINDLER, Zdenko. *Moderní reklama.* Praha: Šimáček, 1906. 60, 1 s.

ŠUSTA, Josef. *Léta dětství a jinošství: vzpomínky 1.* První vydání. [Praha]: Melantrich, [1947]. 197, [3] s.

Tělocvičná jednota Sokol - Nusle: 1888-1948 ; Uspoř. Bohumil Nepovím. - [Praha] : vl.n., 1948. - 83 s.

VRBA, Rudolf. *Národní sebeochrana: úvahy o hmotném a mravním úpadku národa Českého.* V Praze: R. Vrba, 1898. 398 s.

Výstava prací Ládi Nováka a Jindřicha Bubeníčka: XLV. výstava Jednoty umělců výtvarných v Praze, Obecní dům, prosinec 1926. Praha: Obecní dům, 1926.

ZÁTKA, August. *Jaké jest postavení naší národnosti v Budějovicích, a kterými prostředky možno je zlepšiti?.* V Budějovicích: Nákladem česk. politického spolku, [1884]. 16 s.

ZÁTKA, August. *Projevy a řeči dra Augusta Zátky.* V Českých Budějovicích: Odbor Národní jednoty pošumavské, 1935. 182 s.

Periodika

Bohemia 1897

Budivoj 1864–1914

Budweiser Kreisblatt 1895

Budweiser Zeitung 1883, 1896

Časopis pro průmysl chemický 1905

České zájmy 1885–1891

Český deník 1916–1919

Český lev 1870–1872

Český svět 1906
Hlas národa 1891–1893
Hostimil 1884–1919
Hostinské listy 1882–1884
Humoristické listy 1869–1919
Kvas 1873–1919
Leitmeritzer Zeitung 1883
Maršnerův Český Lloyd 1889
Národní listy 1861–1919
Národní politika 1884–1919
Obzor vinohradský 1899
Pamětní list jubilejní Matiční slavnosti v Českých Budějovicích 1908
Pivovarské listy 1883–1919
Plzeňské listy 1875–1911
Plzeňské noviny 1864–1876
Prager Tagblatt 1891
Praha 1891
Právo lidu 1898–1899
Pražský ilustrovaný kurýr 1906
Ruch 1881
Sládek 1907–1914
Stará Praha – U Petráčků 1896
Stráž podbrdská 1911
The Brewers' Guardian 1895
Vinohradské listy 1885–1902
Weltausstellung Zeitung 1873

Literatura

1869 - Akcionářský pivovar na Smíchově - 1894. Na Smíchově [Praha]: Nákladem Akc. pivovaru, 1894. 112 s.

- BASAŘOVÁ, Gabriela et al. *České pivo*. 3., dopl. vyd. Praha: Havlíček Brain Team, 2011. 309 s. ISBN 978-80-87109-25-0.
- BASAŘOVÁ, Gabriela. Profesor pražské techniky Carl Joseph Napoleon Balling (1805–1868). *Kvasný průmysl*, 2005, 51(4), s. 130–135. ISSN 0023-5830.
- BÖHM, Josef. *Monografie města Smíchova*. Na Smíchově [Praha]: Nákladem smíchovské rady městské, 1882. 242 s.
- CIRONISOVÁ, Eva. Export plzeňského piva do Francie v 19. a 20. století. *Minulostí Západočeského kraje*, 1995, 30, s. 113–126. ISBN 80-901761-4-3.
- CIRONISOVÁ, Eva. Plzeňský Prazdroj v německých zemích. In: DOUŠA, Jaroslav. *Minulostí Západočeského kraje*, 2007, 42/1, s. 235–276. ISBN 978-80-86971-51-3.
- CIRONISOVÁ, Eva. První plzeňský akciový pivovar. *Musa pedestris: sborník ke stému čtyřicátému výročí městského archivu v Plzni a šedesátým narozeninám Jaroslava Douši*. Plzeň: Albis international, 2010. s. 176–197. ISBN 978-80-86971-82-7.
- CIRONISOVÁ, Eva. Plzeňský společenský pivovar PRIOR (1896–1925). In: *Západočeský historický sborník*. Plzeň: Státní oblastní archiv. Roč. 3 (1997), s. 207–227.
- CIRONISOVÁ, Eva. Český plzeňský pivovar SVĚTOVAR. In: *Západočeský historický sborník*. Plzeň: Státní oblastní archiv. Roč. 6, (2000), s. 233–263.
- COHEN, Gary B. *Němci v Praze 1861–1914*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2000. 314 s. ISBN 80-246-0019.
- ČEPELÁK, Václav et al. *Dějiny Plzně. II, Od roku 1788 do roku 1918*. Vyd. 1. V Plzni: Západočeské nakladatelství, 1967. 296 s.
- DANĚK, Radoslav. Šlechtičtí podnikatelé v procesu industrializace pivovarnictví s přihlédnutím k situaci v ostravsko-karvinském revíru. In: *Šlechtic podnikatelem - podnikatel šlechticem: šlechta a podnikání v českých zemích v 18.–19. století: výstup z mezinárodní konference Šlechtic podnikatelem - podnikatel šlechticem: Šlechta a podnikání v českých zemích v 18.–19. století, pořádané ve dnech 8.–9.11.2007 Ostravskou univerzitou v Ostravě a statutárním městem Ostrava* Ostrava: Ostravská univerzita, 2008. s. 159–177. ISBN 978-80-7368-520-1.

DOUŠA, Jaroslav a kol. *Dějiny Plzně v datech: od prvních stop osídlení až po současnost*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2004. 787 s. ISBN 80-7106-723-7.

FRANKL, Michal. *"Emancipace od židů": český antisemitismus na konci 19. století*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2007. 403 s. ISBN 978-80-7185-882-9.

GALANDAUER, Jan. *František kníže Thun: místodržící Českého království*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2007. 317 s. Historická paměť. Velká řada; sv. 15. ISBN 978-80-7185-803-4.

HAJN, Ivo. *Budějovický Budvar 1895–1995*. 1. vyd. České Budějovice: pro Budějovický Budvar vydala agentura Ages, [1995]. 102 s.

HAJN, Ivo. Česko-německá pivní válka: národnostní aspekty založení Českého akciového pivovaru v Českých Budějovicích a jeho následného fungování na přelomu 19. a 20. století. *Dějiny a současnost*, 2002, 24(6), s. 13–16. ISSN 0418-5129.

HALADA, Jaroslav a HLAVAČKA, Milan. *Světové výstavy: od Londýna 1851 po Hannover 2000*. Vyd. 1. Praha: Libri, 2000. 279 s. ISBN 80-7277-012-8.

HAMANN, Brigitte. *Moje milá, dobrá přítelkyně!: milostný vztah císaře Františka Josefa I. a herečky Kateřiny Schrattové*. Vyd. 1. Praha: Brána, 2002. 217 s., [16] s. obr. příl. ISBN 80-7243-145-5.

HEJTMÁNEK, Ladislav. *Libeň: historický nástin*. Praha: Nákladem obce libeňské, 1896. 265 s.

HEJTMÁNEK, Ladislav. *V milém dychtění: vzpomínky na výpravu a pobyt malých poutníků z Pošumaví v Praze v době české jubilejní výstavy*. V Pardubicích: F. Hoblík, 1892. 230 s.

HLAVAČKA, Milan. *Jubilejní výstava 1891*. Vyd. 1. Praha: TECHKOM, 1991. 152 s. ISBN 80-901016-0-7.

HLAVAČKA, Milan. *Zlatý věk české samosprávy: samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální rozvoj Čech 1862–1913*. 1. vyd. Praha: Libri, 2006. 207 s. ISBN 80-7277-297-X.

HRUŠKA, Libor. Bohemian Breweries Limited - Zlatý důl nebo past? 1. Část, Vznik společnosti Bohemian Breweries v roce 1889. *Kvasný průmysl*, 2013, 59(5), s. 134–136. ISSN 0023-5830.

- HRUŠKA, Libor. Bohemian Breweries Limited - Zlatý důl nebo past? 2. Část, Český bojkot a Alexander Wentworth Forbes. *Kvasný průmysl*, 2013, 59(6), s. 171–173. ISSN 0023-5830.
- HUYER, Reinhold. *Geschichte des Bräuwesens in Budweis: ein Festschrift zum hundertjährigen Bestande des Bürgerlichen Bräuhauses*. Budweis: Bräuausschuss, 1895. 370 s.
- CHLÁDEK, Ladislav. *Pivovarnictví*. 1. vyd. Praha: Grada, 2007. 207 s. ISBN 978-80-247-1616-9.
- CHODOUNSKÝ, František a BERNAT, Josef. *Příspěvek k dějinám českého pivovarnictví*. V Praze: Nákladem výstavního výboru, 1891. 213 s.
- CHODOUNSKÝ, František. *Pivovarství*. V Praze: Nákladem knihkupectví I.L. Kobra, 1884. 200 s.
- JÁKL, Pavel. *Společenský pivovar pražských sládků v Bráníku*. Praha: Pražské pivovary, 1999. 16 s.
- JANČÍK, Drahomír, ed. a KUBŮ, Eduard, ed. *Nacionalismus zvaný hospodářský: střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859–1945)*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2011. 735 s. Bod. ISBN 978-80-7363-351-6.
- JAVORIN, Alfred. *Pražské arény: Lidová divadla pražská v minulém století*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1958. 340 s.
- KING, Jeremy Rupert Nicolas. *Budweisers into Czech and Germans: a local history of Bohemian politics 1848–1948*. 2nd print., and 1st pbk. print. Princeton: Princeton University Press, 2005. 284 s. ISBN 0-691-12234-2.
- KMENT, Zdeněk. *Hospody a jejich historická úloha v české společnosti, aneb, Hostince v Čechách, šenky na Valašsku a hospody ve Valašském Meziříčí*. 1. vyd. Valašské Meziříčí: [Z. Kment], 2011. 303 s. ISBN 978-80-254-8491-3.
- KRATOCHVÍLE, Antonín. *Pivovarství českých zemí v proměnách 20. století*. 1. vyd. Praha: Výzkumný ústav pivovarský a sladařský, 2005. 265 s. ISBN 80-86576-16-7.
- KUBŮ, Eduard, ed. a ŠOUŠA, Jiří, ed. *Finanční elity v českých zemích (Československu) 19. a 20. století*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2008. 727 s. ISBN 978-80-7363-227-4.

- LEDVINKA, Václav a PEŠEK, Jiří. *Praha*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2000. 819 s. Dějiny českých měst. ISBN 80-7106-320-7.
- LENDEROVÁ, Milena, JIRÁNEK, Tomáš a MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2009. 430 s. ISBN 978-80-246-1683-4.
- LIKOVSKÝ, Zbyněk. *České pivovary 1869–1900*. 1. vyd. Praha: Výzkumný ústav pivovarský a sladařský, 2005. 359 s. ISBN 80-86576-14-0.
- LIKOVSKÝ, Zbyněk. *Držitelé, provozovatelé a vedoucí pivovarů Českých zemí 1869–1989*. Vyd. 1. Praha: Výzkumný ústav pivovarský a sladařský, 2010. 485 s. ISBN 978-80-86576-40-4.
- LIKOVSKÝ, Zbyněk. *Pivovary československého území 1900–1948*. 1. vyd. Praha: Výzkumný ústav pivovarský a sladařský, 2006. 443 s. ISBN 80-86576-21-3.
- LIKOVSKÝ, Zbyněk. *Pivovary Českých zemí 1948–1989*. 1. vyd. Praha: Výzkumný ústav pivovarský a sladařský, 2008. 181 s. ISBN 978-80-86576-31-2.
- MELANOVÁ, Miloslava. *Liberecká výstava 1906*. Liberec: Kalendář Liberecka, 1996. 63 s.
- MIKA, Jiří. *Mezi alembikem a spilkou: svět sládka a spisovatele Otakara Zachara*. Vyd. 1. Kladno: Halda, 2012. 205 s. ISBN 978-80-905223-0-5.
- MÍKA, Zdeněk a kol. *Dějiny Prahy v datech*. Vyd. 2., dopl. a upr. Praha: Mladá fronta, 1999. 363 s. ISBN 80-204-0789-8.
- MUSIL, Stanislav. *Sláva a zánik starých pražských pivovarů*. Vyd. 1. Praha: Plot, 2012-. sv. ISBN 978-80-7428-142-6.
- NIKRMAJER, Leoš, ed. a PETRÁŠ, Jiří, ed. *Průvodce po budějovických hostincích a kapitoly z jihočeské pivní historie*. V Českých Budějovicích: Jihočeské muzeum, 1999. 179 s. ISBN 80-86260-03-8.
- NOVOTNÝ, Miroslav, ed. et al. *Encyklopedie Českých Budějovic*. 2., rozš. vyd. České Budějovice: Statutární město České Budějovice, 2006. 672 s. ISBN 80-239-6706-1.
- NOVOTNÝ, Vladimír, ed. *Hospody a pivo v české společnosti*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1997. 259 s. ISBN 80-200-0639-7.

- PÁNKOVÁ, Kateřina. Ochranná známka - nástroj konkurenčního boje plzeňských pivovarů na přelomu devatenáctého a dvacátého století. *Hospodářské dějiny*, 2009, 24, s. 111–134. ISSN 0231-7540.
- PECHOVÁ, Petra. *Malíř Staropražan Karel Ludvík Klusáček: (1865–1929): ze života umělce a organizátora veřejného života*. Vyd. 1. Polná: Linda, 2000. 133 s. ISBN 80-238-6152-2.
- Pivo lepších časů: [sborník příspěvků z konference konané ve dnech 20.–21. dubna 2006 ve Velkém Březně]*. Ústí nad Labem: Univerzita J.E.Purkyně, Ústav slovansko-germánských studií, 2007. 233 s. ISBN 978-80-7044-930-1.
- PLETZER, Karel a ŠEDA, Oldřich. *Měšťanské i městské pivovarství a dvě stě let Prvního českobudějovického pivovaru Samson*. 1. vyd. České Budějovice: Jihočeské pivovary, 1995. 122 s.
- POLÁK, Milan. *Pražské pivovárky a pivovary*. 1. vyd. Praha: Libri, 2003. 244 s. ISBN 80-7277-193-0.
- PŘIKRYL, Karel et al. *Měšťanský pivovar v Plzni: 1892–1942*. Praha: Stylizace, 1995. 352 s.
- RŮŽKOVÁ, Jiřina a kol. *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005*. 1. vyd. Praha: Český statistický úřad, 2006. 2 sv. (759, 623 s.). ISBN 80-250-1277-8.
- SMOLKOVÁ, Anna a ŠEDA, Oldřich. *Protivínský pivovar v proměnách času: (k tradovanému 400. výročí založení pivovaru)*. Rudolfov: Jelmo, 1998. 138 s. ISBN 80-238-2825-8.
- SOCHOROVÁ, Ludmila. *Z vandrovnických let pražského sládka Ferdinanda Fingerhuta*. In: *Vzdělání a osvěta v české kultuře 19. století*. 1. vyd. 2004. Plzeň: Ústav pro českou literaturu AV; s. 365–374. ISBN 80-85778-43-2.
- STRNAD, Rudolf. *Dr. A. Zátka*. České Budějovice: Odbor Národní Jednoty Pošumavské, 1927. 100 s.
- SUCHÝ, Václav, ed. *Měšťanský pivovar v Plzni 1842–1892: [pamětní spis ke slavnosti 50. ročnice založení Měšťanského pivovaru v Plzni]*. Plzeň: Nákladem Měšťanského pivovaru, 1892. 523 s.
- ŠESTÁK, Zdeněk. *Jak žil Žižkov před sto lety*. Praha: Academia, 2005. 340 s. ISBN 80-200-1305-9.

- ŠTĚPÁNOVÁ, Irena, SOCHOROVÁ, Ludmila a SECKÁ, Milena. *Ženy rodiny Náprstkovy*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2001. 252 s. příl. Ecce homo; sv. 3. ISBN 80-7203-354-9.
- TEICH, Mikuláš. *Bier, Wissenschaft und Wirtschaft in Deutschland 1800–1914: ein Beitrag zur deutschen Industrialisierungsgeschichte*. Wien: Böhlau, 2000. 353 s. ISBN 3-205-99239-3.
- URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1982. 690 s.
- URBAN, Otto. *Kapitalismus a česká společnost: k otázkám formování české společnosti v 19. století*. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1978. 378 s.
- VOJTÍŠEK, Václav. *Pivovar "u Šenfloků" a jeho historie: Příspěvek k starému místopisu Nového města Pražského*. [Praha]: Bratři Pflanzarové, [19--]. 29 s.
- VOLDAN, František. *O právovarečných měšťanstvech: pojednání Frant. Voldana*. V Praze: F. Voldan, 1888. 34 s.
- VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Zlaté časy české reklamy*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 1999. 230 s. ISBN 80-7184-715-1.
- ZIMOVÁ, Božena. *Vorařský slang pražského Podskalí*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965. 121 s. Rozpravy Československé akademie věd. Řada společenských věd; roč. 75/1965, seš. 7.